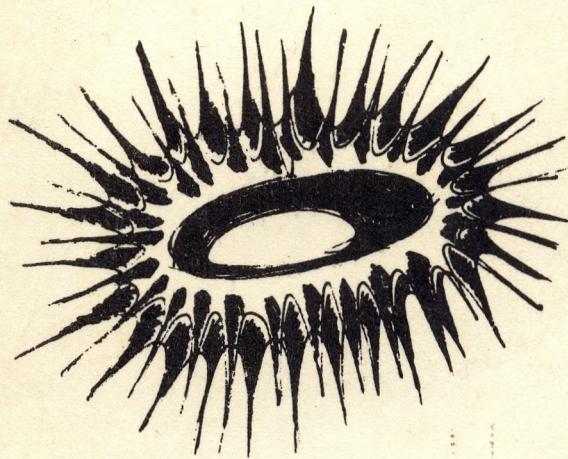

BÖRTÖNÜGYI SZEMLE

1990/4

Belső használatra

BÖRTÖNÜGYI SZEMLÉ

AZ IGAZSÁGÜGYI MINISZTERIUM
BÜNTETÉSVÉGREHAJTÁS
ORSZÁGOS PARANCSNOKSÁGA

Szerkeszti:
a szerkesztőbizottság

Elnök:
dr. Tari Ferenc bv. vezérőrnagy

Tagjai:
Csere László bv. őrnagy
dr. Csordás Sándor bv. ezredes
Fejes Imre bv. ezredes,
dr. Lőrincz József bv. alezredes
dr. Németh Gyula bv. alezredes
Vincze Tamás bv. ezredes

Szerkesztő: Bánki Erika

Szerkesztőség:
1054 Budapest V., Steindl Imre u. 8.

A fotókat készítette:
Csatorday Zoltán
Dobá Károly
Sz. Kiss Csaba

RECORD
Ipari Kiszövetkezet nyomdaüzeme
2119 Pécel, Pesti út 21.
Felelős vezető: Tóth Istvánné

TARTALOM

---

1 DR. CSALAY ANDRÁS: A rablások
tetteseinek fő jellemzői (1974–1987)

---

8 FÓRUM

---

8 VÉGH JÓZSEF: Gondolatok a bü-
netésvégrehajtási nevelés jövőjéről

---

12 VÁLINTH LAJOS: A szuperbiztos
börtön

---

18 DR. TÓTH ERIKA: A „kettős
büntetés” egy formája

---

23 TÁJÉKOZTATÓ

---

23 HEVÉNYI ATTILA: A fiatalkorú
bűnelkövetőkkel való foglalkozás – a
nemzetközi előírások tükrében

---

29 A BV TÖRTÉNETÉBŐL

---

29 DR. KABÓDI CSABA–DR. MEZEY
BARNA: A vagyonbüntetések histó-
riája

---

42 INTÉZETÜNK MÚLTJÁBÓL

---

42 DR. TÓTH PÉTER: A szegedi
Csillagbörtön vázlatos története

---

46 KITEKINTÉS

---

46 SZ. KISS CSABA: Holland, dán és
svéd börtönökben

---

54 SZALMA ESZTER: Külföldi vendé-
geink

---

58 KÖNYVEKRŐL

---

58 RANDOLPH L. BRAHAM: A magyar
Holocaust (KOVÁCS ANDRÁS)

A rablások tetteseinek fő jellemzői (1974-1987)

A nem politikai jellegű bűncselekmények egyik legsúlyosabbika a rablás, amelyben a bűnözés majd minden veszélyes eleme megtalálható. Ezért e tettek elkövetőire irányuló önálló vizsgálatot több tényező is indokolja. Az alábbi írás a magyarországi rablási helyzetet vizsgáló középtávú kutatási program egyik alfejezetének is felfogható.

A rablás célja: támadás a vagyoni értékek ellen. Ehhez járul még az élet vagy a testi épség elleni támadás, illetve a sértett akaratát megtörni képes fenyegetés. E bűncselekmény súlya, közterületi jellege és a tömegkommunikációs eszközökben kimutatható felülreprezentáltsága révén különösen alkalmas arra, hogy megrendítse az állampolgárok bizalmát a közrend-közbiztonság iránt.

Ezen túlmenően a rablás tetteseivel való kiemelt foglalkozást az indokolja, hogy a nyolcvanas évtized jelentős (negatív irányú) minőségi változásokat mutatott e bűntett számarányában és jellemzőinek alakulásában. S az évtized végén, az 1988. évi 1539 rablással szemben már 1833 esetet regisztrált a kriminálstatisztika. Ez az emelkedés arra utal, hogy a korábbi évek stagnálását felváltani látszik e bűncselekmények mennyiségének gyors ütemű növekedése.

A harmadik indok, ami miatt foglalkozni érdemes ezen elkövetői körrel az az, hogy a rablások tetteseit számos, a többi bűncselekmény elkövetőjétől elhatároló sajátosság jellemzi. (A kutatás alapját a kérdéses időszakra vonatkozó kriminálstatisztikai adatbázis¹, a szakirodalmi publikációk, valamint saját kutatási anyagok adják.)

A tettések száma az időben

A vizsgált 14 évben – mint az *1. számú tábla* adatai mutatják – a rablások tetteseinek száma fél- és másfélezer között mozgott. Éves átlagban 1058 elkövetővel számolhatunk. Ami pedig a tettések számának dinamikáját illeti, megállapíthatjuk, hogy a kérdéses időszakban ez a szám megduplázódott.

Ha a két adatpárt összevetjük a rablási cselekmények számával, illetve annak dinamikájával, azt a következtetést vonhatjuk le, hogy a rablások és tetteseik száma egyazon nagyságrendű. Megegyezik a dinamika iránya is, mindkét számsort a meredek emelkedés jellemzi. Ugyanakkor jelentős különbségek is felfedezhetők. Például a dinamikában. Míg a tettések száma a vizsgált időszakban

¹ Az egységes rendőrségi-ügyészségi tájékoztatók vonatkozó, 1980–1988 közötti évfolyamai.

A rablások és azok tettesekre vetített száma

Év	Rablások száma	100 ezer főre vetítve	Elkövetők száma	100 ezer főre vetítve	Nők aránya %-ban	Cigányok aránya %-ban
1974	580	6	627	6	13	26
1975	569	5	631	6	13	26
1976	751	7	857	8	14	35
1977	684	6	791	8	13	38
1978	712	7	809	8	11	35
1979	924	9	977	9	11	36
1980	1022	10	991	9	12	38
1981	1213	12	1242	12	13	39
1982	1117	11	1194	12	13	42
1983	1354	13	1273	12	14	40
1984	1653	16	1470	14	14	39
1985	1579	15	1366	13	14	40
1986	1607	16	1306	13	13	38
1987	1617	16	1279	12	12	37

megkétszereződött, addig az elkövetett cselekményeké háromszorosára emelkedett, vagyis megnőtt rablási aktivitása.

Az érintett majd másfél évtizedben az egy elkövetőre jutó rablások száma éves átlagban 0,9 volt, a dinamika pedig 32 %-os növekedéssel regisztrálható. Hiszen a kezdő év 0,9-es adatával szemben 1987-ben már 1,3 rablási cselekmény jutott egy tettesre. Így figyelembe kell venni, hogy egy-egy tettes, míg el nem fogják több rablást is megvalósít, csoportos elkövetés esetében pedig egyazon rablás négy-öt tettest is feltételez.

Európa más országaival összevetve hazánk rablási-elkövetői helyzetét megállapítható, hogy még a kimutatható romlás ellenére sem tartozunk a legrosszabb helyzetű országok közé. Néhány adat: 1980-ban, illetve 1984-ben Magyarországon az egy tettesre eső rablási szám 1,0, illetve 1,1 volt. Ugyanezen években Ausztriában 1,8 és 1,6, az NSZK-ban 1,3 és 1,5, Franciaországban pedig 2,9 és 3,8 volt. (Tegyük hozzá, hogy Ausztria és az NSZK esetében a felderítési hatékonyság 50–60 %-os, Franciaországban pedig csupán 25 % körüli.)²

² International Crimes Statistics, INTERPOL 1980/81. és 1984/85.

Az elkövetők nem és kor szerinti megoszlása

A rablások tettesei között a férfi elkövetők részaránya a meghatározó. A női tettesek száma éves átlagban 135, ez az összes elkövető 13 %-a. A női rablók számának dinamikáját jellemzi, hogy az összesített adatokhoz képest lényegesen nagyobb mérvű az évenkénti ingadozás. A tendenciát tekintve: az elkövetői szám a kétszeresére növekszik.

Kedvezőtlen jelenség, hogy az egyre durvuló elkövetési módok nem járnak együtt a női tettesek arányának csökkenésével. S az is aggodalomra ad okot, hogy míg a nők többnyire csak mint felhajtók, elcsalók, figyelők szerepeltek eddig a rablások végrehajtásában, mára már egyre nagyobb arányban vannak közöttük igazi tettesek. Sőt, számítanunk kell már a női elkövetők csoportosulásával is.

A korcsoportos megoszlást tekintve a büntetőjogilag felelősségre nem vonható gyermekkorú elkövetőkkel kapcsolatos kriminálstatisztika igen hiányos. Jobbára csak visszakövetkeztetésekkel tudunk operálni. Tudjuk, hogy a gyermekkorú elkövetők 33–35 %-a betöréses lopást vagy rablást követ el, és tudjuk, hogy a dinamika ebben az elkövetői körben is nagyon meredek. A nyolcvanas évek első felében mintegy 43 %-os növekményt lehetett kimutatni a gyermekkorú tettesek körében.³

Figyelembe véve a 2. számú tábla adatait megállapíthatjuk, hogy a rablások tettesei között a meghatározó részarányt a fiatalabb korosztályok képviselik. A fiatalok részesevése éves átlagban 32 %, a fiatal felnőtteké pedig 42 % (összesen tehát 74 %). A korosztályok számának alakulása azt mutatja, hogy a legvisszafogottabb növekedési ütemmel a fiatal felnőttek köre bír. Itt az elkövetők száma 1987-re az alapév 170 %-ára emelkedett. A fiataloknál a növekedés 202%-os, a 25. évüket betöltő tetteseknél meg 274 %-os. Ez utóbbi tény arra utal, hogy erősen megnőtt azoknak a számaránya, akiknek a rablás annyira beépült az életvitelébe, hogy a klasszikus rablási korból kiöregedve is ragaszkodnak e bűncselekmények elkövetéséhez, illetve egyre kevésbé tudnak szabadulni tőle.

A tettesek büntetőjogi előélete

A rablások tettesei között kiemelkedően magas a korábban már elítéltek aránya, 14 év átlagában 48 %. Különös súllyal esik itt latba, hogy a rablást elkövetők egyharmada fiatalok. A dolog dinamikáját vizsgálva azt láthatjuk, hogy a büntetett előéletűek száma és aránya egyaránt emelkedő tendenciát mutat. Míg 1974-ben a tettesek alig 43 %-a volt a rablás elkövetésekor büntetett előéletű, addig 1987-re részarányuk már meghaladta az 50 %-ot. Ez az aránynövekedés logikus következménye annak, hogy az adott időszakban a büntetett előéletűek száma 36 %-al nagyobb ütemben emelkedett, mint az összelkövetőké.

Külön kell elemeznünk a visszaesőket. Köztük még komolyabb jelentőséggel bír a tettesi kör alacsony átlagéletkora, hiszen itt már csak a végrehajtandó szabadságvesztésre ítélt és abból szabadult, majd rablást elkövetett tettesek

³ Nyíri Sándor: A bűnözés új tendenciái és okai. Kriminológiai Közlemények 8. MTA 1985. 23. old.

A rablás tetteseinek kor és előélet szerinti
megoszlása

Év	fiatal- fiatal felnőtt- felnőtt- elítelt %-ban			büntetett visszaeső előélet %-ban	
1974	32	45	23	43	50
1975	33	44	23	47	50
1976	28	43	29	44	52
1977	31	43	25	49	42
1978	29	45	26	47	89
1979	32	46	22	46	52
1980	29	45	26	48	52
1981	32	43	26	49	58
1982	32	41	27	48	55
1983	32	41	27	49	56
1984	35	39	26	46	60
1985	35	36	29	51	67
1986	36	36	29	49	61
1987	31	38	31	50	65

vehetők számításba. A vizsgált időszakban a büntetett előéletűek 58 %-a büntetőjogilag visszaeső. E magas aránynál is aggasztóbb e számsor dinamikája, mivel 14 év alatt mintegy 15 %-os növekedést figyelhettünk meg. 1987-re a bűncselekmények kétharmada a súlyosabb megítélésű kategóriákból került ki.

Nem büntetőjogi kategória, kriminológiailag sem teljes értékű fogalom, kiegészítésként mégis számításba veendő, hogy az adott időszakban hogyan alakult a rablások tettesei között az ún. különösen veszélyes bűnözők részaránya. A kezdő és a záró év között számuk 36-ról 105-re emelkedett, ez 291 %-os növekedést jelent. A növekedésnek ez az üteme mintegy 88 %-al haladja meg az összelkövetők körének bővülését. Vagyis az elkövetők –büntetőjogi múltjának – előéletének vizsgálatakor azt kell látnunk, hogy a társadalomra nézve nagyobb veszélyességű kategóriákban nagyobb mértékű a növekedés. Ez részint az elkövetői kör (büntetőjogi értelemben vett „származási” terület) beszűkülését, részint pedig a tettesek erősödő kriminalizálódását mutatja.

Az előzetes letartóztatásba vétel procedúrájának kezdete

Az elkövetők társadalmi paraméterei

Mielőtt az összelkötői körre vonatkozó szociológiai és pszichológiai adatokat ismertetnénk, két, jelentősebb terjedelmű kitéltet kell tennünk.

Először: egy egészen sajátos, elkülönült tettesi kategóriával, a külföldi állampolgárokkal kell foglalkoznunk. Annál is inkább, mert az elmúlt években jelentősen megsokszorozódott az általuk végrehajtott rablások száma, bár részarányuk a tettesek között még így is csekély. Ugyanakkor megnőtt a magyar állampolgárok – külföldiek ellen irányuló – rablási aktivitása is.⁴ A határok nyitottá válásának következménye, a bővülő idegenforgalmi és gazdasági kapcsolatok velejárója, hogy növekedni fog a nem magyar származású elkövetők és persze sértettek aránya.

Másodszor: a hazai elkövetők között mind szociális helyzetük, mind pszichés-kulturális sajátosságaik miatt külön figyelmet érdemel a cigány származású tettesek köre. Jelentőségük nem csekély mértékű számarányukban van. A ténykutatások szerint a nyolcvanas évtized első felében az elkövetők mintegy 62 %-a volt cigány származású.⁵ A statisztikai mintavétel alapja nem a száрма-

⁴ Bakóczy Antal: Új tendenciák az erőszakos bűnözésben. Kriminológiai Közlemények 8. MTA 1985. 57. old.

⁵ Rózsa János.: A rablásról. Kriminológiai és Kriminológiai tanulmányok 24. köt. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. 1987. 96. old.

zás, hanem az ún. cigány életmód, mely nem jellemző a hazai cigány lakosság összességére. Ez a különbség persze nem érinti a dinamikai ív érvényességét.

A hazai cigányság minden tekintetben a társadalom egyik leghátrányosabb helyzetű néprétege. Anyagi-szociális viszonyaik szegényesek. Lakáshelyzetük, jövedelmük, iskolázottsági szintjük, a munka struktúrájában elfoglalt helyük egyaránt a társadalom peremére szorítja őket. Az etnikai másság, az eltérő kulturális miliő, s a mindkét oldalon erőteljesen jelentkező előítéletek ezt csak felerősítik.

Ugyanakkor az is tény, hogy a hazai cigányság putriban lakó részének, valamint az asszimiláltaknak és az integráltaknak a kriminalitási szintje nem haladja meg a magyar átlagot, sőt néha el is éri. A magas kriminalitási mutatót azok produkálják, akik úgy akarnak beilleszkedni a társadalomba, hogy már elhagyták hagyományos életmódjukat és értékrendszerüket, de még nem interiorizálódtak bennük az új életfelfogás. E csoportba sorolhatók azok is, akik tudatosan vállalják a társadalmi renddel, a társadalomban elfogadott értékekkel való szembehelyezkedést, akik saját cigányságukat a társadalom többi részével szemben állva vélik, adekvát módon, értelmezni.

A továbbiakban tekintsük át az összes elkövetőre vonatkozó mutatókat, elsőként a munkastruktúrához való csatlakozási pontokat. Az iskolázottság alapvetően meghatározza az embernek a társadalmi munkarendbe való betagozódási lehetőségeit, esélyeit. Egy vizsgálat során kiderült, hogy a rablások tettesének mintegy 15 %-a oligofrén, de sok köztük a debilitás határán álló személy is.⁶ Az 1984-ben jogerősen elítélt fiatalok 42 %-a az elkövetéskor nem járt se iskolába, se dolgozni.⁷ E két tényező közös gyökerekre vezethető vissza, bár idővel egymás okaivá is válnak.

A tettesek 45 %-a a bűncselekmény elkövetésekor még munkaviszonyban állt, további 15 %-a alkalmi munkákból tartotta fenn magát.⁸ Ismert tény, hogy az elkövetők gyakori munkahelyváltogatása természetes állapot, az egy-egy munkahelyen eltöltött idő nagyon rövid, így a végzett tevékenységért járó pénz nem alkalmas a tényleges önfenntartásra. Vizsgálat mutatta ki azt is, hogy a munkaviszonnyal rendelkező tettesek nagy részénél a cselekmény elkövetésekor már hetek óta nem állt fenn valós munkavégzési kapcsolat a tettes és a munkáltató között.⁹ Az elkövetők többsége csavargó életmódot folytat, hiszen munkahely, rendszeres legális jövedelemforrás híján nem is tehet mást.

A családi kapcsolatok elemzésekor is ziláltságot regisztrálhattunk. Míg a társadalmi átlagban a 15 éven felüliek 18 %-a él házasságon kívüli kapcsolatban, addig ez a szám a tettesek esetében 67 %¹⁰ Egy, a nyolcvanas évek elejére visszanyúló kutatás 15 % alkoholistát és 35–40 % rendszeres nagyivót (olyan személyt, aki hetente két-három alkalommal is lerészegedik) talált e körben.¹¹ Ezek a szociális és szocializációs tényezők (különösen az iskolai végzettség, a

⁶ Rózsa J.: A rablás anatómiája. Módszertani füzetek 1986/3. 7. o.

⁷ Rózsa J.: i.m. 1986. 6. old.

⁸ Rózsa J.: i.m. 1986. 6. old.

⁹ Rózsa J.: i.m. 1987. 101. old.

¹⁰ Rózsa J.: i.m. 1986. 7. old.

¹¹ Rózsa J.: i.m. 1986. 7. old.

munkához és a munkahelyhez való kapcsolódás milyensége, a legális jövedelemforrás hiánya, a családi viszonyok rendezetlensége, a tettek szellemi adottságainak gyakorta behatárolt volta és az alkoholhoz való viszonya) összességükben szinte természetessé teszik az adott elkövetői kör igen negatívnak tekinthető pszichés, egyéniségbeli jellemzőit.¹²

Különösen problematikus a korábban már említett csavargó életformához való ragaszkodás, a felelőtlen életvitel, a munkarendhez való alkalmazkodás képtelensége stb. A szűkebben vett személyiségjegyek közül kiemelésre érdemes, hogy a rablások tettesei erős egoizmus, érzelmi-indulati labilitás, a frusztrációs tolerancia alacsony foka, szorongásos állapotok és hirtelen agresszív dühkitörések jellemzik. Nem véletlen, hogy még az összelkövetői körön belül is a rablások tettesei a legkevésbé szocializáltak.

Tekintettel a fentiekre, valamint arra, hogy a rablások tettesének többsége egy önmagát állandóan reprodukáló, negatív megítélésű társadalmi rétegből nyeri utánpótlását, kiemelt figyelmet kell fordítani rájuk és reprodukciós folyamataikra. A velük kapcsolatos kutatások eredményeinek, tanulságainak feldolgozását pedig folyamatossá kell tenni.

Dr. Csalay András

¹² Bakóczy A.: i.m. 1985. 63. old.

Gondolatok a büntetésvégrehajtási nevelés jövőjéről

A közelmúlt történései és a várható jövő a büntetésvégrehajtáson belül is sok bizonytalanságot okoz. Az eddigi viszonylagos autonómia veszélybe került: a sajtótámadások csapása alatt összeránduló büntetésvégrehajtás igyekszik erőit koncentrálni. A nevelés számára legfontosabb feladatul a bv-intézetekben a rend és a fegyelem biztosítását tűzi ki. A nevelő tevékenységében ez a súlyponteltolódás a nevelő elfelügyelősítését jelentené, melynek kóros-káros következményeire talán még nem késő felhívni a figyelmet.

Nem vesztegetem a szót annak bizonygatására, hogy a nevelés értelmes, hasznos tevékenység. Eddig a legjobban a büntetésvégrehajtáson belüli viszonyok, konfliktusok kezelését intézte, de mélyre hatolását a neveltek nagy száma, az elhelyezési, képzési, munkáltatási lehetőségek szűkösége eleve korlátozta. A bürokratikus elvárások érdekében végzett fölösleges papírmunka, és az a tény, hogy a nevelő más időbeosztásban dolgozik mint neveltjei, nem tettek lehetővé igazi, élő kontaktust az elítélttel.

E felállásban talán még szerencse, hogy kellő ismeretség hiányában nem marad ideje a nevelőnek hibás utógondozói ténykedésre. A lehetősége azonban megvan arra, hogy a legszükségesebb esetekben megtegye a tőle telhetőt. Hisz sajátos félcivil státuszába belefér, hogy a fogvatartott bizalmasabb legyen vele, mint a felügyelet tagjaival, intim ügyeiben hozzá fordulhasson. A nevelő így olaj és fék egyidejűleg. A belső surlódásokat ő képes a legjobban enyhíteni. Felügyelői szerepbe szorítva viszont odaveszne ez a félcivil státus, elmélyülne a fogvatartottak és a fogvatartók közötti szakadék, és a nevelő elesne azoktól a speciális pedagógiai-pszichológiai eszközöktől, amikkel eddig a fent említett szakadékot át tudta hidalni.

Történik pedig ez a változás akkor, amikor a szakadék a büntetésvégrehajtási állomány számára sem biztonsági árok az erős vár körül, hanem ténylegesen létező mély gödör, amelybe a bv-testület ugyanúgy beleeshet, mint az elítél. Erős várnak meg nincs se híre, se hamva! A lefegyverzés, a civilítés következtében, a katonai szabályozás csökkenése nyomán szinte veszélytelenebb lesz a fogvatartottal együttműködni, mint a kollégákkal. Egy ijedős, lágy, megvesztegethető büntetésvégrehajtás a nekivadult sajtó ostorcsattogtatása mellett valóságos szanatórium lesz egy-egy nagystílusú bűnöző számára.

De nemcsak a belső változások gondolkodtatnak el! Az elítélállomány összetétele is módosulni fog! A szervezett bűnözés futószalagon termeli majd a specialistákat, akik remekül fel lesznek készítve a büntetésvégrehajtás elhári-

tására. A halálbüntetés eltörlése egy ugyancsak kellemetlen elítéltréteg megnövekedéséhez vezet majd, amely jobban ismeri a bv-intézeteket magánál a bv-állománynál. A gazdasági bűncselekmények miatt bekerülő, kvalifikált elítéltek pedig ugyancsak jól fogják tudni érvényesíteni érdekeiket, alaposan megizgaztják majd a büntetésvégrehajtási dolgozók üstökét!

A létfenntartás kényszeréből eredő bűnözés fogalmának bekerülése a közudatba a bűnözést természetes, sőt normális jelenséggé avatja. Ez esetben az igazságszolgáltatás a társadalmi igazságtalanság szolgáltatásává minősül át, és ez az amúgy is alacsony szintű társadalmi támogatásunkat még tovább csökkenti. Munkánkra ez újfent rombolóan fog hatni.

Számítanunk kell egy képzetesebb, dörzsöltebb, büntudat nélküli fogvatartott-állományra, és ezzel párhuzamosan a társadalmi kontroll olyan növekedésére, amiben eddig nem sok örömünk telt. Az egyházak máris bent vannak a bv-intézetek falai között, beengedtük a sajtót is, és úgy tűnik, bárkit beeresztünk, aki elég hangosan döngeti a kaput: a társadalmi pártfogót, a vándor hitérítőt, a maszek munkaadót, és ki tudja még, ki mindenkit!

Egyrészt lerakjuk fegyvereinket, másrészt a legkülönbözőbb csatornákat nyitjuk ki a fogvatartottaknak, hogy – reméljük csak képtelenesen – felfegyverkezzenek ellenünk! Aztán, ha megszűnik a munkakényszer és a tanulási kötelezettség, még idejük is lesz kellemetlenkedni. Mi pedig nem győzzük majd kivizsgálni az ügyeket, járhatunk tárgyalásról tárgyalásra magyarázkodni.

Ebben az eszköztelen kiszolgáltatottságban, a társadalmi ellenőrzés megannyi fórumán csak azzal igazolhatjuk tevékenységünket, ha az eddiginél nagyobb súlyt helyezünk a reszocializálásra! Nyugaton főállású pszichológusok, pszichiáterek, szociológusok, szociális munkások, papok szolgálják ezt a célt a börtönökben, nálunk egyedül a nevelő az, aki főállásban csinálja ezt. Reá hárul annak a gondja, hogy olyan fogvatartottnak szerezzen támogatót, aki arra valóban rázorul. S a nevelő feladata, hogy megvédje a társadalmi segítő egy-egy dörzsölt szélhámossal szemben.

Fontos, emberi viszonyokat teremtő-romboló kérdésekben kell állást foglalnia, amit felelősségtudattal csak akkor tehet meg, ha az eddiginél is jobban ismeri a rábízottakat. Ez pedig felügyelői státuszba számúzva nem megy! A kapuk szélesre tárása nem oldja meg a nevelés problémáit, a laikus, önkéntes segítőik számtalan hibát elkövethetnek. A fogvatartottak egymás közti és a büntetésvégrehajtási alkalmazottakhoz való viszonyában teljes jóhiszeműséggel okozhatnak károkat.

Az ilyen típusú tévedéseket a nevelő tudja a legjobban kivédeni, megelőzni, kezelni. Neki vannak szakirányú ismeretei, módszerei, no meg ő áll legközelebb a fogvatartottakhoz, s remélhetőleg az önként jelentkező segítőkhöz is! Érzékenységénél fogva ő tudja a legjobban megítélni, hogy kit, mivel bízhat meg.

Ez a feladat nagyon fontos és jelentőségteljes, ráadásul szinte titokban kell csinálni, hogy ne sérüljön meg a felek önérzete. Társadalmi segítőnek nem alkalmas akárki! Szerencsére nem is vállalkozik mindenki e feladatra, de sokszor az sem alkalmas, aki jelentkezik. S hogy a dolgot tovább bonyolítsuk, arra senki sem alkalmas, hogy mindenkin segítsen.

A továbbtanulás az egyik legbiztosabb fogódzó a szabadulás utáni beilleszkedéshez

A pártfogásra indíttatást érző emberek nem mérik fel korlátaikat, jó részüket magában és Istenben bízva ugrik a sötétbe. Karitatívitásuk mögé nézve nem ritkán furcsa pszichológiai, szociálpszichológiai mozzanatokot találunk. Gyakran egyfajta öngyógyításvágy, önterápia húzódik meg segíteni akarásuk mögött. Ez önmagában nem baj! A társadalomban regeteg ilyen tevékenység van, pl. a művészi hivatások zöme ide sorolható. Probléma ebből csupán akkor származik, ha az ember nem tudja vagy nem akarja ezt tudni magáról, és olyan emberekkel kerül szembe, akik lecsapnak erre az ártatlan öncsalására és alaposan rászedik. Így lehet a segítőtől a legvédtelenebb áldozat, így válhat a segítség egy támogató elvesztésévé és egy újabb sikeres bűncselekmény előkészítőjévé.

Ugyanakkor nem lehet azt mondani az önkéntes segítőknek, hogy a pártfogoltja visszaél a naívságával és a hiszékenységgel, mert hamar megkapja a nevelő a magáét: „Hogy mondhat egy smasszer rólam olyat, hogy naív és hiszékeny vagyok”, A fogvatartott is tiltakozik, ha a nevelő nem engedélyezi a kapcsolattartást az önkéntes segítőtől. „hogyan jön egy smasszer ahhoz, hogy kételkedjen abban, hogy megjavultam?!” A büntetésvégrehajtásnak az az érdeke, hogy ne ezek ketten találjanak egymásra, hanem olyanok, akik valóban segíteni tudnak egymáson. Az egyik úgy, hogy támogat, a másik úgy, hogy megadja az egyiknek azt az örömet, hogy támogatása hatékony volt, eredménnyel végződött.

De ne legyünk túszagosan jóhiszeműek! Jelentkezhetnek olyan „pártfogók” is, akiknek épp a bűnözők szakértelme hiányzik, akik épp a bűnözők se-

gítségével szeretnék megalapozni jövőjüket. Ha ez időben nem derül ki, sokkal nagyobb lesz a büntetésvégrehajtás nyitott kapuinak társadalmi veszélyessége, mint amekkorák az előnyei. És ezt kiszűrni a nevelő a legilletékesebb. A nyitott börtönajtó tehát nem vesz le terheket a nevelő válláról, hanem ellenkezőleg sokkal alaposabb munkát ró rá, figyelmesebb tevékenységet követel tőle. A külső (vallási felekezetektől, illetve társadalmi és gazdálkodási szervektől érkező) segítők várhatóan mozgásba hozzák a büntetésvégrehajtás életét. Ám ez a mozgás egyenetlenül lüktető, kihagyásokkal terhes, pulzáló lesz. Igyekezni kellene stabilabb mozgást biztosítani!

Szorgalmazni kellene az intézmények közötti cserét is a beiskolázások érdekében. Nagyon fontos, hogy a fogvatartott olyan tanfolyamra kerüljön, amelyik érdekli, mert annak feltételeihez bizonyára szívesebben alkalmazkodik. A feladatok eltolódása ebbe az irányba még tovább rontja a nevelők helyzetét.

A tanulási kedvezményhez nem elég, ha csak az elítélt viszonyul jól, a nevelőnek is törekednie kell alkalmas légkör megteremtésére. Hiszen egy ilyen típusú vállalkozás csak akkor mondható eredményesnek, ha bizonyítványt szerez a fogvatartott. A társak rosszindulatulata miatt pedig kárba vesztet minden igyekezetet, s a félbehagyott iskolaév a tanulást el sem kezdőket igazolja. A meg nem szerzett bizonyítvány tehát a nevelő kudarca is, nem csak az elítélté.

Meg kell teremteni a szervezett oktatáson kívüli lehetőségeket is. Például egy walkman engedélyezésével mások zavarása nélkül lehet nyelvet tanulni. Számptalan ismerete sajátítható el minimális segédeszközzel, lásd a jógát, a makramé-készítést és így tovább. E lehetőségek kitapintása és megszervezése nagyon fontos, mert az elítélt így elfoglalja magát, csökkenti gondjainkat, és nem utolsósorban hasznos szellemi igényekkel felkészülve várja szabadulása pillanatát.

Természetesen ezt a szerteágazó, sok buktatóval telítődött munkát éppúgy nem fogja tudni maradéktalanul ellátni a nevelő, mint ahogy jelenleg se tudja kielégítően a reszocializálást. De ha a nevelés felügyeletté minősül át, ha megszűnik a nevelő munkájának specifikuma, az elítélttel való kvázi bizalmas viszony, akkor a nevelő végképp nem lesz képes eleget tenni legfontosabb feladatainak.

A nevelő tevékenysége nem öncélú, aktahalmazba kövült valami, hanem mérhető, minősíthető munka: ilyen a pártfogói kapcsolatok irányítása, a tanulók támogatása, a különböző szakkörök, foglalkozások előkészítése, az önkéntes segítőkkel való együttműködés, stb.

Engedjük meg tehát, hogy a nevelő készen álljon az önkéntes támogatók fogadására, segítségének hasznosítására. Lehet, hogy közös fáradásuk eredménytelen marad, az esélyt erre az eredményre meg kell adnunk nekik. A lehetőség biztosítása fegyver lehet a kezünkben fegyver helyett, méghozzá humánus, hatékony, sokoldalú fegyver.

Végh József

I A szuperbiztos börtön

A Büntető Törvénykönyv – a nem túl távoli jövőben várható – módosításával előreláthatóan megszűnik Magyarországon a halálbüntetés. Ez szükségszerűen maga után vonja az életfogytig tartó szabadságvesztés-büntetés jelentőségének növekedését. Feltételezhető, hogy az életfogytiglanra ítélték egy része - ha a halálbüntetéssel fenyegetettség visszatartó hatása kiküszöbölődött, mindent elkövet majd a szökés érdekében, és ennek során semmilyen eszköztől, ön- és közveszélyes cselekménytől nem riad vissza.

Őrzésüket és felügyeletüket tehát de lege ferenda, úgy kell megszervezni, hogy lehetőség a saját vagy mások élete, testi épsége ellen irányuló cselekményre a minimálisra csökkenjen. E körülményeknek és a büntetésvégrehajtás anyagi lehetőségeinek figyelembevételével szeretném kifejteni személyes véleményemet az életfogytig tartó szabadságvesztésre ítélték elhelyezésének, őrzésének és felügyeletének jövőben kívánatos megszervezéséről.

Az intézet külső biztonsági rendszere

Az intézet területét legalább hat méter magas bástyafalal kell körülvenni, melynek tetejére – a Biztonsági Szabályzatban előírt – tuskésdrótot kell kifeszíteni. Az objektum kerítését – lehetőleg körkörös őrzés formájában – megszakítás nélkül összefüggően kell őrizni. Olyan sűrűn kell őrtornyokat építtetni, hogy az őrközött a tűzősszeköttetés rossz látási viszonyok esetén is biztosítva legyen. A bástyafal külső és belső oldalán célszerű a gyakorlatnak megfelelően nyomsvárat kialakítani. A belső oldalon kialakított nyomsvárat 4–5 méter magas, 3 méteres térközű kettős drótkerítéssel kell védeni, a térközt pedig szolgálati kutyákkal kell őriztetni. Ez a terület képezne egyben a kutyák természetes életterét is.

A külső őrzési rendszer belső zónahatárát ez a megoldás alkotná. A zónahatárt az elítéltek még kísérettel sem közelíthetnék meg. Erről egy kapacitív értékelőrendszerrel ellátott belső bástyafal (vagy kerítésrendszer) gondoskodik. Kerítésrendszer esetén a kapacitív érzékelőket érintésjelzők, illetve a kerítések közötti fényzorompó helyettesítené. Ez a bástyafal (vagy kerítésrendszer) lenne a belső őrzési zóna külső határa.

Az elítéltek telügyelet melletti mozgatása, sport- vagy más jellegű szabadlevegős foglalkoztatása kizárólag a belső őrzési zónában történhet. A belső udvar egész területét, az ott lévő épületek falát, a zárkák ablakait kamerák figyelnék.

Ugyancsak kamerákkal kellene megoldani az udvaron folyó tevékenység felügyeletét, míg a tevékenység irányítása hangszórókon át az ügyeletről történne.

A belső udvart csak a körletekről, zsilipelt ajtón keresztül lehetne megközelíteni. Ezt a külső őrzési rendszerben felállított őr jól látná. A külső ajtót is az azt jól látó őr nyitná. Az ügyeletről nyitható belső ajtót kamerával kellene figyelni. Mind a két ajtót állapotjelzővel és nyitást, fessegetést jelző riasztókészülékkel kell majd felszerelni. A jelzésnek mind az ügyeletra, mind az ajtót kezelő őrhelyre be kell futnia, akár csak a bástyafalba telepített kapacitív érzékelő (kerítésrendszer esetén az érintésjelzők és fénySOROMPÓK) riasztójelzésének.

A körletek belső biztonsági rendszere

A körletek belső biztonsági rendszerének kialakítása az elítéltek elhelyezésének körülményeitől függ. Az elhelyezés történhet egyszemélyes zárkában, többszemélyes zárkákban, egymástól elkülönített körletrészben lévő egyszemélyes és többszemélyes zárkákban.

Az egyszemélyes zárkák kialakítása maximálisan biztosítaná az egymás elleni cselekmények és a csoportosan vagy tömegesen elkövethető rendkívüli események megelőzését, valamint a minden ember számára fontos intimitás megteremtését. A zárkát az elítélt csak a szabad levegőn tartózkodás, fürdés, illetve az egyéb irányított (és kívülről megfelelően biztosított) tevékenység idejére hagyhatná el. A munkáltatás is a zárkában történne oly módon, hogy azt nyitható ajtóval ellátott ráccsal egy nappali és egy éjszakai tartózkodásra szolgáló részre osztanák. A széket, az asztalt és az ágyat a padozathoz kellene rögzíteni, egyébként a berendezésnél az elítélt igényét is figyelembe lehetne venni. A fogoly magatartását, tevékenységét a zárkába telepített kamerával napközben folyamatosan, éjjel időszakosan szemmel tartanák.

A többszemélyes zárkában való elhelyezés az egymás elleni cselekmények és egyéb rendkívüli események megelőzését kevésbé biztosítja. Kisebb területigénye és alacsonyabb kialakítási költsége miatt – átmeneti megoldásként – mégis számításba vehető, annál is inkább, mert a már meglévő intézetek zömében többszemélyes zárkák vannak. De ez esetben sem lenne helyes 3–4 elítélt-nél többet tenni egy zárkába, mert az öntevékeny szervezetek működése számára is kell helyiség.

Egy- és többszemélyes zárkák használata esetén külön körletrészekben (blokkokban) kellene az egy-, illetve a többszemélyes zárkákat kialakítani, és az elítéltek elhelyezését, mozgatásának rendjét differenciáltan szabályozni. Egyszemélyes zárkában kell elhelyezni a renitens, az intézet rendjével konokul szembehalazkodó foglyokat, valamint azokat, akik magatartásuk (pl. a végrehajtás alatt elkövetett bűncselekmények) miatt már elveszítették legális kiszabadulásuk lehetőségét. Többszemélyes zárkába azok kerülnének, akik betartják az intézet rendjét és akik számára még fennáll a feltételes szabadulás lehetősége.

Bármelyik alternatíva valósul meg, rendkívül fontos, hogy az elítéltek minden tevékenysége kívülről ellenőrizhető legyen. Kamerákkal, zártláncú televíziós rendszerrel folyamatosan ellenőrizni kell a zárkákat, a folyosókat, a társal-

gót, a zuhanyozót, a munkatermet és minden olyan helyiséget, területet, ahol a fogvatartottak mozoghatnak.

Az esetleges rendkívüli események gyors megszakítása érdekében a körleteket egymástól azonnal és hermetikusan elszigetelhető blokkokra kell osztani. Oldalt a zárkaajtók elé egyedileg és központilag is nyitható-zárható rácsajtókat kell szerelni, melyeken keresztül az elítéltek zárkabeli tevékenysége közvetlenül is megfigyelhető.

A fogvatartottak körleten belüli életének megszervezése

Az egyszemélyes zárkában elhelyezett elítéltek otthonosságérzetét, kényelmét minden lehetséges eszközzel biztosítani kell, ugyanakkor a házirend összeállításánál és végrehajtásánál a maximális követelményeket kell érvényre juttatni. Így pl. az ébresztő után minden elítéltnak fel kell kelnie és rendbe kell hoznia fekvőhelyét. A zárkaajtó nyitásakor köteles a rácsajtó mögött felöltözve várakozni, és a létszámot ellenőrző felügyelőnél jelentkezni. Naponta kétszer, délelőtt és délután egy-egy órát jogosult szabad levegőn tartózkodni, ezalatt – korlátozott létszámban ugyan, de – találkozhat, beszélgethet társaival. Nyitástól zárásig dolgozhat, olvashat, rádiózhat, tévét nézhet a zárkában. Záráskor köteles az átvett munkaeszközöket, szerszámokat visszaadni; és az éjszakai tartózkodásra kijelölt területre visszavonulni.

A többszemélyes zárkába helyezettek számára sokkal kötöttebb napirendet kell előírni. Reggeli tornát, sport- vagy egyéb nevelő hatású kiscsoportos foglalkozásokat kell tartani, s ezek vezetésére, valamint a belső élet irányítására ún. közösségvezetőket kell az elítéltek közül kijelölni. E foglalkozások megfigyelését, ellenőrzését a felügyelet – a korábban ismertetett módon – csak kívülről láthatja el. Az elítélteket csak olyan létszámban szabad mozgatni, foglalkoztatni az egyes területeken, hogy az ún. akciócsoport képes legyen bármilyen rendkívüli eseményt gyorsan és hatékonyan felszámolni.

A belső élet biztonságos megszervezésének tehát alapfeltételei: az elítéltek valamennyi tevékenységének kívülről végzett folyamatos irányítása, felügyelete, ellenőrzése; minden fegyelemsértés azonnali és hatékony megtorlása (a kényelmet szolgáló kedvezmények egy részének vagy egészének azonnali megvonása); a fogvatartottak mozgatásának, tevékenységének precíz, minden részletre kiterjedő szabályozása.

Különleges biztonsági intézkedések

A biztonság érdekében a következő szabályokat javasolom életbe léptetni:

- az elítéltek elhelyezési körletébe, ha azok zárkán kívül tartózkodnak, csak az akciócsoport fedezete mellett szabad belépni;
- az akciócsoportnak – meghatározott létszámban és felszerelésekkel, valamint speciálisan kiképzett szolgálati kutyákkal – a körletek közvetlen közelében kell tartózkodnia;
- az életfogytiglani szabadságvesztésre ítélt fogvatartottakat teljesen el kell különíteni a többiektől, más elítéltek főzést, mosást, takarítást, stb. sem végezhetnek számukra;

A biztonságos őrzéshez fejlett technika kívántatik

– meg kell akadályozni az életfogytiglanra ítélt és esetleges látogatója érintkezését;

– meg kell tiltani az élelem, illetve csomag átvételét;

– a szabad levegőn tartózkodás idején kétszer, délelőtt és délután, a zárkakat át kell vizsgálni, a foglyokat a ki- és bevonulás során meg kell motozni;

– foglalkozás maximum 10–15 fős csoportnak tartható;

– a fogvatartottat hatósági megkeresésre is csak a büntetésvégrehajtás országos parancsnokának engedélyével lehet kiadni;

– az elítéltet csupán akkor ajánlatos kórházba szállítani, ha gyógykezelése az intézetben nem oldható meg – ez esetben külön kórházi szobában kell elhelyezni, őrzését legalább két fővel és szolgálati kutya alkalmazásával kell biztosítani;

– a felállított őr – ha az elítélt megsérti a belső őrzési zóna határát – legyen jogosult fegyverét használni.

A fogvatartott – azt ajánlom – a hivatali idő alatt bármilyen munkanapon fogadhatson látogatót, de közvetlenül ne érintkezzen vele. A látogatásra szolgáló helyiséget vastag, erre alkalmas plexiüveggel két fülkére kell osztani. Itt csak telefonon lehessen beszélgetni. A fogoly és a látogatója szavait magnetofonon kell rögzíteni, viselkedésüket – a jelbeszéd megfejtése érdekében – kamera segítségével kell figyelni. Csomag, élelem átadását meg kell tiltani, helyette engedélyezni lehet meghatározott pénzüsszeg letétbe helyezését, amit aztán az elítélt élelem vásárlására fordíthat.

Az elítéltek munkáltatása

A figyelemmel differenciált elhelyezésre kétféle – egyedül, illetőleg szalagrendszerben végezhető – munkát kell az elítélteknek biztosítani. Az egyedül ellátható munkák közül a kevésbé veszélyes eszközökkel végezhetőket indokolt a foglyokkal csináltatni. Ilyen például a rádió, televízió, számítógép egységeinek készítése, összeszerelése. Ezek a munkák kis helyet igényelnek és jövedelmezők. Az elítéltek a rendelkezésre álló hosszú idő alatt könnyen begyakorolhatják a különösebb szaktudást nem igénylő munkákat, keresetükkel kiegészíthetik alapellátásukat. Az ilyen jellegű munkára jelenleg is van kereslet és technikai fejlődéssel várhatóan még inkább lesz.

A szalagmunkának, pl. az ágynemű- és munkaruha-varrásnak nagy hagyományai vannak a büntetésvégrehajtásnál. A munkáltatásban célszerű az ágynemű varrására szakosodni, mert az – különösen akkor, ha a szabászati munkát máshol végzik – biztonságra veszélyes szerszámok használatát nem teszi szükségessé. A munkahelyeket úgy kell kialakítani, hogy egy-egy helyiségben, egyidejűleg legfeljebb 10–15 elítélt dolgozzon. A munka irányítását, ellenőrzését, megfelelő biztosítással elítélt-szalagvezető bevonásával polgári alkalmazottak végezzék. A munkatermek falába csőrendszert kell építeni, és azt olyan azonnal ható kábító- vagy könnyfakasztó anyaggal feltölteni, amellyel rendkívüli esemény, vagy annak közvetlen veszélye esetén a helyiséget el lehetne árasztani. E berendezés és az elítélteket megfigyelő kamerák kezelése az ügyeletről törtenne.

Az életfogytig tartó szabadságvesztésre ítélték jelenlegi létszáma, és e létszám várható alakulása

1989. december 15-én a Szegedi Fegyház és Börtön 160 életfogytiglanra ítéletet tartott fogva. Ezek közül 122-öt 20 évre ítélték, 28-at 15-évre, 5-en kaptak plusz ítéletet a 15-évre 2 fő ítélete még nem jogerős, két halálos ítéletet kegyelemből változtattak át életfogytiglanra, végezetül 1 külföldi állampolgárt is találtunk a vizsgált csoportban.

Az elítéltek létszámának várható alakulásával a nevelési osztály foglalkozott. (Lásd Ruzsonyi Péter: feljegyzés az életfogytig tartó szabadságvesztés végrehajtásának tapasztalatairól, a feltételes szabadságra bocsátás szigorításának lehetséges irányairól c. tanulmányát! 1989. május 19.) Az általuk készített prognózist – amely évenként 15 fő növekedést jelez – elfogadva megállapíthatjuk, hogy az életfogytiglanra ítélték száma 1995-ben várhatóan 230, 2000-ben pedig figyelembe véve az esetleges szabadulásokat is 280–300 lesz. Ez a létszám egy átlagos megyei intézet befogadóképességével azonos.

Az őrzés és felügyelet létszám-szükséglete

Az általam javasolt rezsim óreinek és felügyelőinek létszám-szükségletét a jelenlegi bv. gyakorlat, az elítéltek számának várható alakulása, valamint a hazai és külföldi szakirodalom alapján próbálom felbecsülni.

Pl. a franciaországi Manterre börtönében 600–700 foglyot őriznek. Az őrzéssel, a felügyelettel, a munkáltatással kapcsolatos feladatokat és az egyéb teendőket 200 alkalmazott látja el; közülük 142 egyenruhás állományba tartozó, fegyverrel felszerelt, őrzési és felügyeleti tevékenységet ellátó beosztott. (Le Figaro 1989. szeptember 3.)

A hazai megyei bv. intézetek személyi állománya átlagosan 80–90 fő, ebből hozzávetőlegesen 50 munkatárs lát el biztonsági szolgálatot. A korábban vázolt biztonsági rendszer kialakításához további 25 alkalmazottra lenne szükség. Az így kialakuló létszám – a 75 fős biztonsági szolgálat, valamint 25–30 egyéb feladat megoldására szerveződött munkatárs – arányaiban megegyezne az ismertetett franciával.

A javasolt plusz 25 főből váltásonként 4–5 fős készenléti, ún. akciócsoportot kell szervezni. Az ő feladatuk lenne elítéltek csoportos mozgásának biztosítása, valamint a rendkívüli események gyors, hatékony felszámolása. Az akciócsoport tagjait speciális terrorista-elhárító kiképzéssel kell felkészíteni és megfelelő eszközökkel, fegyverrel felszerelni. Így, elektromos érintőbottal, könnyefakasztó vegyszerrel, sisakkal és szemüveggel, karhatalmi gumibottal, védőpajzssal, gázpisztollyal, kábítólövedék kilövésére alkalmas fegyverrel és távcsöves puskával. Az akciócsoportot végül speciálisan kiképzett szolgálati kutyával kell megerősíteni.

Az „életfogytiglanos” intézet kijelölése

Az életfogytig tartó szabadságvesztésüket töltő foglyokat el lehet helyezni továbbra is a Szegedi Fegyház és Börtönben, illetve a vázolt rezsim bevezetésére viszonylag csekély költséggel alkalmassá tehető megyei intézetben.

A Szegedi Fegyház és Börtön területén az úgymond életfogytos elítéltet és a többi fogvatartottat nem lehet elkülöníteni. Jelenleg is egy bástyafalon belül vannak elszállásolva – az egymástól jelentősen eltérő bv. rezsimet igénylő – fegyház-, börtön- és elzárás büntetésüket töltők, első átmeneti csoportba helyezettek, előzetes letartóztatásban lévők, gyógyító-nevelő csoportba utaltak.

Az életfogytiglanra ítéltet elhelyezésére én a Nyíregyházi Bv. Intézetet tartom a legalkalmasabbnak, mert: az intézet elhelyezkedése jó, területének növelésére is van lehetőség; építészeti struktúrája is megfelelő, több körletrész egymástól könnyen elkülöníthető, szintenként külön lépcsőházon át megközelelhető; újrendszerű zárkaajtói kitűnő állapotban vannak; a munkáltatás (az ágyneművarrás) megoldott. A tárgyi feltételekkel legalább azonos súlyú az a tény, hogy az intézet korábban szigorított börtön volt, és az állomány felkészültsége tükrözi ezt. Az őrparancsnokok tisztak, a testület utánpótlásának lehetőségei jók.

Remélem, javaslataim alkalmasak lesznek arra, hogy hasonló vagy épp eltérő gondolatokat ébresztve olyan szakmai vita alapjául szolgáljanak, amely segítséget nyújthat egy későbbi optimális döntés előkészítéséhez.

Válinth Lajos

I A „kettős büntetés” egy formája

Hazánkban a nyolcvanas évek elején lefolytatott, társadalmi beilleszkedési zavarokkal foglalkozó vizsgálatok őszintén és tüzetesen elemezték a deviancia keletkezését, kialakulásának folyamatát, valamint azokat az okokat, amelyek létrejöttében szerepet játszhattak. A vizsgálat szembenézett a társadalomban felmerülő értékvesztés, értéktorzulás gondjaival, a családi élet szocializációs zavaaraival, illetve az egyéni lét olyan kudarcaival, amelyek valamilyen anómiás állapot (öngyilkosság, bűnözés, alkoholizmus, mentális zavarok stb.) kialakulásához vezettek.

A deviancia kifejlődésének oka a vizsgálat szerint az értékek elbizonytalanodása, a családi közösségek felbomlása, a nők munkába állásával felmerülő problémák megoldatlansága, a szűkebb környezet, a rokonság szocializációs szerepének gyengülése, stb. A kutatás szerint az egyén deviánsá válását megelőzik a családi konfliktusok, a munkahelyi problémák, a testi betegségek, az egzisztenciális nehézségek, az elmagányosodás, valamint ezek tünetegyüttese.

A deviáns magatartásforma kialakulásában a család szerepet játszik egyrészt a deviáns viselkedés bemutatásával, másrészt azzal, hogy legfontosabb funkciójának, azaz szocializációs feladatainak nem tesz eleget, és így tagjai fogékonnyá válnak a deviáns normák iránt.

A deviancia kialakulásával és törvényszerűségeivel foglalkozó elméletek közül a szubkulturális és az interakcionista elméleteket ismertetném röviden. A szubkulturális elméletalkotók egy része, pl. Cohen, Miller a deviancia kialakulását az anyagtársadalom és a szubkultúra eltérő érték- és normarendszerével magyarázzák.

Cloward és Ohlin szubkultúra-elmélete viszont a deviáns értékek elsajátításának folyamatával is foglalkozik. Véleményük szerint az egyénnek a bűnözővé válás során először olyan környezetbe kell jutnia, amely felkészíti őt a kriminális szerepkör betöltésére, olyan társadalmi kapcsolatokra van szüksége, amelyek lehetővé teszik számára a deviáns kultúra értékeinek és technikájának elsajátítását. A szerzők beépítik elméletükbe Lemert „másodlagos deviancia”, illetve Becker „deviáns karrier” fogalmát. A normaszegő egyént környezetének reakciója kényszeríti olyan szubkultúra keresésére, amely megvédi őt a hivatalos szervekkel szemben.

Az interakcionista elméleten belül az ún. minősítési elmélet a deviáns viselkedés kialakulását már kifejezetten a társadalmi minősítés folyamataival hozza összefüggésbe. Ezen elmélet szerint a deviáns identitástudat létrejöttében két szakaszt különböztethetünk meg, egy elsődlegest és egy másodlagost.

Az elsődleges szakaszt az egyén első normaszegését megelőző vagy követő olyan lelkiállapot jellemzi, amely már önazonosságtudattal jár, identitásérzést feltételez, azaz bűnözői önminősítést tartalmaz. Ekkor még az egyén a deviáns tettet megelőző vagy követő büntudat hatására elállhat a további normaszegéstől. Itt még megakadhat a bűnözővé válás folyamata. E szakasz lényeges kritériuma, hogy itt még csupán az egyén minősíti magát normaszegőnek. Ha azonban a normaszegést már a környezet is megállapítja, sőt esetleg szankcionálja, akkor már a másodlagos szakasznál tartunk. E fázisban rendszerint megtörténik a normaszegő hivatalos elítélése, nyilvános megbélyegzése. Rögződik a deviáns identitástudat és alakulni kezd az ún. deviáns karrier.

A társadalom azzal, hogy egy cselekvést az uralkodó normákkal ellentétesnek minősít – stigmatizálja elkövetőjét. A deviancia szempontjából ez a stigma fontosabb, mint maga a deviáns cselekvés. Amikor pedig a társadalom szankciókat léptet életbe a deviáns személlyel szemben, akkor a normaszegő kezdi magát deviánsnak érezni, megváltozik az én-képe, elfogadja a deviáns viselkedésre irányuló késztetéseit, azaz szocializálódni kezd a deviáns szerepre. Ehhez mintát, technikát a környezetében élő deviáns csoporttól kap. A másodlagos szocializáció fő forrása tehát az egyén társadalmi minősítése.

Buda Béla interakcionista szemléletű, szekvenciális modellje, melyet itt nincs módomban ismertetni, longitudinális rendben követi a deviáns személyiség kialakulását. Úgy véli, hogy a család deviáns mintái, a családi struktúra zavarai, a személyiség különféle károsodása deviáns késztetésekre, illetve magatartásformákra szocializálhatja az egyént. E mozzanatok pedig elindíthatják a deviáns önminősítés folyamatát, amit már követ, illetve követhet a társadalom által szankcionált deviáns tett is. A társadalmi értékelés aztán tovább erősíti az önminősítést és rögzíti a deviáns identitástudatot.

Buda Béla tehát a deviáns identitást az én olyan szerkezeti elváltozásaként határozza meg, melynek nyomán a személyiség már elfogadja azokat a késztetéseket, amelyeket korábban maga is hibásnak vélt és elítélt. Az egyén kognitív struktúrájában így olyan változás jön létre, amely védi és igazolja a deviáns motivációt. Egyébként a minősítési elmélet is elfogadja a szubkultúrák jelentőségét a deviáns modell terjesztésében, illetve a stigmatizációs élmények feldolgozásában.

Ezután az elméleti áttekintés után érdemes megvizsgálni közelebbről a társadalmi minősítés másodlagos, intézményes formáját, meg azt, hogy miképp gátolja ez a minősítés annak az intézménynek a működését, amely arra volna hivatva, hogy elősegítse a deviáns személyek társadalmi rehabilitációját.

A bűnelkövetők számának emelkedése bebizonyította társadalmunknak, hogy hatékonyabb lépésekre van szükség a bűnözés csökkentése érdekében. A változás részben a preventív intézkedések számának növelését, részben az utógondozói hálózat átszervezését igényli. A megelőző intézkedéseket pótlólag egybekapcsolják az utógondozói hálózat kibővítésével, hogy szociális és ellenőrző intézkedésekkel megakadályozzák az újabb bűncselekmények elkövetését.

Magyarországon az 1970-es évek közepéig a tanácsok feladatkörébe tartozott, hogy a börtönből szabadult személyek közül az arra rászoruloknak

segélyt utaljon ki, és segítse őket az elhelyezkedésben, a munkába állásban. Tanácsi teendő volt munkahelyi címek javasolásával, esetleg közvetlen munkába helyezéssel a volt elítélt támogatása, visszavezetése a civil életbe.

Az 1979. évi IM-rendeletek viszont kivették a tanács hatásköréből az utógondozás feladatát, és létrehoztak egy új utógondozói jogintézményt, a pártfogó-felügyeletet. Ezzel az intézkedéssel egyetlen helyre koncentrálták az utógondozói tevékenységet, és igyekeztek szakképzett, pszichológiában jártas, pedagógiaileg képzett személyeket bevonni a munkába. Jogszabályi szinten foglalkoztak az új intézmény feladatkörével, meghatározták és behatárolták munkaterületeit és -lehetőségeit.

Az intézmény számára célul tűzték ki a bűncselekményt elkövető, szabadságvesztés-büntetésből szabadult személyek rendszeres ellenőrzését és szociális eszközökkel történő támogatását. Sajnos, a támogatást lehetővé tevő jogszabályok kevésbé differenciáltak, mint az ellenőrzést előírók.

Tekintsük át a segítségnyújtás lehetőségeit és az ellenőrzés formáit! A segítségnyújtás lehet tárgyi és szociális. A jogszabályok mindkét formát szükségesnek tartják, és lehetővé teszik megvalósításukat a gyakorlatban. Tárgyi segítség pl. a munkakönyv beszerzése, különböző iratok bekérése társintézményektől, munkásszálláson való elhelyezés, valamint az egyszerű, alacsony összegű segélykiutalás. A szociális segítség fő forrása a pártfogó és a pártfogolt közötti beszélgetések megszervezése. Ezek alapvetően explorációs jellegű foglalkozások; életvitelre, aktuális eseményekre kérdeznek rá, szociális konfliktusokat tárnak és dolgoznak fel. Ezeknek a tevékenységeknek szakmailag korrekt formában való felhasználása tagadhatatlanul személyiségformáló erejű.

A pártfogó feladata, hogy a bűnözői identitást, mely önmegbélyegzést, önelítélési elemet is tartalmaz felbomlassza, és elfogadó attitűdjével, pozitív hozzáállásával új értékeket építsen be a szabadult én-képébe. Feladata továbbá egy pozitív színezetű társadalmi minősítés közvetítése a pártfogolt felé, aki ennek hatására esetleg megváltoztatja öndefinícióját és életcéljainak átstrukturálásával feladja bűnözői karrierjét. A pozitív társadalmi minősítés könnyebben jellemezhető, ha előzetesen értelmezzük a negatívát. Ez utóbbi annyit jelent, hogy a társadalom az állandó ütköztetésen keresztül negatív önminősítést épít be a személyiségbe. Ez pedig az értékelt és az értékelő számára egyaránt jogossá teszi a megkülönböztetést, a szegregálást és az elítélést.

A hétköznapi értelemben sokféleképpen nyilvánulhat meg a fent említett különbségtevés. A bűnelkövető személyt, bár már letöltötte büntetését, gyakran visszautasítják a munkahelyi felvételeknél, ha pedig mégis alkalmazzák, akkor a szokásosnál nehezebb és rosszabbul fizetett munkát bízhatnak rá. Ugyanakkor lopásoknál és egyéb incidenseknél reá mutogatnak, őt gyanúsítják. Megszólításokban, hangsúlyokban, nyílt és rejtett kommunikatív szinten nemegyszer éreztetik a pártfogolttal negatív értelemben vett eltérését az átlagtól. A szociális megkülönböztetés feldolgozását a jogi diszkriminálás is megnehezíti. A bűncselekményt elkövető személy szabadulása után évekig nem kap erkölcsi bizonyítványt, nem vállalhat közösségi megbízást, eltiltják a szavazástól és bizonyos munkakörök ellátásától. A kétfajta diszkrimináció mintegy felerősíti egymást. Ha sikerül az egyiket meghaladni, azt a másik újra aktualizálja, és a bűvös körből kevesen képesek kilépni.

Ha a pártfogó a viselkedésével is hangsúlyozza az emberi értékek elismerését, a másik ember megbecsülését, akkor újfajta én-értékelő folyamatot indíthat el az elítéltnél, pozitív irányba mozdítva el annak önértékelését. Egy elfogadó légkörben felébredhet a bűnelkövető büntudata, és ezt a büntudatot így könnyebben fel lehet dolgozni. Az elkövető megérti, hogy a bűncselekmény szervesen nőtt ki életútjából, rájön, hogy milyen mértékben kell megváltoztatnia életét ahhoz, hogy a bűnözést mint illegitim tevékenységet mellőzhesse belőle. Megjegyzem, e folyamatnak nagyon fontos része, hogy a pártfogó referencia személylél váljon az elítélt számára, vagyis olyan modellé, melynek el lehet és el kell fogadni értékítéletét a sikeres életszervezés érdekében.

Ami pedig az ellenőrzés formáit illeti: a pártfogó-felügyelet alá helyezett elítélteknek kötelességük személyesen életük alakulásáról rendszeresen tájékoztatni a pártfogót, be kell jelenteniük neki lakcímük, munkahelyük esetleges módosulását. Sőt, engedélyt is kell kérniük a lakás-, illetve munkahelyváltáshoz. Emellett a pártfogó feladata a bíróság által előírt, a pártfogás idejére vonatkozó magatartási szabályok szerint élés felülvizsgálata.

A pártfogó-felügyelet egyéniesítését célozza az a rendelkezés, mely lehetővé teszi, hogy a szabadító bíró olyan életvitelt szabályozó intézkedéseket írjon elő, amelyek – a szabadultról nyert korábbi információk alapján – megakadályozzák az elítélt visszaesését. Ha pl. valaki ittas állapotban követte el bűncselekményét, illetve alkoholista volt elítélés előtt, akkor a bv-bíró külön magatartási szabályzatban rendelheti el, hogy a pártfogó-felügyelet ideje alatt az elítélt nem látogathat „szeszes italt mérő helyeket”.

Sok esetben ezek a szabályok az egyén életének olyan korlátai, amelyek a várttal ellentétes ráhatást keltik. Az elítélt gyakran nem azért kerül vissza a büntetésvégrehajtási intézetbe, mert újabb bűncselekményt követett el, hanem mert megsértette ezeket a magatartási szabályokat. A pártfogók és a pártfogó-felügyelet végrehajtásában segédkező rendőrök igen szigorúan kezelik e szabályok betartását, komoly büntetőjogi szankciókkal jár megszegésük. Emiatt nevezik a magatartási szabályokkal nehezített pártfogó-felügyeletet szigorított felügyeletnek az elítéltek.

A pártfogolt köteles a pártfogóval történt megegyezés szerint, időnként felkeresni a pártfogót. Ez a jogszabályi kényszer által közvetített pszichológiai kényszer komolyan nehezíti a pártfogó referencia személylél alakulását, akadályozza modellként való funkcionálását.

Az ellenkező tevékenység megkönnyítése érdekében a pártfogoltak személyi igazolványának 8. oldalára beírják a „pártfogó-felügyelet” bejegyzést, illetve azokat a magatartási szabályokat, amelyeket a szabaduló elítéltek a pártfogó-felügyelet ideje alatt be kell tartaniuk. Ez a bejegyzés stigmatizál. Hisz az élet minden területén szükség van személyi igazolványra. A bejegyzésről, ha nem is mindenki, de a munkahelyi előadók, a rendőrségi meg a tanácsli dolgozók tudják mit jelent, és ez akarva-akaratlanul befolyásolja az elítéltnél szembeni viselkedésüket.

Az elítélt így olyan helyzetbe kerül, hogy bár segítséget kap egy intézménytől, a pártfogó-felügyelettől, ez a segítség – a bejegyzés révén – kiszolgáltatja őt, múltját, életét a többi embernek. A bejegyzés aktivizálja az emberek bűnözéssel kapcsolatos előítéleteit, minek következtében az elítéltek inkább

lemondanának erről a segítségről. A pártfogó-felügyelet elrendelését gyakran fogják fel büntetesként, élük meg kényszerként. Ezzel a pártfogó munkáját, illetve saját beilleszkedésüket egyaránt megnehezítik.

Igy a pártfogó segítő szándéka, a nem tárgyi jellegű támogató intézkedések megvalósítása illuzórikusnak tűnik, sőt, mivel maga az intézmény stigmatizál, szinte lehetetlenné válik. A pártfogolt megbélyegzésből eredő szorongása kiterjed az intézmény fizikai helyére, a bíróság épületére, valamint a pártfogó személyére. S ez utóbbi tényező igencsak gátlóan hat együttműködésükre.

A rendelkezés az elítéltek egy részét óhatatlanul besodorja egy kényszerű magányba, amelyben senkinek nem kell elszámolnia múltjával. Az elítéltek másik részét pedig egy pártfogolt szubkultúrába taszítja bele, ahová nemcsak pártfogó-felügyelet alatt álló, hanem büntetett előéletű személyek is tartoznak. Ez a szubkultúra lesz a pártfogó helyett védő, megértő közösség az elítélt számára. Ám ez a kultúra továbbhordozza a bűnözői értékeket, rögzíti a társadalommal, a társadalmi értékekkel való szembenállást, és ezen keresztül újabb deviáns folyamatba kapcsolja be az elítéltet.

***

Ahhoz, hogy a pártfogó-felügyelet az eredeti elképzeléseknek megfelelően jól működő, hatékony, a prevenciót és a rehabilitációt egyaránt szolgáló intézmény legyen, jelenlegi formáját át kell alakítani. E formaváltozás megtervezésénél figyelembe kell venni, hogy a pártfogói bejegyzés a személyi igazolványba nem segíti a pártfogoltakat a szabadulás utáni civil életben, sőt, az intézmény célkitűzéseinek megvalósításában ez a minősítés egyike a legfontosabb akadályoknak.

Véleményem szerint nincs szükség se a pártfogói bejegyzésre, se a magatartási szabályok beiktatására. El kell ismerni, hogy a pártfogó-felügyelet elsődleges társadalmi funkciója nem az ellenőrzés, hanem a segítség. Meglehet, hogy e bejegyzés megkönnyítette a rendőrség nyilvántartási és ellenőrzési munkáját, mégis a megszüntetésére vonatkozó javaslatot feltétlenül el kell fogadni. A rendőrség alapvetően a magatartási szabályok betartását ellenőrizte eddig, ez pedig csak rongáló tényezőként hatott a pártfogolt életére.

A magatartási szabályok megszüntetése a rendőrség ellenőrző munkájának mennyiségét is csökkentené. Így ritkábban lennének az olyan elővezetések és szabálysértési eljárások, amelyeket mostanáig az utcai ellenőrzés során tapasztalt magatartási szabályszegések tettek elkerülhetetlenné. A rendőrségbűnügyi nyilvántartást nem helyettesíti a személyi igazolvány pártfogó-bejegyzési rovata, létezése nem könnyíti meg annyira a rendőrség bűnűldöző, illetve bűnmegelőző munkáját, hogy indokolt lenne további diszkriminatív használata.

Dr. Tóth Erika

A fiatalok bűnelkövetőkkel való foglalkozás – a nemzetközi előírások tükrében

A politikai, gazdasági és társadalmi valóság napjainkban tapasztalható – szinte már követhetetlen – pezsgése kihat olyan viszonylag perifériális területre is, mint a fiatalok bűnözés, mint az elkövetőkkel való bánásmód. Úgy vélem, foglalkoznunk kell e témakörrel, melyet napirendre tűz közgyűlésein az ENSZ is, mellyel kapcsolatban szakirányú kongresszusai irányelveket határoznak meg. Különösen most lényeges e kitékintés, amikor megtörtént hazánk felvétele az Európa Tanács tagországai sorába.

Miután az ENSZ és az Európa Tanács keretében kidolgozott irányelvek és a nemzetközi egyezmények teljeskörű feldolgozása hatalmas munkát és széles körű szakmai, sőt interdiszciplináris felkészültséget igényel, ezért csupán arra vállalkozom, hogy a fiatalok büntetés-végrehajtásának gyakorlatát összehasonlítom az ENSZ VIII. kongresszusát előkészítő – 1988 áprilisában Bécsben tartott – interregionális értekezletének jelentésével. Véleményem szerint az összehasonlító és elemző munkákat követően viszont arra van szükség, hogy minél több elképzelés és javaslat lásson napvilágot a korszerűsítés érdekében...

A témakör aktualitásáról

Nem kell különösebben indokolni, felesleges hangsúlyozni, hogy a fiatalokkal kapcsolatos bármely problémakör az első helyen szerepel valamennyi társadalom megoldandó feladatainak sorában. Ennek ellenére röviden összefoglalom azokat a körülményeket, amelyek miatt ma Magyarországon a korábbinál komolyabb, tettekből is megmutató odafigyelés szükségeltetik e területen.

1. A szociális gondoskodás területe súlyos hiányosságokkal küzd, ezért a hátrányos, illetve veszélyeztetett helyzetben lévő gyermekek és fiatalok személyek száma folyamatosan nő. 2. Ennek egyenes következménye a gyermek- illetve fiatalok által elkövetett bűncselekmények számának már-már riasztó emelkedése. 3. Az igazságszolgáltatás pedig nem rendelkezik a fiatalokra vonatkozóan olyan specifikumokkal, amelyek eredményesebbé tennék a bűnmegelőzést.

Teljeskörűnek korántsem tartott felsorolásomat néhány megjegyzéssel egészíteném ki. Jelenleg se a gazdasági helyzetünk, se az általános szemlélet nem teszi lehetővé olyan sűrű lyukú szociális háló kifeszítését, amelyen fenn-

akadnának a veszélyeztetettség felé sodródó fiatalok. A már évekkal ezelőtt felismert változtatási igény realizálása esetén is csak lassan lesz érzékelhető a siker. Emiatt aztán nem számíthatunk látványos eredményekre a gyermek-, illetve fiatalok bűnelkövetésének csökkentése terén – a közeljövőben. Úgy vélem, ebből az következik, hogy a területért felelős szakembereknek energiájuk nagyobb részét a generális prevenció helyett időlegesen a speciális prevencióra kell fordítaniuk.

Jogalkotásunk – látszólag – eleget tesz annak a nemzetközi jogban is megfogalmazott igénynek, hogy speciális törvények és eljárások vonatkozzanak a fiatal bűnelkövető személyekre. Az érvényben lévő Btk., Bv. tvr. illetve Bv. Szakutasítás ilyen típusú rendelkezéseit azonban specifikusnak egyáltalán nem lehet nevezni, eredményességük ugyancsak megkérdőjelezhető. Ahogy a felnőttkorúakra vonatkozó büntetésvégrehajtási fokozatok között sincs lényegi különbség, úgy a fiatal bűnelkövetőkkel való bánásmódban sem lehet fel a szükséges és eredményt hozó megkülönböztetés.

Az interregionális értekezlet anyagának rövid ismertetése

Az értekezlet a bűnözés megelőzésével, a fiatalok bűnelkövetésére vonatkozó bíraskodás kérdéseivel, valamint általában az ifjúság védelmével foglalkozott dokumentumban különös hangsúlyt kap az 1988. február 28-a és március 1-e között megrendezett ún. rijsdij szakértői konferencia, mely a fiatalok bűnözés megelőzésének problémáit járta körül. E témakör kapcsán a tanácskozás megvitatta az általános megelőzés lehetőségeit, a társadalomba való beilleszkedés módozatait és eszközeit (család, oktatás) és a fiatalok bűnelkövetésére vonatkozó igazságszolgáltatás problémáit, valamint a fiatalok által elkövetett bűncselekmények kutatásának kriminálpolitikai elveit, és a tudományos vizsgálódások koordinálásának módszereit.

A dokumentum központi része a szabadságtól megfosztott fiatalok bűnelkövetésének megelőzéséről szól. Itt hívja fel a figyelmet arra, hogy milyen érzékenyen reagálnak a jogsértésekre, a visszaélésekre és mindenféle elnyomásra a szabadságtól megfosztott fiatalok. Mindezek megelőzése, illetve csökkentése érdekében azt állítja, hogy egy fiatalot mindig csak a végső esetben és a szükséges minimális időtartamra szabad intézetbe helyezni. Ezzel párhuzamosan leszögezi a jelentés, hogy a fiatalok különleges védelem illeti meg, hogy jogait a letartóztatás alatt és után egyaránt garantálni kell, hogy boldogulása a lehetőségekhez mérten biztosítandó.

A továbbiakban a kiemelt címszavak alatt szereplő állásfoglalások (távlati kérdések; a fiatalok bűnelkövetésére vonatkozó intézetek vezetése; a fiatalokkal foglalkozó igazságügyi személyzet, fegyelem; panaszokkal, sérelmekkel kapcsolatos eljárás és felügyelet; a fiatalok helyzete a vizsgálati fogságban vagy az előzetes letartóztatásban, stb.) részletes taglása következik. A szabályozás és a gyakorlat összehasonlító elemzését csupán az első két címszóban szereplő ajánlással kapcsolatban végzem el – a kriminálpedagógia nézőpontjából.

A gyakorlat fénytörésében

A büntetőjoggal kapcsolatos problémák vizsgálata során a távlati kérdések címző alatt, az alábbi óhajszerű kitétel olvasható a jelentésben: „a fiataikorúak börtönbüntetését el kellene törölni”. Ezzel a távlati céllal én teljesen egyetértek. Mielőtt bárki is megkövezne véleményemért, felvázolom a börtönbüntetés felváltására vonatkozó javaslatomat. (Az érvényben lévő Btk. szerint az a fiatalkorú személy, aki 14. és 18. életéve között buncselekményt követ el, a szabadságvesztéssel is szankcionálható. Ilyenkor büntetését a Fiataikorúak Börtöne és Fogházában kell letöltenie.

A büntetőeljárás idején a fiatalkorú sajnos gyakran kerül olyan szituációba, amely Korántsem ép személyiségét tovább roncsolja. A vizsgálati fogság, illetve az előzetes letartóztatás helyzetének ismeretében állítom, hogy az ebből eredő káros hatásokat jobban figyelembe kellene venni, következetesebben el kellene háritani. Például garantálni kellene a fiatalkorúak elkülönítését mind az előállítás, mind a szállítás területén a Felnőttkorúaktól. A fiatalkorúak további életvitele és személyiségfejlődése szempontjából már az is árt, hogy a közvélemény végzetesen pejoratív, megbélyegző kifejezésekkel (börtönbe került, börtönviselt, börtönből szabadult) illeti őket.

Miképp lehetne e kedvezőtlen hatásokat enyhíteni? Első javaslatom, tán formainak tűnik, holott mély tartalmi változásokat előlegezhet meg. A Fiataikorúak Börtöne és Fogháza helyett – összhangban a nemzetközi ajánlásokkal – más néven és feladatrendszerrel működő intézet létrehozását indítványozom. Nekem ezidáig két név jutott az eszembe: az egyik – Fiataikorúak Reszocializációs Intézete, a másik – Igazságügyi Nevelő Intézet. Gondolkodni lehet további megfogalmazásokon.

A lényeg mindenekelőtt az, hogy csupán büntetést kifejező börtön, illetve fogház szavak ne szerepeljenek azon intézmény nevében, ahol olyan emberek töltik szabadságvesztés-büntetésüket, akik megváltoztatására még komoly remény van. A névváltoztatás egyértelművé tenné a személyiségváltoztatás prioritását a szabadságelvonás végrehajtása alatt. Ennek az elsődlegességnek meg kellene mutatkoznia a jogi szabályozásban és valósággá kellene válnia a gyakorlatban legalább a következő területeken: hánásmód – személyiségformálás, képzés, szakképzés – munkáltatás – felkészítés a visszailleszkedésre...

A dokumentum e részében arról is szó van, hogy a fiatalkorúakat csupán a szükséges minimális időtartamra kellene szabadságuktól megfosztani. Megoldási javaslataim 1. a bíróság által meghatározott büntetési tételen belül a fiatalkorúak bv-intézete – természetesen megfelelő jogi garanciák mellett – kapjon lehetőséget a feltételes szabadságra bocsátás mainál rugalmasabb alkalmazására; 2. a fiatalkorúak intézetén belül célszerű lenne olyan nyitott, illetve félig nyitott részlegeket működtetni, amelyek enyhítenék a szabadságvesztés káros hatásait és jótékonyan hatnának a visszailleszkedés szempontjából is.

Tekintettel arra, hogy az ún. fiatal felnőttkorúak kategóriájába tartozó személyek bűnelkövetése is emelkedő tendenciát mutat – megfelelő korrekcióval – a fent vázoltakat körükben is alkalmaznám. Persze megfontolandó, hogy hol húzzuk meg a 18. és a 25. életév között a határt e kategórián belül. Összegezve mondandómat: a fiatalkorúakat illetően nem önmagában a sza-

badságelvonás okoz gondot, hanem az, hogy a humanizálás felé törekvő törvényhozásban, no meg annak végrehajtásában a velük kapcsolatos büntetőjogi szankció még mindig börtönbüntetésként szerepel...

A végrehajtással kapcsolatos problémák vizsgálata során felmértem, hogy az 1979. évi 11. sz. törvényerejű, valamint a 8/1979. IM. sz. rendelet alapján milyen terjedelemben és mélységben foglalkoznak jogszabályaink a fiatalkorú bűnelkövetőkkel. A szakaszok számát és terjedelmét figyelembe véve a jogszabályoknak átlag 5%-a foglalkozik a fiatalkorúak büntetésvégrehajtásával. Anélkül, hogy beleesnék a mennyiségi szemlélet szűklátókörűségének hibájába, ki kell mondanom: ez az arány – rossz!

Álaposabb megfigyelés után az is kiderül, hogy a Bv. Szabályzat fiatalkorúakkal foglalkozó részének csak 50%-a taglal tartalmi kérdéseket, a fennmaradó 50% szűken értelmezett eljárási rendelkezéseket, adminisztratív intézkedéseket rögzít. Érdekesség, hogy pl. a kártérítés-témakör a jogszabályban hasonló terjedelmű, mint a fiatalkorúakra vonatkozó rész.

Átterve a végrehajtási kérdések alaposabb elemzésére, a továbbiakban három területtel, így az osztályozással és elhelyezéssel, a kapcsolattartással és az oktatás, szakképzés, munkáltatás problémáival kívánok foglalkozni. A Bv. tvr kimondja általánosságban és a fiatalkorúakra vonatkoztatva különösen, hogy a büntetésvégrehajtás feladata az elítéltek reszocializációja. A továbbiakban azt vizsgálom, hogy ez a feladat miképp érvényesül az előbb felsorolt három területen, az ENSZ-dokumentumban, valamint a hazai elmélet és gyakorlat fényterésében.

A fiatalkorú bűnelkövetők szempontjából az osztályozás és elhelyezés kérdését alapvető fontosságúnak tartom. A dokumentum az osztályozás kapcsán ezt írja: az elítéltet pszichológiai és szociális vizsgálati anyaga alapján kell elhelyezni az intézetben, továbbá ennek alapján kell meghatározni a fogantósítandó gondozás specifikus típusát, szintjét. Az osztályozás és elhelyezés eme ajánlott módja hazai gyakorlatunkban látszólag érvényesül. A Fiatalkorúak Börtöne és Fogházába kerülők orvosi, pszichológiai, pedagógiai vizsgálaton átesve jutnak különböző elhelyezési körletekbe, és minden egyes fiatalkorú elítéltre egyéniesített nevelési tervet készítenek a szakemberek. A kérdés csupán az, hogy a személyiségre szabott reszocializálás megvalósulása szempontjából eltérnek-e eléggé a fiatalkorúak körletei. Szerintem: nem!

A Bv. tvr. 49. §. (2) bekezdése így szól: „A fiatalkorúak börtönének, illetőleg a fiatalkorúak fogházának rendje – a fiatalkorúak életkori sajátosságai-ból fakadó eltérésekkel –, a börtön, illetve a fogház rendjének felel meg”. Az idézetből én arra következtetek, hogy a fiatalkorúak intézetének rendje csupán abban különbözik a felnőttkorúak hasonló intézeteitől, hogy itt más a szabadságvesztésüket töltők életkora. A helyzet valóban ilyen. Semmilyen specifikus eltérés nem található büntetésvégrehajtásukban, amely pl. a fiatalok elhelyezésénél figyelembe venné azok sajátos igényeit. Elegendő csupán az ellenőrzés körülményeire utalnunk. Az elsőbűntényes és a csekély súlyú bűncselekményt elkövetett fiatalkorú épp olyan biztonsági helyzetben tölti le büntetését, mint a bűnismétlő, illetve a súlyos bűncselekményt elkövető elítélt.

Úgy tűnik, a túlzott biztonságra törekvés megkérdőjelezi az egyéniesített bánásmódot és gátat szab a reszocializálási cél elérésének. Az ENSZ-dokumen-

tum azt ajánlja, hogy a fiatalok számára nyitott intézeteket kell létesíteni. A büntetésvégrehajtás korszerűsítése érdekében elengedhetetlennek tartom ezen ajánlás mielőbbi megvalósítását.

Meg kellene engedni – olvashatjuk az ENSZ-dokumentumban –, hogy a fiatalok kapcsolatot tarthassanak rokonaikkal, barátaikkal és más személyekkel, pl. tekintélyes külső szervek képviselőivel, hozzá kellene járulni ahhoz, hogy meglátogathassák családjukat, hogy oktatási, képzési, illetve más fontos okból eltávozhassanak az intézetekből. Szabályaink és gyakorlatunk látszólag minden elvárásnak eleget tesz. A fiatalok számára a levelezés lehetősége korlátlan, látogatókat igen sűrűn fogadhatnak, de ami az intézetből való eltávozást meg a kapcsolattartás egyéb formáit illeti: már nem olyan pozitív a kép.

Egy, a mainál körültekintőbb osztályozási és elhelyezési rendszer mellett gondolhatnánk az alábbi megoldási formákra is, például: kulturális- és sportrendezvényeken való részvételre – nevelő kíséretével, esetleg felügyelet nélkül; a hétvégek családi körben töltésére; intézeten kívüli oktatási intézmények rendszeres látogatására. És még sorolni lehetne a kapcsolattartásnak azokat a módzatait, amelyeket a megfelelő osztályba sorolt fiatalok számára biztosítanunk kellene. A kapcsolattartásnak ez a szélesítése egyfelől csökkentené a szabadságelvonás károsító hatását, másfelől megkönnyítené a szabadulás utáni visszailleszkedést.

Büntetésvégrehajtásunkban – sajnálatos módon – olyan túlzott mértékű biztonsági szemlélet uralkodik, amelyik alig tud különbséget tenni egy elsőbűntényes fiatalok és egy veszélyes, felnőttkorú elítélt között. Felsorolt javaslataim megvalósítása ezért ma még elképzelhetetlennek tűnik.

Az oktatás, szakképzés, munkáltatás problémáit – véleményem szerint – csak együtt lehet vizsgálni, hiszen céljuk közös. S ennek elérésében segíthetik, kiegészíthetik, de gátolhatják is egymást. Jogszabályaink előírják, hogy az általános iskolai végzettséggel nem rendelkező elítéltek számára garantálni kell az oktatás lehetőségét, majd a középiskolai- vagy a szakképzésben való részvételt.

Ami a foglalkoztatást illeti: a fiatalok köteles részt venni a büntetésintézetnél folyó munkáltatásban, betartva természetesen a rá vonatkozó munkajogi szabályokat. Az ENSZ-dokumentummal való összehasonlítás során említésre méltó eltérést a hazai szabályozásban nem találtam: kivéve a munkavégzés kötelező jellegét! Jelentős hiányosságokra leltem viszont a gyakorlati megvalósítás területén.

A három említett terület közül talán az általános iskolai oktatás az egyedüli, amely megfelelő minőségű. Ennek ellenére itt is el tudok képzelni a jelenleginél jobb megoldást. Ez idő tájt ugyanis az alapfokú oktatás esti tagozatos formában történik, azaz nyolc óra munka után ülnek iskolapadba a fiatalok. El lehet képzelni, mennyire hatékony ez a megoldás. Az általános iskolai oktatásnak nappali tagozaton kellene zajlania, ahol a rászoruló fiatalok nem munka mellett, hanem helyette tanulnának.

A fiatalok elítéltek szakképzése büntetésvégrehajtásunk elhanyagolt területe. Az eddigi próbálkozások vagy meghiúsultak, vagy részleges eredményt hoztak, illetve igen szűk körét érintették csupán a fiataloknak. Mindenféle nézőpontból indokoltnak tartom, hogy szélesebb skálán kínáljuk fel a betanított- vagy szakmunkásképzésben való részvételt a fiatalok elítéltek számára.

Gondolok például az ún. kisipari szakmák oktatására! Mintha teljesen elfelejtettük volna ezt a megoldási formát.

Az előző két területen tapasztalt negatívumok elsődleges okát a munkáltatás jelenlegi helyzetére vezetem vissza. Az elítéltek foglalkoztatásának fő szempontja annak nyereséges volta. Ez határozza meg a munkalehetőségek milyenségét, az oktatásban, a szakképzésben való részvétel formáit, és így tovább. A Bv. tvr. 44. §-ának (1) bekezdése szerint a munkáltatás célja az elítélt reszocializálása. Ugyanakkor a nyereségcentrikus gyakorlat e cél megvalósulása ellen hat. Sajnos, a fiatalok büntetésvégrehajtásánál is.

Néhány speciális esettől (pl. szellemi fogyatékoság, orvos által igazolt alkalmatlanság, stb.) eltekintve a fiatalok osztályozása, elhelyezése, gondozása a munkáltatási szempontok függvénye. Emiatt nem oldható meg, többek között, az általános iskolai oktatás nappali tagozaton, a visszailleszkedést elősegítő szakképzés pedig a megfelelő szinten. A fiatalok munkáltatásával kapcsolatban számos más kérdés is felmerül még (lásd a bérezés, a társadalombiztosítás, a munkavédelem stb. problémáit!), de e cikk keretei nem elegendőek mindezek elemzésére.

***

Ötleteim – első olvasásra – néhol még számomra is utópisztikusnak tűnnek. Természetesen tudom, hogy javaslataim jelentős részének megvalósítása – pénzügyi, tárgyi, személyi és egyéb feltételek hiányában – ma még csalóka ábránd. Ennek ellenére nem szeretném, ha megrekednénk, ha lemaradnánk a jövőről, ha csak a ma adottságaira koncentrálnánk, és kifogásokat keresnénk arra, hogy mit miért nem lehet megváltoztatni, illetve létrehozni.

A nemzetközi ajánlásokat és tapasztalatokat összevetve a hazai szabályozással és gyakorlattal arra a következtetésre jutottam, hogy mielőbb meg kell teremtenünk a fiatalok bünelkövetők számára azokat a feltételeket, amelyek révén nagyobb esélyük lesz a szabadulás utáni értékes életvitelre.

Hevényi Attila

| A vagyonbüntetések históriája*

A sokféle mai jogágban szereplő, és a gyakorlatban igen széles körben alkalmazott, különböző jellegű vagyoni hátrányt pénzben kifejező szankciók idején könnyen azt hihetnők, hogy már mindent tudunk e büntető jogintézményről és ebből adódóan felesleges vagy legalábbis öncélúan tudományoskodó, l'art pour l'art dolog a múltba nézés. Ily' bevezetőt nyilván cáfolat követ. Ennek során viszont nem egy általunk előregyártott elméleti illúzióval akarunk viaskodni (miként elsöprő győzelemre áhítva néhányan ezt teszik a szakmában), annál is inkább nem, mert efféle koncepció nincs is: a szakirodalomnak a vagyonbüntetés még csak nem is mostoha, inkább árvagyereke.¹ Ijedelemre semmi ok, mi sem szándékozunk egyetemes érvényű teóriát gyártani.

De fura, hogy a vagyon-, illetve pénzbüntetésnek, a modern büntetési rendszerek ezen oszlopának lényegéről, belső tartalmáról, „lehetőségeiről” vajmi kevés szó esik. Funkciója általánosan elismert: a szabadságelvonással járó szankciók elkerülésének eszköze, alternatívája, és így az egymást minden másban tagadó büntetéstani felfogások egyaránt igenlik. Léte, úgy fest, magától értetődik, hiszen humánus, alapvető emberi szabadságjogokat nem sért, célját majdhogynem önmagában hordozza, hajlékonysága folytán jól arányosítható és végrehajtása nemcsak egyszerű, de felettebb hatékony is – legalábbis ha fizetik.

Kell ennél mélyebbre ásni? Érdemes? A történeti visszapillantás olykor alig nyújt többet, mintsem azt láttatja, hogy a mai büntetések – változatok során átmenve ugyan, de – ősidők óta léteznek. Úgy véljük, a történeti megközelítés, különösen az elméletileg parlagon hagyott területeken – másra is alkalmas. Egyike azon reményt keltő vállalkozásoknak, melynek célja közelebb férközni a büntetés lényegéhez.

Az első figyelmet érdemlő tény, hogy a vagyon-, illetve pénzbüntetés legkorábbi felbukkanása, később pedig térnyerése a büntetési rendszer ki- majd

* Nem foglalkozunk részletesen e cikkben a büntető igazságszolgáltatás rendjét biztosító pénzbüntetéssel, sem az ún. rendészeti vagyoni bírságokkal, ezeket csupán jelzésszerűen érintjük. Célunk a büntető-jog keretében szabályozott vagyonbüntetésekről szólni.

¹ Az utóbbi másfél évtizedben két elméleti indíttatású munka született *Györgyi Kálmán–Bárd Károly* szerzőpáros tollából: *A pénzbüntetés és a kodifikáció* (Jogtudományi közlöny, 1978. 10–17. old.), illetve *A napi pénzbüntetés* (Fac. Pol-Iur. Univ. Sci. Bud. de Rol. Eötvös nom. tomus XXI. 103–123. p.). Az azóta megjelent féltucat szakirodalmi cikk jobbára csak a gyakorlati problémákat érintette. Lásd *Szabó Győző: A pénzbüntetés alkalmazása a gyakorlatban* című írását (Jogász Szövetségi Értekezések, 1981.), illetve *Czili Gyula: A pénzbüntetés kiszabásának egyes kérdései a Legfelsőbb Bíróság elvi irányító tevékenységében.* című tanulmányát (Magyar Jog, 1984/4)

átformálódása radikális pontjaival esik egybe. Ezzel nem azt akarjuk mondani, hogy önmagában a vagyoni szankció feltalálása lett volna a megváltó eszme, hanem csak arra akartunk utalni, hogy mint felszíni kísérőjelenség, mint eszköz nagyon pontosan jelzi a mélyben zajló pönológiai változásokat.

Két korszakot emelünk ki a vagyonbüntetések meg-megbicsakló karrier-történetéből: a pénzbüntetés születésének pillanatát, majd módosulásait egészen a középkorig és a polgári állam jogfejlődésének második szakaszát, amikor a szabadságvesztés-büntetés alternatívájává válik az említett szankció. Választásunk nem teljesen önkényes: ez az a két történeti pont, amelyen keresztül húzható ív máig ható tanulságokkal szolgál. Jóllehet az első fordulat az igazán minőségi, hisz a büntetés ekkor lépi át a magán- és közigazgatás-szolgáltatás Rubiconját, ekkor alakul ki a vérbosszú ellenében a kompozíció,² a második, bár kisebb léptékű elmozdulást sem lehet elhanyagolni.

Hiszen már a múlt század fordulóján általános volt a csalódás a „mindent megváltó” börtönbe vetett hitben, és aztán új, általános helyettesítő funkcióhoz jutott a vagyonbüntetés – s így egyre kiterjedtebben kezdték alkalmazni. Ez az irányzat, ez a büntetőpolitikai áramlat napjainkig ível. Az azonban még érdekesebb, hogy a jóvátétel, egyfajta kompozíciós elképzelés újra feltámadt a legutóbbi években. Több nyugati ország kriminológusának empirikus kutatása jelzi, hogy a tettes és a sértett között – állami közvetítéssel létrejövő – vagyoni jóvátétel intézményét, akár büntetés helyett is, a társadalom jelentős hányada szívesen elfogadná.

A vagyonbüntetések eredete és fejlődése

A hitelesen felidézhető kezdetek sámánisztikus megidézése helyett merítsünk az írott forrásokból: „Akik pogány szokás szerint patak mellett áldoznak, vagy fákhoz és kövekhez ajándékokat visznek, bűnükért egy ökörrel fizessenek” – rendelte el 1092-ben a Szabolcs városában ülésező szent zsinat. Ez az elhatározás azután Szent László ún. I. törvénykönyvének 22. fejezeteként maradt az utókorra. Ismeretes a jogtörténetnek azon alaptétele, amely szerint a korai állami normák a törzsi szokásjogból nőttek ki, mégpedig úgy, hogy a közhatalmat megkaparintó csoport a maga érdekében kisajátította azokat. Ebből pedig arra lehet következtetni, hogy a javak elvonásából álló szankció – már a nemzetségi társadalmakban kialakult.

Jogtörténetről mint olyanról csak akkor lehet szó, amikor már kialakult a vagyoni tagozódás mentén bomló társadalom. Ezért nem véletlen, hogy bün-

² A kifejezés maga a latin *compositio*, azaz egyezkedés szóból ered. Az általa fémjelzett megoldás az állami büntetőhatalom átvételét kísérte és a különböző törvénysértéseket meghatározott vagyoni értékben fejezte ki. A sértő fél ezen kiengesztelési díj átadása ellenében szabadulhatott a felelősségtől. A latin *compensatio*, tehát kiegyenlítés szóból származó kompozíció viszont mást jelent. Ez egy korábbi büntetési rendszer uralkodó elve, a magánharc, a vérbosszú visszaszorításának eszköze volt. A nemzetségből államivá alakuló társadalomban azt a követelményt fejezte ki, hogy a sértést visszasértés, vagyis megtorlás kísérje, de már limitált, megszorító formában. A hátrány lehetett anyagi vonatkozású, mint a kompozíció először említett esetében, de megvalósulhatott a személyi felelősség érvényesítésével is, amikor pl. a megölt személyért cserébe odaadták a gyilkost.

tetőjogászaink és jogtörténéseink egyetértenek abban, hogy a vagyonbüntetések általános elterjedését a társadalmi fejlődés magasabb fokához kell kötni, de a büntető intézmények is csak a későbbi periódusban bukkannak fel. Azon egyszerű oknál fogva, hogy csak az büntethető vagyonának elvonásával, akinek van vagyona. Az emberi közösség szűkös anyagi- és életfeltételei között kezdetben nem létezett tulajdon, így nem válhatott elvonható értéké a vagyon. Ilyen típusú szankciót csak a családi, személyi gazdagodás létrejötte után, kialakulását követően lehetett alkalmazni.

Ennek alapján Angyal Pál például a büntetőjog őskorát azonosítja a bosszú korszakával, és csak az állami büntetőjog megjelenéséhez vezető periódus sajátosságának tekinti a kompozíciót, a vagyoni megváltást. A Kádár–Kálmán-féle tankönyv e gondolatot továbbfejlesztve önálló korszakként, „a magánigazságszolgáltatás időszakaként” definiálja ezt az átmeneti periódust. Több intézmény is segített a magánháborúk felszámolásában, a korlátlan népiértó vérboszszúk elterjedésében: így a tálió, azaz a szemet szemért elv, a noxába adás, vagyis a szolgaságba vetés, a menedékhelyek meg a kompozíciós tarifák kialakulása. Finkey egyenesen „a megváltás korának”, a büntetőjog második legjelentősebb szakaszának tekinti a periódust.

A neves elődök álláspontjait némiképp ötvözve, nyugodtan leszögezhetjük, hogy a kompozíció a társadalom életének korai szakaszában rendkívül nagy szerepet játszott a büntető igazságszolgáltatás átformálásában. A vagyoni megváltás tehát egyik legfontosabb eszköze a nemzetiségi igazságszolgáltatás lebontásának és az állami büntetőhatalom kiépítésének.

A nemzeti társadalom igazságszolgáltatásának alapelve – mint már kifejtettük – az, hogy nem maradhatott semmiféle közösséget érintő sértés megtorlatlanul. Tudniillik, ha kívülről bántatlanul támadhatták a csoportot, akkor az előbb-utóbb fölmorzsolódott, széthullott. Azonnal és következetesen válasszolni kellett tehát a közösség bármely tagját bántó cselekedetre, melynek szankciója csak kollektív reakció lehetett. És megfordítva, ha a közösség egy tagja követte el a sértést, a megtorlást az egész közösségnek kellett kivédenie. Az esemény igazságtartalmának megvizsgálása nélkül ki kellett állni a sértő mellett. Nem a „jogosság” kérdése volt mérvadó, hanem a közösség tekintélye.

Ennek az egységes fellépésnek az alapját a csoport élető jellege biztosította: hisz közösségen kívül szinte lehetetlen volt élve maradni. A közösséghez tartozás érzete és gondolata, a közösség egységének és biztonságának fenntartása minden egyéb megfontolást megelőzött. A létfenntartás primitív körülményei között az emberek nem vizsgálták meg társaik viselkedésének körülményeit, hanem az „én-csoport” uralkodó eszméjének jegyében kiálltak társuk mellett.³ A termelési lehetőségek korlátozottsága miatt az összetartozás-tudat és csoportkohézió háttérbe szorított minden egyéni felelősséget, a kollektív felelősség eszméjétől vezérelve álltak helyt valamennyi csoporttag nevében kifelé.

Ezt az egységet, ezt a kollektív szellemet és csoporttudatot oldotta fel,

³ Feltéve persze, hogy ez a támadás nem a saját csoport ellen irányul. Mert ez esetben a közösség „hagyományos” módon vélekedett. A magán- és közgazságszolgáltatás elválásának folyamatá korábbi cikkeinkben (Módszertani füzetek, 1985. 1. és 2. szám) részletesen ismertettük.

majd semmisítette meg a javak egyre nagyobb fokú birtoklása. Az „enyém-tied” fogalompár kialakulása viszont a szertefoszlott csoportkohézió helyébe az egyéni felelősségvállalás gondolatát állította. A kialakuló vagyonok lehetővé tették, hogy a büntetés személyre szóló legyen. A nemzeti rend fölül kerekedő új vezetők — hatalmuk konszolidálása érdekében is — felléptek a törzsi, emberpusztító „büntető” hadjáratok ellen és a tálió mellett új eszközt kerestek a véres öldöklések és bosszúsorozatok megállítására.

Igy jelent meg a kompozíció, mely nem más, mint az egyéni felelősség viselésének sajátos formája, a bosszú megváltása. A sértő fél a sértett családjával, közösségével folytatott tárgyalásokon megállapodhatott egy, a felek szerint a sértés súlyával felérő vagyoni kárpótlásban. Ahogy erősödött a tulajdon, ahogy szaporodtak a javak, úgy vált általánosabbá és egységesebbé a kompozíció. Közösségenként, térségenként azonos tarifák alakultak ki az egyes sértések ellentétélenként. A kérdés már nem az volt, hogy miben egyeznek meg a felek, hanem az, hogy a sértett elfogadja-e az általános gyakorlat szerinti kompozíciós mértéket. Az esetek többségében ez megtörtént. Ilyen irányba hatott a gazdagodás iránti vágy, a törzs, a nemzetség, a korai államalakulatok közös érdeke. Az áldatlan háborúskodásokat megfékezendő a közösségek vezetői egyre inkább kényszerítették a sértetteket a megváltási vagyontárgy elfogadására.

Az állam kialakulásának hajnalán a kompozíció, mint a bosszút megakadályozó eszköz még hordozta múltbéli tartalmát — a sértésre következő visszatérítés megváltásában — de ezzel együtt az új büntetőrendszer alapelemét is: a vagyonbüntetést. Ezt nem lehet vitatni, ezek tények. A ködbe vesző kezdetek után kutatva mindazonáltal úgy látjuk — s ennyiben megkérdőjelezzük az idézett szakmai felfogást —, hogy a kezdetleges vagyoni szankció már jelen volt a legősibb időkben is, tehát nem az átmeneti korszak találmánya. A kompozíció megjelenése valóban a csoportkohézió bomlása utáni időre tehető. De az ősi társadalmakban ezt megelőzően is létezett az ún. kiengesztelés — az istenségek vélt vagy „valós” megsértésekor. Az áldozatoknak csupán egyik válfaja volt az emberáldozat, zömmel állatok és élelem „feláldozásáról” volt szó. Olyan javakról kellett tehát az elkövetőnek lemondani, melyek hiánya érzékenyen érintette, hiszen e korban az élelem beszerzése központi feladat volt. Úgy gondoljuk, hogy ez a „vagyonaáldozat” egyfajta sajátos előképe a vagyonbüntetésnek.

Már témánk taglalásának kezdetén célszerű leszögezni, hogy a jog mindig különbségeket tett vagyon- és pénzbüntetés között, mégha kezdetben e két fogalom nem is vált el olyan élesen, mint napjainkban. Trivialitás, hogy a pénzbüntetésről attól kezdve lehet beszélni, amikortól a pénz mint általános elfogadott fizetőeszköz — megjelent. Sokáig a legáltalánosabb vagyontárgy (Egyiptomban példának okáért a téglá) helyettesítette. A kompozíciós tarifákat eleinte tehát nem pénzben, hanem valamilyen közkeletű vagyontárgyban határozták meg. Hazánkban is ez volt a helyzet. Szent Istvánnak és közvetlen utódainak az országálása idején.

Tulajdonképpen a mai szankciókörben meglévő és szerte a világon alkalmazott pénz- és vagyonbüntetés megjelent már Szent István és Szent László dekretumaiban. Legáltalánosabb a tinóban kifejezett vagyonbüntetés, a kompozíció immáron törvényesített formája. „Ha valaki az ispánok közül, megrög-

zött szívvel és lelkéről megfélemedkezve —... — felesége meggyilkolásával mocskolja be magát, a királyi tanács határozata szerint ötven tinóval egyezzek meg az asszony rokonaival és vezekeljen az egyházi törvények parancsa szerint.” Ez a nyilván tradicionális kompozíciós megoldás kezdte átadni a helyét a valódi pénzbüntetésnek. Ugyancsak István dekrétuma mondja ki: „Ha pedig valaki véletlenül öl meg bárkit is, tizenkét aranypénzt fizessen, és ahogyan az egyházi törvények parancsolják, vezekeljen”. (Az átváltás egyszerű volt azon okból, hogy a pénz: a 'pensa' vagy a 'penza' hazánkban ekkor bizánci aranyat jelentett, s azonos értékű volt egy tinóval, működhetett tehát egy alternatív beváltás.)

Még mindig Szent István törvényeinél maradván: első törvénykönyvében a vásárnap megtartásáról rendelkezik. Ennek értelmében a vásárnap dolgozók ökrét el kell venni, és át kell adni elfogyasztásra a várnépnek. Ugyancsak el kell kobozni lovát, ruháit. A korabeli gazdasági viszonyokat és az állami megfontolást jellemzi, hogy a lovat az elkövető „megválthatta” egy ökörral, ruháit pedig egy alapos veréssel. Az ökröt azonban mindenképpen elveszítette: mi ez, ha nem részleges vagyonekobzás?

De olvashatunk a teljes jószágvesztésről is. László harmadik dekrétumának tartott törvény (mely valószínűleg még uralkodását megelőzően keletkezett) keményen büntette a tolvajlást: „...ha szabad ember tíz dénár értékűt lop, minden vagyonával együtt vesszen el”. Ez a fő- és jószágvesztés első felbukkanása. Találkozunk pusztán jószágvesztéssel is. A törvényeket mellőző, s a büntetés-végrehajtásról nem gondoskodó bíróról a dekrétum így rendelkezett: „...vesszen el mindene, fiain vagy lányain kívül, s magát a bírót adják el”. Ebből a futólagos áttekintésből is kiderül, hogy már államalakulásunkkor létrejött a vagyoni büntetések széles skálája, s azokat — legalábbis a törvények tanúsága szerint — alkalmazták is. A bizonytalanság abból adódik, hogy a korszak hézagosan fennmaradt okiratanyaga nem nyújt alapot komolyabb következtetések levonására.⁴

Érdekes még egy pillantást vetni arra, hogy a kiszabott vagyombüntetéseket behajtás után mire fordítják. A leányrabló, aki a leányon erőszakot is elkövetett, büntetéseképpen kiengesztelésül tinókban fizette meg a szülőknek a kiszabott penzumot. Itt a kompozicionális elv tisztán megjelenik. A vásárnapi pihenést megszegők, mint láttuk: ökrük elvesztésével bűnhődtek, melyet a várnépnek megsütöttek. Itt már a büntetési elem dominál. Más a helyzet a gyilkosságokkal kapcsolatban. A büntetés e tényállásnál 110 arany. A törvény azt is meghatározta, hogy ki részesedik a büntetésből: 50 aranyat kapnak a rokonok (ez kompozíciós elem), 50 aranyat kell juttatni a királynak (ez tulajdonképpen a büntetés) végül 10 arany jár a „bíróknak és közben járóknak” (ez lényegében a büntetőeljárás költsége). Ekkor a perköltség még nem vált le a büntetés alapösszegéről.⁵

A büntetés mértékét általában tételesen határozták meg a kár valahány-

⁴ Ekkortájt csak az ún. magánjogi perekről maradt fenn írásos anyag, ez is leginkább a vagyonesztes tényének rögzítése végett, hiszen csak ez eredményezett tulajdonváltozást. Az új birtokosnak érdeke volt igazolni tulajdonszerzésének „jogcímét”. A büntetőbíráskodásról magáról nemigen keletkeztek „akták”.

⁵ Szent Lászlónál már fellelhető néhány büntetőeljárású színezetű bírság: így a bíró ítéletének megvetése 6 penza, a bírói pecsét lefitymálása vagy az idézésre meg nem jelenés meg 5 penza.

szorosának rögzítésével. A tételes meghatározásban az elkövető (tehát nem a sértett!) társadalmi helyzete volt a kiindulópont.

Ha ispán ölte meg a feleségét, annak 50 tinót, ha vitéz, annak már csak 10 tinót, a köznépből valónak pedig már csak 5 tinót kellett fizetnie. E megoldásban már egy kezdetleges igazságossági elv érvényesült. Persze szerepe lehetett ebben az előkelőktől elvárt „modellértékű” viselkedésnek is. A kár mértékéhez kapcsolódó rendszerben a büntetést leggyakrabban az elszenvedett sérelem valahányszoros szorzatában határozták meg, de emellett általában elrendelték a kár megtérítését is. Például a gyújtogatónak föl kellett építenie a leégett házat, pótolnia kellett a tűzben odavesztett eszközöket. A királytól sikkasztó ispánnak az eltulajdonított érték visszafizetése mellett még annak kétszeresét is le kellett tennie.

A feudális joga, különösen annak korai hűbéri válfajára szokták azt mondani, hogy vajmi kevés rendszer van benne. Nos, Szent István és Szent László törvényei ennek épp az ellenkezőjét bizonyítják. Igenis fellelhető ezekben valamiféle szisztéma, mind a vagyombüntetés kiszabásának elveiben, mind a bűncselekmények egymáshoz való arányításában. A büntetések javarészt – eltérően a meggyökeresedett közfelfogástól – át lehetett váltani vagyombüntetésre, ennek alapján pedig igenis viszonyíthatók egymáshoz a cselekmények, értékelhető a korabeli büntetőpolitika. Kiderül, hogy az orr, illetve a fül levágását 5 tinóval lehetett megváltani a szolga esetében. A szabad ember nyelvének ára, az ún. nyelvválság pedig 10 penza volt. A feudalizmusról elterjedt véres büntetőpolitika képzete azt próbálja elhitetni velünk, hogy a kéz-, a láb- és a főlevágások kiszorították volna a vagyombüntetéseket. Ez azonban: nem igaz.

A feudalizmus korában minden társadalmi rétegnek azért volt valamije: a jobbágnak berendezett portája, a polgárnak háza, céhes üzeme. A nagy tömegű zsellérkedés csak évszázadokkal később alakult ki, de a zsellérek⁶ zöme ún. házas zsellér volt, aki hasonlóan élt mint a paraszt, csak épp föld nélkül. Volt tehát honnan elvenni, mivel büntetni. A pénzgazdálkodás elterjedésével nőttek a vagyombüntetések lehetőségei. Ezt követően a parasztot kisebb-nagyobb bűnéért előszeretettel bírságotla az úriszék. A nemesek esetében pedig – hol a carcet, a testi büntetést, a pellengért annak dehonosztáló volta miatt mellőzni kellett – a súlyosabb halálbüntetés mellett szinte az egyedül alkalmazható szanciófajta volt a vagyon-, illetve pénzbüntetés.

A fenti megállapításokkal a kor európai joga is jellemezhető „A büntettek megtorlására alkalmazott büntetésnemek között (. . .) a legszokásosabb a vagyoniak, melyeket váltságként (compositio), majd pedig büntetésképp (bírság) fizettek, kivételesen pénzben, rendesen állatokban, fegyverekben vagy más közkeletű ingóságokban – ezeknek a népjogokban meghatározott becsértéke szerint” – írja a 7–10. század nyugat-európai büntetőjogáról értekezve Hajnik Imre. Egész váltságrendszer alakult ki, melynek kiindulópontja az átlag vérdíj volt. Ezt a nők, a papi rendhez tartozók és a királyi kíséretben szolgálatot tevők esetében magasabbra emelték. A többi váltság ennek volt valamiféle töre-

⁶ Töredék jobbágytelket, azaz 1/16-odot vagy annál kisebb földet birtokló személy, vagy teljesen föld nélküli egyén.

déke. A gyakorlatban az alapbírság 10, majd 12 pénz, és a különféle bírságok ennek hányadai, illetőleg szorzatai.

A Nyugaton szokásos vérdíjakat Wenczel Gusztáv gyűjtötte egybe. Eszerint a közsabad vérdíja a nyugati gótoknál 300, a szászoknál 240, a frankoknál és angolszászoknál 200, az alemannoknál és bajoroknál 160, a burgundoknál 150, a frizeknél 50 solidus volt. A nemesek ezt a díjat kétszerezve vagy háromszorozva kapták, a szabadosok meg a közsabadok vérdíjának felében részesültek. A szolgákért ugyan nem állapítottak meg vérdíjat, de bizonyos peritummal, törvényszék előtti meghurcoltatással a sértő az ő megölésükért is tartozott.

A 10. század környékén válik általánossá a halálbüntetés mellékleteként megjelenő vagyonekbozás. Miként szokás volt a halálraítéltnek még a portáját is felégetni, hogy híre-hamva se maradjon a földön. Szintén Wenczel tudósít a vérdíj ősi germán formájáról, amikor a holtestet búzával vagy arannyal fedték be.

A továbbfejlődést bemutató térjünk vissza Magyarországra. A 15. századra a bírságolás rendszere, hála az árutermelés elterjedésének, már abszolúte megerősödött. A kiszabott pénzbüntetés terminológiájában a bírság, a díj, a pénzbüntetés nem különült el egymástól. Mint már említettük, a büntetéspénzből nemcsak a sértett, hanem a bíróság is részesedett: ha királyi törvényszékről volt szó, akkor a kincstár, ha megyei bíróságról, akkor a megyei költségvetés, ha az úriszékről, akkor a földesúr.

Hazánkban is a legfőbb pénzbüntetés a homagium, a vérdíj volt. Eredetét szokták a sértett családjának fizetett kompozíciós összeggel magyarázni, melyel a sértő saját magát mentette meg a vérbosszútól, de értelmezték úgy is, hogy az elkövető egy, a tettéért a neki kijáró véres büntetés alól felmentette magát a vérdíj lefizetésével. Feudális bírósági gyakorlatunkban mindkét megközelítés visszatükröződött. A törvényszék ugyanis hol a vádlott, hol a sértett vérdíján marasztalta el az elítéltet. (Ha a felek rangja azonos, akkor természetesen ilyen típusú döntésre nincs szükség.)

A főpap és főúr vérdíja 400, a nemesé 200, a paraszté 40 forint volt. Alkalmanként az is előfordult, hogy a bíróság tekintettel az enyhítő körülményekre fél- vagy negyedvérdíjon marasztalta el az elítéltet. A vérdíj kezdetben tehát büntetés, a bosszú kiváltására szolgált, később, a 16–17. században azonban már a halál az emberölés büntetése, s legfeljebb mellékbüntetés a vérdíjra ítézés. Önmagában a vérdíj eredetileg sem csak a halálbüntetés kiváltását jelentette, oka lehetett egyéb súlyos büntetést maga után vonó cselekmény is.

A kifejezetten kivégzést helyettesítő pénzbüntetés a fejtálcás volt (a fővesztést lehetett vele megváltani). E szankciónem teljes jószágvesztéssel járt együtt. A gyakorlat szerint először az elítélt vagyonából elkülönítették a vérdíj összegét, ezt a sértett kapta, majd vagyona maradványán a bíró osztozkodott a pernyertes sértettel. Amennyiben csupán véres, testi sértés, csonkítás a per tárgya, az ítélet általában élődíjra (eleven ember díjára, a vivum homagiumra) szólt. Az élődíj (másnéven: féldíj) értékében a vérdíj fele volt.

Ezen túl még számos kisebb, ám gyakran kiszabott díjjal találkozhattunk a bírói gyakorlatban. Így a vérontással járó testi sértésért, megsebesítésért vérbírság járt, a verés eredményeképpen keletkezett (s a hivatalos szerveknek bemutatható) kék foltokkal vagy daganatokkal igazolható sérelem miatt ún.

kékdíjat róttak ki, a másra támadás büntetését „hatalompénzzel”, a kisebb értékű lopást „orvbírsággal”, a paráznaságot vagy a szabad személyek bujálkodását meg „bikapénzzel” szankcionálták.

Országosan megállapodott összegek e kisebb pénzbüntetéseket illetően nem voltak. Az orvbírság és a bikapénz általában egy forint volt, a többi ország-részenként és uradalmanként változott. Eckhart Ferenc és Varga Endre kutatásaiból tudjuk, hogy az úriszék, Kállay István szavai szerint „a kor általános elsőfokú bírósága” előtt a leggyakoribb büntetési nem a 15–16. században a vesszőzés mellett a bírság. Az úriszék által beszédett bírságok a földesúr legbiztosabb s időnként a legnagyobb bevételi forrását jelentették.

A 18. századra a bírságolás jelentősége csökkenni látszik, összefüggésben az áru- és pénzviszonyok fejlődésének elakadásával, a piac hiányával. De a „második jobbágyság” szigorodó rendszere és a felvilágosult abszolút monarchia jobbágyvédő rendelkezései is korlátozzák a bírságolás mértékét. A pénzbüntetés súlya azonban csak gyengült, de egészen nem szűnt meg. Az úriszék gyakorlata ekkor már ismerte a 12 forintos teljes bírságot, a félbírságot meg a kétszeres bírságot is. A vérdíj összege a jobbágyokra vonatkozóan 40 forint maradt. A rágalmazásért, a szóbeli sértésekért, a becsületcsorbításért ún. nyelvvaltságot szabtak ki. Ám a szankciók között még mindig jelen volt a részleges és a teljes vagyonekobbzás.

A feudális jogban a teljes jószágvesztést vagylagos büntetésként és mellékbüntetésként ismerték. Így fej- és jószágvesztéssel szankcionálták a hűtlenséget, meg a hatalmaskodást, infámiával és jószágvesztéssel pedig a hamis esküt és vértagadást. A jogtörténettudomány kutatóinak egyöntetű megállapítása, hogy önállóan igen ritkán alkalmazták a teljes vagyonekobbzást.⁷

A pénzbüntetés ellen a központi hatalom erőteljesen fellépett, az elhanyagolt bírságolási gyakorlatot visszaszorította. Mindez visszatükröződött a korai kodifikációs elgondolásokban is. Az 1795. évi büntető kódex-tervezet így ír a pénzbüntetésről: „...sohasem engedhető át a bíró hasznára és általában büntetésképpen nem is róható ki”. Azt a néhány esetet, amikor a különös részben ezt mégis lehetővé tette, az egyes tényállások keretei között határozta meg: a honoráciorok (a nem nemesi származású értelmiségiek) számára pl. megengedte a börtön meghatározott kvóta szerint átváltását pénzbüntetésre. Ha az elítéltnak nem volt vagyona, 1 forint 1 napi börtönre lehetett átváltani.

A vagyonekobbzások a polgári társadalmakban

Az előbbi példa már a „Fény Századát”, a polgárisodó Európa eszmekörét idézi. A 18. század hazai kodifikátorainak a pénzbüntetéssel szembeni ellenérzése mögött bizonyonnyal nemcsak az új módon értelmezett bírói tekintéllyel összeférhetetlen „kótya-vetye” jellegű közreműködés elutasítása munkált, ha-

⁷ Már a felvilágosodás gondolkodói felvetették, hogy a teljes vagyonekobbzás „igazságtalan, egyenlőtlen és nem személyes jellegű” büntetési eszköz, mert nehezen állítható arányba az elkövetett bűnnel – kivéve a halálbüntetést. Hiszen nem csupán a bűnöst, hanem családját is sújtja, így a kollektív felelősség ősi elve bújik meg mögötte.

nem az a korai polgári büntetéstan felfogás is, amely az új büntetési rendszerben csekély szerepet szánt e szankciónemnek. Nem azért, mert a feudális korban lejáratódott volna, a halál- és testi büntetések' tobzódásával együtt, hanem mert nővumként ez az új koncepció a személyi szabadság megvonását állította a szankciók tengelyébe.

Gyakorlatiasabb megfontolások is szóltak persze a pénzbüntetés ellen. Szlemenics Pál szerint például akkor „díszlik” a polgári szabadság, ha a törvény konkrétan meghatározott büntetéseket állapít meg. De mivel a „hazapolgárok értékeinek olly annyira különböző mennyiségök” miatt a pénzbüntetés abszolút meghatározása lehetetlen, ennélfogva nehezen illeszthető be az arányosságra, illetve a formális igazságosságra törekvő új büntetési rendszerbe. E felismerés – igazsága ellenére – jobbra megmaradt Szlemenics magánproblémájának, hiszen a polgárok „gazdagodására” alapozó és a szankciórendszer bővítésre, differenciálására törekvő jogalkotói akarat már a 19. század közepe táján nem tartotta kizártnak a bűncselekmények bizonyos körével szemben a pénzbüntetést. Az áthidaló megoldást tekintettel az eltérő vagyoni viszonyokra abban látta, ha „a bírónak elég szabadságot ad minden figyelemmel lehetni a körülállások különbözéseire”.

Az 1843. évi javaslatban a pénzbüntetés 16 kisebb súlyú cselekmény szankciójaként szerepelt. A dokumentum szerint „pénzbeli büntetést csak ott ítéltet bíróság, ahol azt a törvény világosan rendeli”; korlátoznia kell viszont az átváltás lehetőségeit. A vagyonekobbzást mint a feudalizmus egykori büntetését pedig, akárcsak a nyugat-európai büntető törvénykönyvek, elvetette.

A pénzbüntetést a Csemegei-kódex is felvette a szankciónemek közé, fő és mellékbüntetésként egyaránt. Mindazonáltal nem fűzött különösebb reményeket a főbüntetésként alkalmazott pénzbüntetéshez: csupán három vétséget vett célba, mellékbüntetést viszont 71 esetben írt elő.⁸ A Csemegei-kódex egyik gyöngyszemének tartott szabálya miatt, mely a büntetések enyhítésére vonatkozó rendelkezéseket tartalmazta a gyakorlatban igencsak elterjedhetett a pénzfőbüntetés. Az 1910-es évekre szinte a szabadságvesztés legfőbb alternatívájává vált. A probléma csupán az volt, hogy a kiszabott büntetések legnagyobb részét a meg nem fizetés miatt átváltoztatták szabadságvesztésre, évente kb. 50 000 elítéltnél.

A pénzbüntetés szabályozásában jelentős változást hozott a II. Büntetőnovella.⁹ A Finkey elragadtatott dicséretét kiváltó reformtörvény a pénzbüntetést egy általános rendelkezéssel minden vétségre (és kihágásra) alternatív főbüntetéssé tette. Hasonlóképpen fontos újítása volt, hogy kötelezően elírta a tettes vagyoni és kereseti viszonyainak figyelembevételét, s ezzel lényegében a bíróságra bízta a büntetés összegének meghatározását.

⁸ Főbüntetésként a kódex becsületsértés esetén 500 forintot, talált kincs jogtalan elsajátításáért 100 forintot határozott meg. A vaspálya vagy a gőzhajózási intézet tisztségviselőjét pedig, na az megtagadta az azonnali elmozdítás kötelezettségét, akkor 100-tól 1000 forintig terjedő pénzbüntetésre ítélte. A kódex széles differenciálásra adott lehetőséget, tudniillik az alsó határt ritkán rögzítette. Általában a „...forintig terjedő pénzbüntetés” formula dominált. A maximum-tételhatár pedig 50; 100; 200; 400; 500; 1000; 2000 és 4000 forint volt.

⁹ Az 1928. évi X. törvénycikk nem csupán ettől vált híressé, hanem „a megrögzött büntettesek” ellen bevezetett szigorítói dologház intézménye miatt is.

A szocialista jogalkotásként tündöklő Btá 1950-ben¹⁰ – nem tudni pontosan, hogy miért, szándéka szerint előre, de gyakorlatilag inkább visszalépve – mellékbüntetéssé fokozta le a pénzbüntetést. Főbüntetésként pedig csak azokban az esetekben alkalmazta, amelyekben a törvény azt külön elrendelte. Tulajdonképpen amikor elvetette a II. Bn vagylagos büntetési koncepcióját, kimondva-kimondatlanul visszatért az – egyébként mélységesen elutasított és megtagadott – 1878-as megoldáshoz, amely a pénzbüntetés szélesebb körű alkalmazását az ún. enyhítési szabályokhoz kötötte.

Nem hozott jelentős változást az 1961. évi Btk sem. Ugyan visszahelyezte jogaiba a pénzfőbüntetést, de oly szűkkeblűen határozta meg különös részi büntetési tételként (egyedül 8 esetben, alternatív módon javító-nevelő munkával együtt pedig 4 esetben), hogy valójában csak a széles körű enyhítő rendelkezések alkalmazása nyitotta meg elterjedése előtt az utat. A pénzfőbüntetés részaránya így már a kezdeti években elérhette a 30–40%-ot.

E szankciónem igazi reneszánszát az 1973. évi jogpolitikai irányelveknek¹¹ és a kétfokú enyhítést ismételten bevezető törvényerejű rendeletnek szokás tulajdonítani. A kor konvencióinak megfelelően a joggyakorlat rögtön megérezte az új irányt, és már a jogalkotás évében a pénzbüntetés vált a bírói gyakorlat legtöbbször alkalmazott szankciónemévé. A pénzbüntetés arányának ilyenképpen való megnövekedése egycsapásra az érdeklődés középpontjába állította a jogi szakirodalom által eddig figyelemre sem méltatott jogintézményt. A vita persze nem a pénzbüntetés lényegi sajátosságai, lehetőségei körül folyt, hanem a büntetés kiszabásának technikájáról. Többen ajánlották a kiszabási módszer megújítását, hatékonyabbá tételét. Azok, akik a megelőző – szovjet típusú, differenciálatlan és a pénzbüntetést is mellőző – szankciórendszer méltatói voltak, hirtelen kezdték kifogásolni a bíróságok kellően egyénített pénzbüntetés-kiszabási gyakorlatát. Felhánytorgatták a hazai bíróságoknak, hogy mérlegelés nélkül szabnak ki azonos súlyú bűncselekményekre megközelítőleg azonos súlyú pénzbüntetést.

Az igencsak megélnékült szakma sürgette a pénzbüntetés átfogó reformját. A legtöbben a hetvenes évek kulcsszavának, a hatékonyságnak a jegyében fogalmazták meg a pénzbüntetés jövőjét. A „koncepció” tulajdonképpen a napi tételes pénzbüntetés-kiszabás bevezetésében, illetve az ellene való állásfoglalás kinyilvánításában rejlett. A többség számára az újdonság erejével hatott a napi tételes pénzbüntetés ideája, holott azt már a múlt század közepén kitalálták, csupán elfelejtődött az ötvenes évek fordulóján lecserélt jogász-nemzedékkel együtt.

A napi pénzbüntetés első jelentkezésének „az 1852. évi portugál Btk-t tekintik, majd az 1921-es finn, az 1931-es svéd Btk novellát vezették be, míg Dániában csak 1939-ben honosították meg. A hetvenes évek közepén Európában a napi pénzbüntetés gondolatát a nyugatnémet és az osztrák kodifikációs

¹⁰ Vessd össze az 1950. évi II. törvénnyel, amely hatályon kívül helyezte a Csemegi-kódex Általános Részét! A különös. Részt az 1945 utáni módosításokkal az ún. BHÖ (vagyis a Büntetőjogi szabályok hivatalos összeállítása) tartalmazta.

¹¹ Vö a 14/1973-as NET-határozattal, majd a helyébe lépő 20/1986-os NET-határozattal! 1989-ben a jogállamiság nevében ez utóbbit is érvénytelenítették. Törvényértelmező szerepe ugyanis csak a törvényhozónak, illetve a bíróságoknak lehet.

munkálatok tették ismét kedvelt vitatémává. E két utóbbi megoldás volt a legnagyobb hatással a hazai jogalkotókra.

A '78-as Btk előkészítése során két elképzelés viaskodott. Mindkettőt a „súlytalan” pénzbüntetések elkerülése érdekében fogalmazták meg, de amíg az egyik a speciális pénzbüntetési keretek módosításában, addig a másik a napi pénzbüntetés meghonosításában látta a kivezető utat. Az azóta közzétett kodifikációs műhelymunkálatokból kiderült, hogy a jobbra szakemberekre hallgató ún. főbizottság előterjesztése még mindkét alternatívát elképzelhetőnek tartotta. A nagyobb rokonszenv – ahogy a publikus sajtóból kitűnt – a napi tételes pénzbüntetés rendszerét övezte. Ez a megoldás be is került aztán a Btk-ba. Egyesek szerint azért, mert a Btk szankciórendszerében komolyabb módosítás – leszámítva az önállóan alkalmazható mellékbüntetések és intézkedések bevezetését – nem történt, ugyanakkor fel kellett mutatni valamit, amit a korszerű, nyugati – no meg a tudomány gyökerei alapján a hozzánk legközelebb álló germán – újításokból vesznek át ahhoz, hogy megindokolható legyen a „vadonatúj” Btk megalkotása.

A '78-as Btk szerint a pénzbüntetés kiszabása két mozzanatban történik: a bíróság először napi tételekben határozza meg a bűncselekmény súlyának megfelelő büntetést, majd a vádlott jövedelmi és személyi viszonyaihoz mérten írja elő az egy napi tételnek megfelelő összeget. El kell oszlatni egy gyakori félreértést, nevezetesen, hogy e büntetéskiszabás egyetlen indoka a jogalkalmazó segítése, illetve ellenőrzése. Valójában nem a bírói gondolkodás tökéletesítésének igénye szülte, hanem a megváltozott társadalmi körülmények. A pénzbüntetésnél a jövedelmi viszonyok értékelésének alapja annak fel- és elismerése, hogy jelentős jövedelmi egyenlőtlenségek léteznek a társadalomban.

Világos, hogy e büntetéskiszabási rendszernek az „Achilles sarkát”, azaz a legsebezhetőbb pontját az egy napi összeg meghatározása képezi. Azok az országok, amelyek bevezették a napi pénzbüntetés valamilyen formáját, erre különféle, többnyire technikai jellegű megoldást alakítottak ki. Ilyen például a hivatalos jövedelemadó vagy bérfizetési igazolás. A pönológus számára a lényeg persze nem ez, hanem annak a kérdésnek a megválaszolása, hogy az így vagy úgy kiszámított napi jövedelem miként viszonyuljon a napi tétel összegének megállapításához. E tekintetben két modell ismeretes: az egyik szerint a pénzbüntetésnek az a rendeltetése, hogy meghatározott időn át érezhetően csökkentse az elítélt életszínvonalát, anélkül azonban, hogy létfenntartását veszélyeztetné. (A napi jövedelmből tehát leszámítják a tartásdíjat és az egyéb kötelező levonásokat, valamint a létminimumot biztosító összeget, és ami marad, azaz a nélkülözhető felesleg egyenlő egy napi tétel összegével.) A másik módszer szigorúbb, mert a napi nettó bevételt veszi alapul, rigorózusabb, mert nem veszi figyelembe a létminimum szintet, hanem az elítélt kiszámított és egy napra lebontott jövedelmét minden további nélkül levonja. A skandináv államokat az első megoldás, míg pl. az NSZK-t a második jellemzi.

A '78-as kódex sajnálatos módon adós maradt az egy napi összeg kiszámítására vonatkozó törvényi eligazítással. Első ránézésre a törvény miniszteri indokolása egyértelmű: „...a napi tétel összegének meghatározásánál egyrészt a bevételeket, másrészt a létfenntartási költségeket, valamint a tartási köte-

lezettségeket kell figyelembe venni. A létfenntartási kötelezettségeknél pedig a társadalmi átlagból kell kiindulni...”, a megoldás – a hitelt érdemlő adatok hiánya miatt – viszont rendkívül sok technikai problémát vet fel a gyakorlatban.¹² Így aztán nem véletlen, hogy az ún. globális (egyösszegben kiszabott) pénzbüntetés logikáját követik sok helyütt. Élővé vált Györgyi Kálmán egykori félelme: „Amit mindenképpen el kell kerülni, az az, hogy a bírák a végösszegekből számolják vissza a napi tételeket és az egy napi tétel összegét, mert ez az új szisztéma paródiája lenne”.

Tulajdonképpen e kritika átvezet a pénzbüntetés jövőjét feszegető rövid eszmefuttatáshoz. Ahhoz, hogy a pénzbüntetés a szabadságvesztés valódi alternatívája legyen, két komoly változtatást kellene tenni a rendszerben. Egyrészt a fenyegetési kört jobban ki kellene terjeszteni, mint ezt a '78-as Btk tette. (Jelenleg 8 önálló esetre 83 alternatív eset jut.) Másrészt fel kellene szabadítani a pénzbüntetést a szabadságvesztés „gyámsága” alól, vagyis módosítani kellene az átváltoztatás automatikus szabályát, visszatérve a '61-es Btk-ban – és a fiatalokéknál ma is – ismeretes ún. behajtási eljárásra.

Az alternatív funkciót erősítené, ha – amint láttuk a korábbi korokban – lehetőség lenne a fordított átváltoztatásra ma is, tehát a szabadságelvonás megváltására – pénzzel. A történelmi példán túl azért is megfontolandó ez, mert néhány éve egy hasonló megoldást bevezetett olasz Btk novella kezdeti tapasztalatai eléggé kedvezőek. A történelmi forrásokból azt is megtudjuk, hogy a teljes vagyonek Kobzás nem egyeztethető össze a klasszikus jogállami elvekkel, különösen azért, mert méltánytalan hátránnyal sújtja az elítélt családját; eltörlése így sürgős feladat.

Ha visszagondolunk a vagyon-, illetve a pénzbüntetés kialakulásának korára, a kompozíciós eljárásról írtakra, észre kell vennünk, hogy az ott kifejtettek – csodák-csodája vagy inkább a történelmi fejlődés hegei spirálját bizonyítván – szinte szó szerint visszaköszönnek a legújabb angolzás, illetve német pönológiai áramlat tanaiban, sőt Angliában az ún. mediációs (közvetítő) eljárás formájában már intézményesültek is.¹³

Ezen új elképzelések a büntetés helyett (esetleg mellett) az okozott kár jóvátételében látják a kis és közepsúlyú buncselekmények miatti felelősre vonás jövőjét. Hogy az angol és a német lakosság nagy része helyesli ezt a fajta megoldást, kitűnik az irányzat jeles propagátorának, Klaus Sessarnak egyik tanulmányából „... a jóvátételt büntetés helyett és büntetésként egyaránt elfogadják, további – és ez igen lényeges – hogy a hagyományosan a büntetésnek

¹² Könnyű azt mondani, hogy a kérdés a bírói merlegelés körébe tartozik. Ám tudvalévő, hogy mennyire pontatlanok a legkülönbébb „hivatalos” vagyon- és keresetkimutatások. Holott a kiszabott napi tételek száma egyben kulcs a szabadságvesztés átváltoztatásához is, s így nagyobb figyelmet érdemelne. Megbukott ugyanis az 1961. évi Btk „behajtási” elve, a pénzbüntetést automatikusan szabadságvesztéssel alakítják át, a bíróság legfeljebb részletfizetési kedvezményt nyújthat. A kriminálpolitika élcsapata már a századforduló után azt követelte, hogy közmunkával kellene „ledolgoztatni” a meg nem fizetett pénzbüntetést.

¹³ Lásd erről részletesen *Morvai Krisztina: Meditáció a meditációról avagy gondolatok az elkövető és a sértett közötti konfliktus megoldásának új megközelítéséről című tanulmányát.* (Magyar Jog, 1989. 147–154. old.)!

tulajdonított szimbólikus funkciók ellátására is alkalmas, mint pl. a norma érvényességének a kinyilvánítására.

E gondolatsorral most befejezzük dolgozatunkat, mert úgy véljük, talán sikerült sokak számára nyilvánvalóvá tenni a történeti szemlélet hasznosságát.

Dr. Kabódi Csaba—dr. Mezey Barna

Felhasznált és ajánlott irodalom

Angyal Pál—Degré Miklós: Anyagi Büntetőjog. Pécs, 1917. (A Bűnügyi Szemle kiadása)

Békés Imre—Földvári József—Gáspár Gyula—Tokaji Géza: Magyar Büntetőjog (Általános Rész) BM. Könyvkiadó, 1980.

Czili Gyula: A pénzbüntetés kiszabásának egyes kérdései a Legfelsőbb Bíróság elvi irányító tevékenységében. Magyar Jog, 1984/5.

Finkegy Ferenc: A Magyar Büntetőjog Tankönyve. Bp., 1914. Grillkiadás.

Glaser István: Számítási módszerek a pénzbüntetés napi tételeinek végrehajtásánál. Magyar Jog, 1984/4.

Györgyi Kálmán: Büntetések és intézkedések. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Bp., 1984.

Györgyi Kálmán—Bárd Károly: A napi tételes pénzbüntetés. Acta Fac. Iur. et Pol. Tom. XXI. Bp., 1978.

Györgyi Kálmán—Bárd Károly: A pénzbüntetés és a kodifikáció. Jogtudományi Közöny, 1978/1.

Györgyi Kálmán—Bárd Károly: A pénzbüntetés kiszabása és a súlyosítási tilalom. Magyar Jog, 1980/3.

Hajnik Imre: Egyetemes Európai Jogtörténet. Bp., 1899.

Hegedüs Géza: Anyagi Büntetőjog az árpád-házi királyok korában. B., 1935.

Kádár Miklós: Magyar Büntetőjog. Általános Rész. Tankönyvkiadó. Bp., 1953.

Meznerics Iván: A megyei büntető igazságszolgáltatás a 16–19. században. Sárkány Nyomda Rt. Bp., 1933.

Szabó Győző: Eljárási kérdések a pénzbüntetés alkalmazásával kapcsolatban. Magyar Jog, 1981/9.

Szabó Győző: A pénzbüntetés a gyakorlatban. Jogászszövetségi Értekezések. Magyar Jogász Szövetség. Bp., 1981.

Szabó Győző: A pénzbüntetés egy napi tételének megfelelő összeg megállapításánál figyelembe veendő körülmények és azok felderítése. Magyar Jog. 1981/7.

Szabó Győző: A pénzbüntetés egy napi tétel összegének meghatározása. Magyar Jog. 1981/8.

Szlemenics Pál: Fenyítő törvényszéki magyar törvény. Buda, 1836. (Magyar Kir. Egyetem Könyvnyomtató Intézete).

Szoika Emil: A földesúri bíráskodás az árpád-házi Magyarországon. Bp., 1944.

A szegedi Csillagbörtön vázlatos története

Magyarországon Mária Terézia uralkodása alatt, a 18. század második felében merült fel egy országos fenyítő- és dologház létrehozásának gondolata. Ebben az időben a „tömlöcök” még egységes szabályozás nélkül, törvényhatóságoként külön-külön működtek, és a bánásmód, a foglyokkal való foglalkozás is eltérő volt.

Az uralkodónő – ismert okból – a halálbüntetés visszaszorítására törekedett, helyette az életfogytig vagy az igen hosszú ideig tartó szabadságvesztést kívánta előtérbe tolni. Ez utóbbi büntetés végrehajtására szolgált volna az az új típusú intézmény, amely megtorlás mellett szerepet szánt a munkáltatásnak is.

Kilenc évvel a császárnő kezdeményezése után, 1772. szeptember 4-én a Pozsony vármegyei Szempecz községben kezdett működni az első fenyítőház. De ez néhány év után alkalmatlannak bizonyult rendeltetésének betöltésére. Ekkor vetődött fel a javaslat, hogy a szegedi vár – némi átalakítás után – alkalmas lenne erre a célra.

Az átalakítások elkészültével 1785-ben a férfi, 1790-ben pedig a női fegyencet Szegedre szállították. Az elhelyezés a korabeli feljegyzések szerint is rossznak minősült. Zsúfolt, egészségtelen, nyirkos kazamaták, ahol gyakran nem lehetett elkülöníteni a férfiakat a nőktől, és akkor még nem volt szó az ápolásra szoruló betegek elhelyezéséről.

A fegyencet vasra verve tartották, házimunkával, fonással, gyapjűfésülésel foglalkoztatták őket, de feladataik közé tartozott a vár tisztítása, a különböző földmunkák elvégzése, az épületek javítása, karbantartása. A legkeményebb munka a hajóvontatás volt a Tiszán, a Maroson, időnként a Dunán; egy-egy út alatt a rabok tömege pusztult el. A kor szemléletére jellemző, hogy bár az intézet létrehozása után hamarosan kápolnát szenteltek fel a fegyencek számára, a rabokat – egészen a 19. század elejéig – a város nagypiacán negyedévente nyilvánosan megbotozták.

1793 novemberében francia hadifoglyok érkeztek a várba, akiket a közönséges raboktól ugyan elkülönítve helyeztek el, de folyamatosan azokkal azonos munkára fogtak.

1803-ban az addigi tapasztalatok alapján új végrehajtási szabályzatot adtak ki. A munkáltatás kényszeren alapult. Aki a munkát megtagadta, azt először rábeszéléssel próbálták munkára bírni, majd egy-két napig kenyéren és vízen tartották. Ha ez nem vezetett eredményre, akkor koplaltatással és korbácsolással kényszerítették munkára. A fegyenc olyan munkát volt köteles végezni, amelyet kijelöltek számára. A munka elvégzéséért pénzt kaptak, azzal önállóan rendel-

keztek, ám az őrség feladata volt felügyelni arra, hogy keresetüket el ne herdálják, pl. ne kártyázzanak pénzben.

Az anyagi ösztönzés – és szükség esetén a fizikai kényszer – melletti munkáltatáson kívül gondot fordítottak a foglyok nevelésére is. Ez – a kor felfogásának megfelelően – a vallásos életmód megkövetelését jelentette. Reggel és este a rabok közös ájtatosságon, vasárnaponként pedig istentiszteleten (misén, litánián) vettek részt. A római katolikusok negyedévente gyóntak és áldoztak, míg az evangélikusok számára háromhetenként hoztak lelkészt Vásárhelyről. (Szege-den ugyanis nem volt ekkor evangélikus lelkész.)

1806 novemberében újabb végrehajtási utasítást léptettek életbe. Ez abban jelölte meg a fenýtőház célját, hogy a foglyok a maguk javulására és mások üdvös példájára szenvedjenek. A munkakényszerít úgy írta elő, hogy a mesterek és kézművesek lehetőleg dolgozzanak a szakmájukban, míg a többiek házimunkát, favágást, vízfordást stb. végezzenek.

Mikor I. Ferenc elrendelte, hogy a nyilvános rend-, illetve csendháborítókat – polgári jogaiktól megfosztva – a szegedi várba kell deportálni, 1833-ban 600 olasz fogoly érkezett a franciák helyére. Ezek különböző műhelyekben dolgoztak. Emléktárgyakat is készítettek és az eladásukból szerzett pénzen feljavíthatták a hiányos, gyöngye élmezésüket. Énekkar szervezésére és működtetésére is engedélyt kaptak.

A város többször meg akart szabadulni az olasz foglyoktól, de a kormányhoz intézett beadványokra senki sem reagált. Az ügyet az 1839/1840-es országgyűlés is kivizsgálta, de Deák Ferenc kérésére Bach – mondván, hogy nem politikai foglyokról, hanem javíthatatlan rendzavarókról van szó – megtagadta szabadon bocsátásukat.

A szabadságharc idején Kossuth Lajos Szegedre utazott, többek között azért, hogy, mint levélben írta „valamit csináljak az olasz deportáltakkal, kiknek őrzésére naponként 900 nemzetőr vesztegettetik”¹. Október 5-én a várba ment, és 480 olasz foglyot elengedett. Az olaszok egy része visszatért hazájába, mások pedig belépve az Olasz Légióba részt vettek a magyar szabadságharcban. Az olasz foglyok helyére 1848 decemberében a forradalmi kormány kb. 300 szerb, horvát, román hadifoglyot és politikai elítéltet záratott.

A szabadságharc bukása után az Alföldön megnövekedett a bűnözés, betyárok fosztogatták a lakosságot, elszaporodtak a rablógyilkosságok. 1869-ben gróf Ráday Gedeon kormánybiztos hajtóvadászatot indított a betyárok ellen. Székhelye a szegedi várban volt, ahol a statáriális bíróság által kiszabott számos halálbüntetést azonnal végre is hajtották. A szabadságvesztés-büntetések zömét is itt ülték le az elfogottak.

Az 1879. évi nagy tiszai árvíz elpusztította Szegedet. A börtön is olyan károkat szenvedett, hogy helyreállítása nem látszott célszerűnek. Az 1881. évi LVIII. tc. elrendelte a várbörtön lebontását, egyben a szegedi királyi törvényszék polgári és büntető osztálya, valamint egy kerületi börtön és fogház létesítésére 850 000.– forint fedezetet biztosított. Ennek alapján a megromlódott börtönt Tisza Lajos királyi biztos lebontatta. A régi épületegyüttesből csu-

¹ Kossuth Lajos 1848–1849-ben, II. kötet. Kossuth Lajos az Országos Honvédelmi Bizottmány élén Bp., 1952. 77. oldal

pán az 1751-ben kialakított Mária Terézia kaput hagyták meg, amely jelenleg is a Várkertben áll.

Az új börtön építését – Wagner Gyula tervei alapján – 1883-ban kezdték meg a mai Szeged-Rókus városrészben, az egykori katonai gyakorlótéren, a Mars téren (jelenleg Marx tér). 1884. októberében megtörtént a műszaki átadás, 1885 január 1-jén pedig már meg is kezdte a működését az új Országos Börtön. A Mars térre néző főépületben helyezték el a királyi törvényszék termeit. Az épülettömb közepén álló csillag alakú építmény miatt az intézményt Csillag börtönnek nevezte el a lakosság. A börtön befogadóképessége a körülményeknek megfelelően változott: az igények alapján 500, 1000, de időnként ennél is több elítéltet helyeztek itt el. 1906-ban a királyi törvényszék elköltözött. A megüresedett, Mars térre néző szárnyba költöztek a börtönirodák, a nagy tárgyalótermet kápolnává alakították, és kórházat is szerveztek.

1890. május 1-jén a Vasas Szentpéter utca 17–19. sz. alatti épületben kezdte meg működését az államfogház, amely a Csillagbörtön igazgatása alá tartozott. Párbajvétség, politikai bűncselekmény miatt elítéltek töltötték itt – csekély szabadságelvonással járó – büntetésüket.

Az új intézményt a kor kiemelkedő személyiségei is meglátogatták, tanulmányozták.

1891. április 4-én – Kemény Nándor és Gárdonyi Géza társaságában – Jókai Mór látogatta meg a börtönt. Utána a Tisza szállóba ment egy kiállítás megnyitójára. Este ugyanitt felolvasást tartott, majd az ezt követő vacsorán a következőket mondotta: „Ma tisztelt barátainak szíves kalauzolásából két intézményt néztem meg: a kisedővodát és a Csillag-börtönt. A Csillag-börtönnek 800 tanítványa van, a kisedővodának 80. . . Ha a kisedővodába többen járnak, kevesebben kerülnek a börtönbe. . . Hadd legyen olyan palotája a kisedővodásnak, mint a Csillag-börtönnek.”²

A Jókait kísérő Gárdonyi Géza előbb ismerte meg az államfogházat, mint a csillagot, mert 1890 augusztusában párbajvétség miatt 14 napot töltött ott. Benyomásai kedvezőek lehettek, mert alig egy héttel a Jókai látogatás után – szintén párbajvétség miatt – 30 napig újból annak vendégszeretét élvezte.

1902-ben – a nagyváradi káptalanról írt cikke miatt – Ady Endre töltött öt napot az államfogházban.

A szegedi új országos börtönben – továbbfejlesztve a korábbi elgondolásokat – a rabokat három irányban foglalkoztatták. Cipész, asztalos, bognár, borbély, takács, pék és szakács munkakörökben, meg a gőzkonyhán és a kenderfeldolgozó üzemben. A foglalkoztatás célja az önállóság volt, de az Igazságügyi Minisztérium engedélyével a társhatóságok számára is végeztek némi munkát. Az iparosok mellé jó kézügyességű, szakképzetlen elítélteket tettek, akik aztán vizgázhattak az adott szakmából. Olyan segédlevelet kaptak, mintha valamelyik kisiparosnál tanulták volna a szakmát.

A kisiparosok számára veszedelmes versenytárs volt az olcsó fegyencmunka, ezért harcoltak ellene. Ennek eredményeként az Igazságügyi Minisztérium megtiltotta a börtönben készült iparcikkek helybeli árusítását, és bejelentette, hogy

² Péter László: Szeged irodalmi emlékhelyei Szeged, 1974. 70. oldal

az ipari munkáltatásról áttérnek a mezőgazdasági foglalkoztatásra. Két – egy 756 katasztrális holdas és egy 52 holdas – gazdaság került az Országos Börtön kezelésébe. Élelmiszert és rostkendert termeltek, ez utóbbiból készítették a rabruhát.

A valláserkölcsi nevelés mellett bevezették az iskolai oktatást is. Az analfabétákat írni, olvasni és számolni tanították. Az írástudókat, a jó kezűgyességgel rendelkezőket meg tanonciskolába írátták.

A fogvatartottaknak börtönkönyvtárat hoztak létre, az olvasásra vasárnap délután szabadidőt is biztosítottak. A könyvtár köteteinek száma a századfordulón már meghaladta a helyi római katolikus tanítóképző könyvtárában kezelt könyveket, mivel a fegyintézet a tanítóképzővel azonos összeget fordított könyvek beszerzésére évente. Magyar, német és román nyelvű regények, vallási művek, mesék, gazdasági, kertészeti és ipari ismereteket tartalmazó könyvek egyaránt megtalálhatók voltak a börtön könyvtárában. Jelentősen gyarapította az állományt egy művelt helyi kőműves-mester, Kovács István – ismeretterjesztő művekből álló – adománya.

Az első világháború befejezése és a Tanácsköztársaság leverése után igen sokan – politikusok, írók, újságírók – töltötték itt politikai okokból kiszabott büntetésüket.

1941 augusztusától a megszállt Délvidékről folyamatosan szállították Szegedre a politikai foglyokat. Nem egyet halálra vagy hosszú szabadságvesztésre ítélték, csupán néhányat engedtek szabadon a vizsgálat után. Az intézetbe zárt 752 fogoly – közöttük 51 nő – közül 425-en elpusztultak a felszabadulásig. A rabokból szervezték meg a keleti frontra hurcolt 451., a 452. és a 453. sz. munkaszolgálatos századot.

Az intézmény a szabadultaknak a lehetőségekhez képest segítséget nyújtott. Az első kereset kézhezvételéig a parancsnokság segélyt folyósított a rászorulóknak, mások a börtönben tanult kézműipar folytatásához szerszámokat kaptak, míg többeket a jótékonyági egyesületek, iparhatóságok támogattak. Sokan a szervezeteknek köszönhetik, hogy a szabad életben munkához sikerült jutniuk.

A háború után az új társadalmi rend a büntetésvégrehajtásban is változásokat hozott. A valláserkölcsi nevelést megszüntették, a kápolnát a felügyelet kultúrtermévé alakították. 1947-ben a megsemmisült könyvtár helyébe újat építettek. Az iskolai oktatást a megváltozott viszonyoknak megfelelően szervezték meg. A felügyelet műveltsége, képzettsége folyamatosan növekedett, ma már sok pedagógus, jogász dolgozik a testületnél.

A régi asztalosműhelyből fejlődött ki a mai Délalföldi Bútorgyár, ahol sok elitelt dolgozik. A termelést mérnökök, közgazdászok irányítják. Az ipari és a mezőgazdasági munkáltatás különvált; az utóbbi – a Nagyfa határában lévő 756 kat. hold gazdaság – előbb önálló bv-intézmény, majd az alkoholelvonó kezelés központja lett, jelenleg ismét átszervezés alatt áll.

A sok változás ellenére nem változott az eredeti cél, jelesül, hogy a – mai nevén – Szegedi Fegyház és Börtön a hosszú szabadságvesztést töltő elitelték intézete legyen. Ma is ide szállítják az ország minden részéből a „nagyidős” rabokat. Jól felszerelt gyógyintézettel rendelkezvén más fegyintézetekből is szállítanak ide gyógykezelésre szorulókat.

Dr. Tóth Péter

| Holland, dán és svéd börtönökben*

Az Európa Tanács szervezésében és pénzügyi támogatásával 1990 nyarán dr. Horváth Tibor (Miskolci Egyetem) és dr. Csetneky László (Rendőrtisztviselői Főiskola) társaságában e sorok írója, az Országos Parancsnokság nevelési osztályának munkatársa tanulmányúton járt három fejlett nyugat-európai országban. Holland, dán és svéd börtönöket látogattunk meg, hogy tanulmányozzuk az Európa Tanács büntetésvégrehajtási normáinak érvényesülését, a modern büntetésvégrehajtási gyakorlatot, no meg a börtönökben folyó nevelés helyi specificumait.

Tanulmányutunk tapasztalatainak összegző elemzése és hasznosítása nyilván hosszabb időt vesz majd igénybe. Jelen írás keretei között nem töreksem a meglátogatott országok büntetőrendszereinek átfogó ismertetésére. Igyekszem kiemelni a legjellemzőbb, általánosítható sajátosságokat, és az ismétlések elkerülése céljából a látottakat nem időrendi sorrendben, hanem bizonyos tematikai csoportosításban próbálom összefoglalni.

A büntetésvégrehajtás mindhárom országban börtön- és probációs rendszer, illetve szervezet keretei között folyik. Az országos főhatóság neve is Börtön- és Probációügyi (Fő) Igazgatóság. A bűnelkövetőkkel való foglalkozásnak egyre növekvő hányada jut a probációs felügyeletre. Svédországban pl. 1987–1988-ban a büntetésvégrehajtási intézetekben a fogvatartottak átlagos létszáma 3413 volt, noha 14 980 személyt fogtak be ebben az évben. Az elítéltek 54%-át két hónapig terjedő, 41%-át két hónaptól egy évig terjedő, 5%-át pedig egy évnél hosszabb börtönbüntetésre ítélték. Ugyanezen időszak alatt kb. 6500 személyt büntettek börtön helyett probációra.

Kizárólag az arányok érzékeltetésére: Svédországban a börtönbüntetésük felét letöltő elkövetők szabadlábra kerülnek, s az utógondozás is a probációs felügyeletre hárul. A helyzet a másik két országban is hasonló. Amikor tehát a börtönviszonyokat és -programokat vizsgáltuk ezekben az országokban, a büntetésvégrehajtási rendszernek csak egyik, mégpedig csökkenő jelentőségű ágának működésébe nyertünk bepillantást.

A nem intézeti jellegű szankcióformák elterjedésének a büntetésfilozófiai okokon túl (melyeket az ENSZ bűnmegelőzési kongresszusainak, az Európa Tanács illetékes szerveinek dokumentumaiból jól ismerünk) anyagi indokai is vannak. Svédországban egy fogvatartottra átlagosan kb. 1000 korona költségvetési kiadás jut naponta. Ez az összeg a probációs rendszerben csupán 50 ko-

* Az 1990/3-as Börtönügyi Szemlében Sz. Kiss Csaba nyugat-európai tanulmányútjáról szellemes képi riport formájában számolt be. Reméljük, színes írása felkeltette olvasóink figyelmét és örülnek, hogy most részletesen is tudósít tapasztalatairól, tüzetesen feltárja előttünk a modern büntetésvégrehajtási gyakorlat általunk korántsem közismert tényeit. (A szerk.)

rona, vagyis a börtönkiadásoknak egyhuszad része! Jórészt az alternatív intézkedésekkel – ezen belül különösen a probációs rendszerrel – lehet magyarázni, hogy európai viszonylatban is igen alacsony itt a börtönpopuláció. A 100 000 lakosra Dániában 68, Svédországban 56, Hollandiában pedig 40 elítélt jut.

Az Országos Börtön- és Probációs Igazgatóság mindhárom helyen az igazságügyi minisztérium égisze alatt, de teljes szervezeti és pénzügyi önállósággal működik. Dániában a központ éppúgy külön épületben dolgozik, mint nálunk a Büntetésvégrehajtás Országos Parancsnoksága, Svédországban pedig nem is a fővárosban, hanem Norköpingben található. Közös vonás a nagyfokú decentralizáltság is. Viszonylag sok, kis méretű intézet van minden országban. A törvényes előírás szerint az elítélteket lakóhelyük közelében kell fogva tartani. A szociális gondoskodás és a probációs felügyelet is helyhez kötött. Miután egy sereg laikust foglalkoztatnak, a döntések zömét nem központilag, hanem a körzetekben hozzák meg.

A körzeti bv-központok a helyi önkormányzatokkal is intenzívebb kapcsolatokat tudnak kialakítani, mint az országos központ vagy a nem regionális kötődésű, országos intézmények. Svédországban pl. 13 börtönügyi régió van, de a probációs tevékenységet 61 alkörzetben végzik, mintegy 6000 laikus társadalmi felügyelő közreműködésével. Dániában a rendszer erőteljes decentralizációja, az intézetek önállóságának növelése most kerül napirendre, míg Svédországban az aktuálisá vált költségtakarékosság miatt bizonyos racionalizálásokra, körzetösszevonásokra lehet számítani, a központokban pedig várható az apparátus létszámának leépítése.

A börtöntisztviselőknek egyik országban sincs fegyvere, sehol sem alkotnak fegyveres szervezetet. A falakon vagy azok körül nincs fegyveres őrség, még a legszigorúbb intézetekben sem. A börtöntisztviselők zöme nem hord egyenruhát. Csupán a kapuőrök, meg az előzetesek börtönében – a folyosórészeket elválasztó ellenőrző pontokon – szolgálatot teljesítők viselnek szállodaportázi vagy rendőruniformisra emlékeztető kék öltönyt, inget és nyakkendőt. (Svédországban meg a női alkalmazottak különféle farmernadrágokat). Általában a börtöntisztviselők polgári ruhában járnak-kelnek, egyetlen megkülönböztető jelük a mellükön viselt névplakett.

Az őrzés biztonságát a magas falak, a fejlett technikai eszközök, a tv-kamerák és monitorok, a sugárvezérlésű, automatikus riasztóberendezések garantálják. A kockázatos közegben dolgozó személyzet speciális walkie-talkie-val van felszerelve, amely állandó kapcsolatban áll a biztonsági ügyelettel. Az elítéltek és a személyzet létszámaránya 1–1, vagy még kedvezőbb. Szükség esetén, másodperceken belül, jelentős létszámfölény alakítható ki a kritikus pontokon, mivel 15–20 elítéltnél több szinte sohasem tartózkodik egy helyen.

Az épületekben maximum 15–20 embert helyeznek el, egymástól elkülönített, lezárható szárnyakban. Mindegyik önálló körletet képez, és a saját életét éli. A beosztott felügyelők és a szakemberek (tanárok, oktatók, testnevelők, munkavezetők, kulturális felelősök, papok, orvosok, pszichológusok, szociális gondozók) lényegében kiscsoportos team-munkában dolgoznak. Tevékenységük legfontosabb eleme a fogvatartottakkal kialakított kötetlen, bizalmon alapuló, jó viszony.

Tipikus skandináv zárka – íróasztallal, tévével

A skandináv országokban megszokott dolog, hogy az elítéltek és a tisztviselők egy idő után összekeverednek. Egyébként az úr megszólítás kölcsönös. A kisközösségek helyzetét gyakran jellemzik a pszichológiai biztonság kifejezésével, mert mindenütt konstruktív, együttműködő, kölcsönösen elfogadó légkör kialakítására törekednek, amelyik meggyőzi az elítélteket arról, hogy a javát akarják, ezért aztán nem is akar megszökni. A fogvatartott partnernek tekinti a személyzetet egy olyan kommunikációs viszonyrendszerben, amely hasznos és respektált társadalmi mintákat közvetít felé.

Vendéglátóink több helyütt elmondták, hogy természetesen sok mindent megtesznek a szökések megnehezítésére, de nem céljuk olyan biztonságossá tenni az intézményeket, hogy az elítéltek lehetetlennek tartásuk a szökést. Egy ugyanis rontaná a hangulatot, és arra készítené az elszánt elítélteket, hogy szökési kísérlet helyett tuszokat ejtsenek.

Láttunk 12, sőt 5 fős szárnyakat, részlegeket is. Egy-egy szárny saját nappali szobával, ebédlős konyhával, közösségi helyiséggel és természetesen bármikor igénybe vehető zuhanyzókkal rendelkezik. Minden elítéltnak külön zárkája van. Közös zárka sehol sem dívik.

A személyzetet őszinte segítőkészség, empátia és szakértelem jellemzi. A kis egységek, az intézetek fizikai kényelme, a teamszervezet lehetővé teszi, hogy a biztonsági és nevelési funkciók, illetve azok hordozói ne különüljenek el úgy egymástól, mint nálunk. Dán vendéglátóink szerint az egységekben dol-

gozó tisztviselőknek legalább négy oldala kell hogy legyen. Érteniük kell a biztonsági követelményekhez, a munkavezetői teendőkhöz, a szabadidős programok megszervezéséhez és rendelkezniük kell valamilyen oktatói képesítéssel.

A börtöntisztviselők tehát magasan képzettek. A pedagógusi végzettségen túl sokan rendelkeznek jogi, szociológiai diplomával, illetve szociális gondozói képesítéssel és gyakorlattal, habár ez nem feltétele alkalmazásuknak. Dániában a börtöntisztviselőket három éven át intenzíven képzik, ebből másfél évet különböző intézetekben kell eltölteni. A cél: a jelzett sokoldalúság. Az a szociális-kulturális közeg, amelybe az elítéltek bekerülnek, már ami a velük foglalkozó tisztségviselőket illeti, egyneműbb, toleránsabb a miénknél, ezért valószínűleg hatékonyabban közvetít pozitív magatartásbeli mintákat.

A személyzet szinte együtt él a fogvatartottakkal. Négy-öt napon keresztül általában 12 órát vannak szolgálatban, ezután veszik ki több napos pihenőjüket. Megfordultunk olyan helyeken, ahol a börtöntisztviselők együtt étkeznek az elítéltekkel. Az előzeteseknél pl. segítenek az ebédet felszolgálni a zárkákban. Egyre több a börtöntisztviselők között a nő, az alkalmazottak kb. 30%-a. Az emberekkel való foglalkozás bizonyos aspektusaihoz elismerten jobb az érzékük, mint a férfiaknak. Sok egyetemista, különösen joghallgató szakítja meg néhány évre tanulmányait, és megy el börtöntisztviselőnek. A betegségek, a szabadságolások miatt általában több embert alkalmaznak, mint ahány a státuszok száma. A tárgyalásokra kísérek egy részét is külsősökkel, egyetemistákkal oldják meg. A nettó átlagkereset a nem vezető állású tisztviselők körében havi 1500–2000 dollárnak felel meg.

Nemcsak a teamek létszáma kicsi, hanem az intézetek mérete is emberi léptékű. A maximum 120–220 fős összlétszámot még az igazgató is át tudja tekinteni. A nagyobb létesítményeket elválasztják egymástól és önálló vezetéssel bíró kisebb egységekre osztják. Hollandiában pl. az Over-Amstel komplexumban 700 fogvatartott él hat teljesen önálló intézetben. Mi ebből egyet néztünk meg, s itt 120 elítélttel foglalkoznak. Gazdaságossági okokból az ilyen komplexumokban bizonyos ellátási funkciók (befogadás, nyilvántartás, konyha, mosdó, stb.) központiak maradnak. A beruházásnál a közös infrastruktúra nyilván jelentős megtakarítással jár.

Az intézetek anyagi körülményei magyar szemmel nézve lenyűgözően jók. Valamennyi általunk meglátogatott intézetet az utóbbi egy-két évtizedben építették vagy ez idő tájt modernizálták. A dániai zárt börtön a múlt század közepén épült a panoptikon rendszer szerint, de belül teljesen átépítették. A hágai gyűjtő szintén régi épület, de a felismerhetetlenségig átalakították. Az alkalmazott építészeti megoldások közt szerepelnek a nagy üvegtetőkkel vagy üvegfalakkal kombinált világos, jókora belső terek – legalább a közlekedő részekben – mert enyhítik a bezártság érzetét. Ugyanezt a hatást keltik az élénk színű, gyakran freskókkal, festményekkel díszített falak és folyosók, meg a szobanövényzet és az akvárium.

Az új kis méretű létesítményeket szép természeti környezetbe helyezik. Az egyes szárnyakhoz tágas nappalik, konyhás étkezők, különféle közösségi helyiségek tartoznak. Televízió és rádió van minden cellában, a nappaliban pedig videó. Színházterem, könyvtár, klubszoba, kondicionáló helyiség drága gépekkel, tornatermek, biliárd, asztalitenisz, az udvaron kosár-, röplabda- és

Az elítéltek gyermekeinek bölcsődéje egy dán nyitott börtönben

futballpálya, több helyütt minigolf- és tenispálya, meg heti 2–3 alkalommal igénybe vehető szauna. S természetesen nyilvános telefon (sic!) Az 5–6 m²-es zárkák szűkek, mozogni nemigen lehet bennük. A zárkaajtók azonban nappal mindig nyitva vannak, és az élet a közösségi helyiségekben zajlik.

A fogvatartottakat alig korlátozzák. Miután az előzeteseknél igazodni kell a nyomozás szükségleteihez, náluk több a megszorítás. Őket – ha az ügyész elrendeli – nappal is zárkába zárva, a többiektől elszigetelve tartják. Időnként – ha erre szükség van – lehallgatják a telefonjukat, ellenőrzik a leveleiket, és látogatót is csak felügyelet mellett fogadhatnak. Az elítéltekre ezek a korlátozások nem vonatkoznak. Ők bármikor telefonálhatnak, a munkaidő kivételével tetszőleges gyakorisággal fogadhatnak látogatókat. A találkozás lebonyolítására ágygal ellátott külön szobát biztosít az intézet a körleten kívül. A hozzátartozó jelzi a kétórás látogatás végső időpontját, majd bezárkózik az elítélttel, miután a külső kilincse akasztotta a „foglalt” táblát. A nyitott börtönökbe a hozzátartozók be is költözhetnek. Az elítélt ilyenkor tágabb lakrészt kap. A zárkát és a közös helyiségeket a fogvatartottak maguk díszítik, rengeteg személyes tárgyat (pl. madarat, hangszert, stb.) bevihetnek.

Igen nagyvonalúan adnak szabadságot. Svédországban pl. 1988-ban 3500 elítéltre 42 350 szabadnap jutott. Visszaélés csupán az esetek négy százalékában történt. A letöltött idővel arányosan egyre sűrűbben fordul elő, hogy az elítélt 72 órát otthon tölt a hét végén és csak hét közben van börtönben.

Szabadulásuk előtt pár hónappal sokan dolgoznak és laknak kint. Hetente néhány alkalommal öt-hat elítélt – egy-egy felügyelő kíséretében – jutalomból külsős szabadidős programban (mozi-, színház- és hangverseny-látogatáson, helyi kulturális vagy sporteseményen) vehet részt.

Dániában és Svédországban két háromezer listán feltüntetett elítélt várja, hogy megkezdhesse börtönbüntetését valahol. Igen gondos háttér tanulmány alapján a bv-hatóság szakemberei döntenek el, hogy valaki nyitott vagy zárt börtönbe, helyi vagy országos intézetbe kerül-e. A nyitott börtön követelményrendszerét az ide irányított önként vállalja, s ha azokat megszegi, zárt börtönbe helyezik.

Az elítéltek formális osztályozását nem viszik túlzásba. A dán zárt börtönben vannak féléves büntetésüket töltő meg életfogytiglanos elítéltek egyaránt. Az is előfordul, hogy a fogvatartottak e két típusa közös teambe kerül. A teamek építő, előrevívő légkörét állandóan szemmel tartják, a beilleszkedni nem tudó vagy másokat károsan befolyásoló elítéltet probléma esetén azonnal áthelyezik. Hollandiában az előzeteseknél ötven-hatvan emberre jut egy olyan tisztviselő, akinek az a fő feladata, hogy figyelemmel kísérje az elítélts csoport összetételét és a szükséges áthelyezésekre javaslatokat készítsen elő és döntéseket dolgozzon ki.

A rendszerbe került elítélt – a szélsőséges esetektől eltekintve – bizalmat élvez, és ennek megfelelően bánnak vele. A befogadás néhol két-három napig is eltart. Ez idő alatt végigvezetik az épületen, összeismertetik valamennyi tisztviselővel, kézhez kapja a jogairól és kötelességeiről szóló brosúrát, majd előadások és videofilmek segítségével tájékoztatják az intézet rendjéről. Pár héten belül az elítélt egyetértésével összeállítják a nevelési programot. Dániában és Svédországban arra törekszik a vezetés, hogy egy-egy tisztviselő négy-öt személyért személyesen is felelős legyen, sorsukat intenzíven kísérje figyelemmel.

Az elítélt köteles dolgozni, de ha tanulni kíván, akkor csak fél munkaidőben, négy órán át foglalkoztatják. A pénzjutalom igen alacsony és nem minősül keresetnek. A svéd órabér 9, a dán meg a holland pedig 6 korona. Az elítéltek egy része teljesítménybérrel vagy prémiummal együtt heti ezer koronát is megkereshet. A tanulást vállalók Dániában ösztönzésképpen magasabb összeget kapnak. Svédországban több helyen kísérleteznek a szabad munkaerőpiac kereseteinek bevezetésével.

A munkáltatás minden meglátogatott intézetben az e célra kialakított műhelyekben helyben zajlott. A kis létesítményekben is többféle munka végezhető, mivel a hangsúlyt nem a termelésre, a minél nagyobb anyagi haszonra, hanem a szakmai képzettség fejlesztésére teszik. A munkáltatás a legtöbb helyen ráfizetéses. A stockholmi körzetben óránként és elítéltenként 48 korona a deficit. A gyűjtőfogházakban egyszerű manuális (csomagolási, szerelési) munkát biztosítanak az elítéltek számára a zárkákban is. Itt ki-ki annyit dolgozik, amennyit akar. Ugyanis nem minden előzetes foglalkoztatható közösségben.

A börtönökben láttunk asztalos-, kefekötő-, fémmegmunkáló és kovácsüzemeket, műanyaghegesztést, varrodát, játék- és dobozkészítést, zsákjavítást, egyszerűbb használati tárgyak összeszerelését, stb. A meglévő gépek és termelőkapacitás kihasználására újabban magáncégektől kérnek versenyajánlatot a bv-

intézetek. Az ilyen megrendelések olykor kifizetődnek, olykor nem. Természetesen a bevétel egésze bekerül a központi költségvetésbe. A dán nyitott börtön nagyméretű mosodája külső megrendelésre is dolgozik. A fogvatartotta egy része – akárcsak nálunk – karbantartási, takarítási, ellátási feladatokat végez mindenütt.

Iskolai oktatás különböző (általános és középiskolai) szinten minden létesítményben folyik. Gyakoriak a nyelvtanfolyamok, hisz az elítélteknek csaknem a fele a legtöbb helyen külföldi bevándorló. Sok köztük a színes bőrű és az arab. Számos helyen oktatnak háztartási ismereteket, gépírást, egyszerű könyvelést, kreszt és szerveznek tánctanfolyamot. A svédországbeli Österakerban pl. komputerkezelést is tanítottak a bűnelkövetők egy csoportjának – külön, e célra berendezett négy-öt terminállal ellátott teremben.

Mindhárom országban gondot okoz, hogy az elkövetők 50–60%-a kábítószeres, és így a börtönben terápiás kezelésre szorul. Ügyelni kell, hogy ne tudjanak narkotikumot csempészni az intézetekbe. Az Amsterdam melletti gyűjtőfogház bentlakóinak mintegy 20%-a AIDS-fertőzött, de minden börtönre jut AIDS-beteg. Egy sereg információhoz jutottunk a narkománokkal meg az AIDS-betegekkel kapcsolatban, de ezek ismertetése meghaladná a jelen írás kereteit. A drogosok kezelésére és rehabilitációjára specializálódott österakeri intézet egyik fő érdekessége az, hogy az elítéltek maguk kérik idekerülésüket és önként vállalják a speciális kötelezettségeket, pl. a naponkénti vizeletvizsgálatot.

A pszichológiai biztonság elve és a börtönök humanizálásának koncepciója nehezen egyeztethető össze az elítéltek megbüntetésével, még akkor is, ha megszegik az előírásokat. A fő retorzió a szabadságengedélyek megtagadása és a nyitott börtönből a zárt börtönbe helyezés. Dániában gyakran alkalmazzák az ún. izolációs zárkát, amely ugyanolyan mint a többi, de az idehelyezett elítélt nem vehet részt közösségi programokban. Ugyanakkor se kényelmét, se levelezését, se látogatását nem korlátozzák. Svédországban a börtönigazgató maximum 45 nappal meghosszabbíthatja a fogvatartott büntetését. Storbo-dán gyakran élnek ezzel a jogkörrel, évente 20 többlet nap a fejenkénti átlag. A mi büntető zárkáinkhoz hasonló helyiségeket kizárólag az előzetes letartóztatottak börtöneiben láttunk.

Habár a napirend nemigen különbözik a szokásos börtönrendtől, az élet errefelé meglepően mentes a formalitásoktól. Nincs fegyencruha, se zárkaszemle, a zárkákban a rendtelenség többé-kevésbé magánügy. Ébresztő általában fél 7-kor van, reggeli 7-kor, ebéd 12 óra 30 perckor. Ezt általában egyórás szieszta, azaz pihenő vagy szabad levegőn tartózkodás követi. A 17 órás vacsora után következnek a közösségi programok. Már csak ezért is hosszú kell hogy legyen a tisztviselők munkanapja. Ahol két műszakban dolgoznak, vagy ahol tanulnak az elítéltek, ott délelőtt is tartanak közös foglalkozásokat. A rezsim általános keretein belül a különféle részlegek és teamek igen eltérő módon szervezhetik meg az életüket – az elítéltek összetételének és érdeklődésének, a tisztviselő ízlésének és kísérletező hajlamának megfelelően. Hiszen az emberekkel való foglalkozás nemcsak szakma, hanem művészet is, egyben alkotói szabadságot igényel.

A legtöbb helyen volt a programban valni egyéni és újszerű. Nyilvánvaló, hogy az irányítás nem törekszik egy kaptafára húzni az intézményeket, és teret enged a tisztviselők kreativitásának. Dániában pl. az elítéltek önellátásával kísérleteznek; a magukat ellátó, ételeiket önállóan főző, illetve beszerző fogvatartottak kosztpénzt kapnak az intézettől, melyet saját belátásuk szerint költhetnek el. A svédországi Österakerban híres színjátszókör működik. Mindenütt igyekeznek bekapcsolni az elítéltek tudását és tapasztalatait a miliő szépítésébe és a közérzet javításába.

*

A három országban látott büntetésvégrehajtási modell az elítéltek emberi és polgári jogainak, valamint méltóságának tiszteletben tartásán, a börtönbüntetés végső eszközként való alkalmazásán, a börtönéletnek a szabad élet normáihoz való maximális közelítésén alapul. Az Európa Tanács fogvatartottakra vonatkozó tucatnyi határozatának gyakorlati megvalósításában Hollandia, Dánia és Svédország áll az elsők között Európában. Mindezért kormányaik jelentős anyagi áldozatokat hoznak a büntetőpolitika céljaival és eszközeivel kapcsolatos kérdések széles társadalmi konszenzusára támaszkodva. Svédországban a fogvatartottak létszáma mintegy egynegyede, ugyanakkor a büntetésvégrehajtás költségvetése a tízszerese a miénknek.

Sz. Kiss Csaba

| Külföldi vendégeink

Soha ilyen kitüntető nemzetközi figyelem nem kísérte a magyar büntetésvégrehajtást, mint 1990-ben. Szerepe volt ebben természetesen annak a politikai változásnak, amely egy időre Magyarországot a világ érdeklődésének középpontjába helyezte. A tabuk és tévhitek eloszlatásának legeredményesebb módja a nyíltság és a közvetlen tapasztalat. Kivételesen ez hangsúlyozták azok a vendégek, akik Európából és a tengerentúlról felkeresték intézeteinket. Az egységesülő Európa a büntetésvégrehajtás gyakorlatában is keresi az összekötő szálakat. Remek alkalom nyílt erre azon a nemzetközi szemináriumon, amelyet az Európa Tanács rendezett hazánkban, közkinccsé téve neves büntetésvégrehajtási szakemberek sokirányú tapasztalatát. A vendégek elsősorban arra voltak kíváncsiak, hogyan érvényesülnek az emberi jogok a magyar bv-intézetekben, van-e szembetűnő eltérés a magyarországi gyakorlat és az európai börtön szabályok előírásai között. Valamennyi delegáció saját országának hagyományához, gyakorlatához viszonyította a látottakat, a tapasztaltakat, s az is nyilvánvaló, hogy földrészünk sokszínűsége ezen a különleges munkaterületen, a büntetésvégrehajtási tevékenységen is kimutatható.

Büntetésvégrehajtási delegációk látogatása Magyarországon

1990. március 24–28

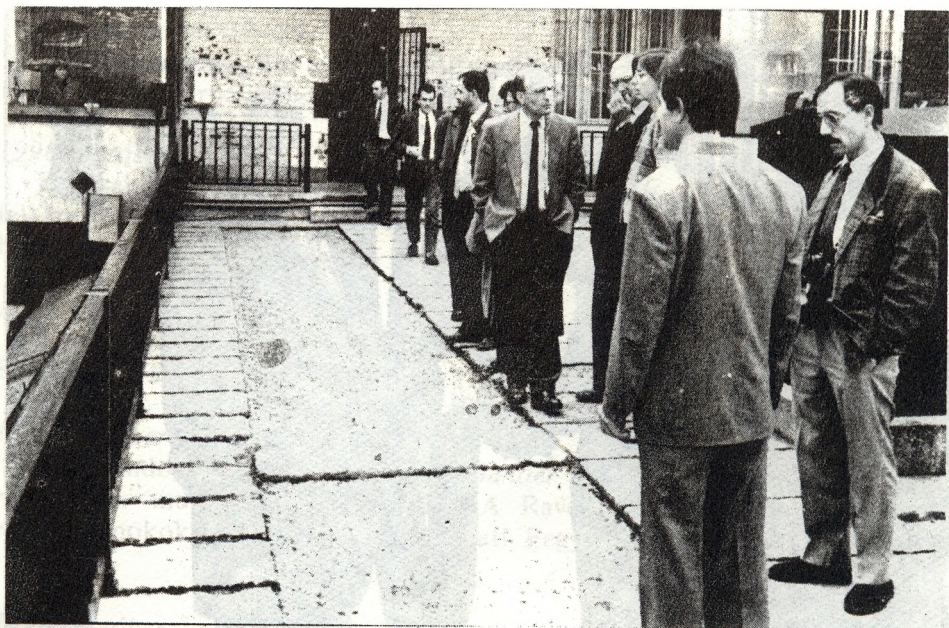
A Finn Rabgondozó Intézet és a finn Vöröskereszt munkatársainak látogatása, a delegáció vezetője *Lang* főigazgató úr. Jártak Tökölön, Barácskán, tanulmányozták többek között az utógondozói munkát.

1990. május 23–28

A svájci bv-küldöttség ellátogatott a Budapesti Fegyház és Börtönbe, valamint Tökölre. Érdeklődtek az elítélteket érintő szociális gondoskodás mikéntjéről a büntetés végrehajtása alatt és a szabadulás után.

1990. szeptember 24–26 (Dobogókő)

Nemzetközi szeminárium az Európa Tanács szervezésében. Előadók: *Marguerite-Sophie Eckert*, az ET jogi igazgatóságának munkatársa, *Kenneth James Neale*, az angol belügyminisztérium körmánya és állami szolgálatának volt igazgatója, *Helmut Gonza*, az osztrák büntetésvégrehajtás általános igazgatója, *William Rentzmann*, a dán börtön és próbációs főigazgatóság helyettes igazgatója.

Francia szakemberek a Fővárosi Bv. Intézet udvarán

Snut Veri svéd professzor a különböző országok bűnügyi helyzetének összehasonlító vizsgálatáról tartott előadást az országos parancsnokság munkatársainak

Dr. Jess Magham ajándékként átnyújtja New York város börtönének szolgálati jelvényét

Dr. Tari Ferenc vezérőrnagy köszönti az Európa Tanács által szervezett nemzetközi szeminárium külföldi előadóit

1990. szeptember 27–29.

A Nemzetközi Büntetőreform Társaság nemzetközi tanácskozásán résztvevők egy csoportja látogatást tett Pálhalmán.

1990. október 1–5.

A francia Fegyházigazgatási Főiskola hallgatói tanulmányútjuk keretében felkeresték Tökölt, Kalocsát, a Fővárosi Bv. intézetet, valamint a Szegedi Fegyház és Börtönt.

1990. október 3.

Egy zárt rendszerű börtön (Vridslsellie) alkalmazottainak látogatása a Budapesti Fegyház és Börtönben, Tökölön és a Fővárosi Bv. Intézetben.

1990. október 4.

A Londonból érkezett *Michael Gander* börtönőr, a Gyűjtőben magyar kollégáinak munkájával ismerkedett. A Ravensburg tartományból érkezett joggyakornokok pedig a Balassagyarmati Fegyház és Börtön dolgozóival beszélgettek.

1990. október 7–13.

Delegáció érkezett az Egyesült Államokból, tagjai: *dr. Jess Magham*, New York város bv-hivatalának oktatási és fejlesztési ügyekért felelős biztosa; *Róbert J. Kelly*, a Brooklyn Főiskola professzora; *Dr. Lawrence Solotoff*, jogtanácsos. Nem csupán a büntetésvégrehajtási tevékenységet tanulmányozták, hanem felkeresték a Pálhalmi Börtön és Fogházat, valamint a győri és a sopronkőhidai intézeteket.

1990. október 11.

Holland börtönőrök 16 fős csoportja látogatást tett Tökölön.

1990. október 15–17

A Finn Rabgondozó Intézet szakképzéssel foglalkozó tanárai Tökölön és Pálhalmán jártak.

Szalma Eszter

Randolph L. Braham: A magyar Holocaust*

Hét évvel az amerikai kiadás után magyarul is megjelent Randolph L. Braham alapvető műve. *A magyar Holocaust*. Ezt a művet Magyarországon kellett volna megírni – mondták már az amerikai megjelenés után a szemleírók, és teljesen igazuk volt. A könyvet mégsem Magyarországon írták meg, hanem egy amerikai professzor végezte el, hosszú évek alatt, egy teljes kutatóintézet munkáját. Nincs mit csodálkozni ezen: szinte mindent megmagyaráz már az a zavart, neurotikus huzavona is, ami a könyv magyar megjelenetése körül zajlott. Ha akarta, minden könyves szakember tudhatta, hogy páratlan munkáról van szó, elegendő volt ehhez elolvasni Ránki György 1982-ben megjelent írását az „ÉS”-ben. Hosszú sorban kerültek a boltokba az olvashatatlan és eladhatatlan könyvek, mégsem vállalkozott senki a könyv megjelenetésére, amíg fel nem bukkant egy – ahogy mostanában mondják – szponzor, Várszegi J. Gábor és a Blackburn International. Ezután – páratlan eset az újabb magyar könyvkiadás történetében, hiszen nem valamiféle bibliofil ritkaság kiadásáról volt szó – előfizetőknek hirdették meg a kiadandó könyvet, mégpedig borsos áron. A szóbeszéd szerint ravasz gazdasági megfontolások álltak az ügy hátterében. Aztán mégiscsak lehetett könyvadásoknál is vásárolni belőle, bár inkább csak az aluljárókban, „erotika”-tanácskönyvek mellől, de nem a könyvesboltból.

Féltek valamitől? Talán attól – ahogy Ember Mária értő recenziójában írja¹ –, hogy Braham zsidó szemszögből írta meg a magyar történelemnek ezt a gyászos korszakát? Vagy talán attól, hogy nevének nevezi mindazokat a nagy és kisembereket, akik végrehajtották a deportálásokat? Lehet. Annál rosszabb. Hátborzongató még elgondolni is, hogy mi minden lehet azoknak a fejében, akiket ezek a szempontok vissza-

tarthattak egy magyarokról és magyaroknak szóló fontos könyv kiadásától. De ha az ember mégis végiggondolja mindezt, akkor látja csak be igazán, milyen fontos, hogy ez a könyv megjelenjen.

A kiadás körüli görcsök, úgy látszik, óhatatlanul áterjedtek a szöveggondozásra is. Nem jó, ha a kiadó csak félszívvvel vállal egy könyvet. A fordítás egyenetlen, a második kötetben sokszor nyersfordítás színvonalú. A fordítási abszurdumokon Ember Mária már kidühöngte magát – teljes joggal. A „helyettes megyei elöljáró” (helyesen: főszolgabíró), a „városi kikiáltó” (kisbíró) mellé még odarakhatjuk a többi hasonlót: van itt „svéd szükségűtlel”, „védőirat”, vannak „ellenállásra orientált zsidók” stb. Úgy látszik, a hosszú szövegek figyelem-tompító hatásának sem a szakszerkesztő, sem a kiadói szerkesztő nem tudott tartósan ellenállni – bizony gondosabb munkára lett volna szükség. Helyes lett volna feltüntetni, hogy az előszó szerzője tulajdonképpen Ránki György, hiszen az előszóíróként jegyzett Berend T. Iván korrekt módon közli, hogy semmit nem tudna és nem is szükséges hozzátenni Ránki György cikkéhez, amelyből az előszó szövegét összeállította.

A magyar kiadás módja és minősége talán azért bosszantja a szokásosnál is jobban a recenzenst, mert – ahogy Ránki György írta – tényleg egyedülálló könyvről van szó. Braham professzornak a forrásteldolgozó és fontos részeredményeket közlő előmunkálatok után komoly bátorságra lehetett szüksége, hogy nekivágjon a magyar Holocaust átfogó történetének megírásához. Ha előbb nem, hát ekkor már biztosan tudhat-

* A recenzió másodközlés. A *Buksz című kiadvány 1990-es tavaszi számából* vettük át.

¹ Ember Mária: *A magyar Holocaust*. *Magyar Nemzet*, 1988. január 26.

ta, hogy hivatalos magyar oldalról nem fog segítséget kapni: nem juthat be fontos archívumokba, nem kaphat meg fontos iratokat. Ha későbbi kutatások módosítanak is könyvének bizonyos részeredményeit, akkor ez ennek a ténynek, és nem a szerző gondatlanságának tudható be. Őszintén szólva elképzelni is nehéz, hogy hogyan volt képes egyetlen ember lényegében minden hozzáférhető forrást feldolgozni – ehhez többnyire egész kutatóintézetekre van szükség. Más megoldás azonban nem volt: hogy alapvető eredményeit tekintve végérvényesnek mondható könyv jöhessen létre a magyar zsidók kiirtásáról, ahhoz arra volt szükség, hogy Braham egyszemélyi számítógépének memóriája intézetnyi információt raktározzon.

A kétkötetes, több mint ezeroldalas munka megfelel a tényfeltáró történetírással szemben támasztott összes klasszikus követelménynek. Ránki György is úgy vélte, hogy Braham könyvének elsősorban a tényfeltáró-leíró alaposág az erénye: „a jeles szerző erősebb annak megválaszolásában – írja az előszóban –, hogy mikor és hogyan történt, ami történt, mint annak elemzésében, hogy miért ment végbe a katasztrófa”. (Előszó, I. köt. 12. old.) Ránki azt hiányolja, hogy „Braham könyvéből hiányzik a magyar zsidóság különleges tragédiája”. Ezen azt érti, hogy míg a nyugat-európai zsidók az üldöztetésben nemzetük sorsában osztoztak, az asszimilálatlan kelet-európaiak pedig valamiféle örök zsidó sors beteljesüléseként élték át a történeteket, addig a magukat tudatosan magyarnak valló magyarországi zsidók „sorsatlanul” pusztultak el: problémátlan azonoságtudatukat a deportálások nyers valósága, a magyar hatóságok és a társadalom jelentős részének részvétlen viselkedése szétrombolta – és ez a magyar zsidóság tragédiájának egyedülálló sajátossága. Amiről Ránki ír, tényleg különleges vonása a magyar zsidó történelemnek – bár nem vagyok biztos abban, hogy olyannyira egyedülálló, mint feltételezi, hisz pl. a franciaországi deportálásokban való francia kollaborációról időről időre felizzó viták azt sejtetik, hogy francia zsidóknak is lehettek hasonló „sorsalanság” élményeik. Nem hiszek abban, hogy csak a

magyar zsidóság tragédiájának különlegességében lehetne keresni a választ arra a kérdésre, hogy *miért* ment végbe egyáltalán a katasztrófa – mint ahogy ezt Ránki kritikája sugallja. Braham bizony felteszi a „miért” kérdését, csak éppen egészen más szempontból. Őt az érdekli, hogy szükségszerű volt-e a sok százezer magyarországi zsidó pusztulása, elkerülhető volt-e a magyar Holocaust. Ebben a kérdésben a könyv erőteljes álláspontot képvisel – nem csoda, hogy rögtön megjelenése után vitát kavart.

Elkerülhető volt-e a magyar Holocaust? A Braham-könyv kapcsán kibontakozott vita résztvevői tanulságos cikkváltásban tekintették át, hogy milyen tényezők javították vagy rontották a német befolyás alatt álló Európában a zsidók túlélési esélyeit.² A tanulságok nehezen általánosíthatók. Szerepet játszott a földrajzi helyzet, az ország demokratikus vagy autoritárius berendezkedése, a zsidók és a nem zsidók között történelmileg kialakult viszony, az egyházak viselkedése, és mindenekelőtt az, hogy a németek milyen célokat követtek az illető országgal kapcsolatos politikájukban. Minden egyes esetben eltérő volt a különféle tényezők súlya, de talán a legutóbbi volt a legfontosabb. A vita valamennyi résztvevője egyetértett viszont abban, hogy ha nem kerül sor Magyarországon német megszállására, akkor a magyar zsidók nagy része túléli a háborút, ugyanakkor magyar részvétel nélkül a németek nem tudták volna három hónap alatt elvégezni a példátlan méretű deportálásokat. A kérdés tehát voltaképpen az: elkerülhető volt-e az ország német megszállása?

Erre a kérdésre azért sem egyszerű válaszolni, mert a történészek már abban sem

² A vitát Deák István Braham könyvéről írott esszérecenziója indította el: *Could the Hungarian Jews Have Survived? The New York Review of Books*, vol. XXIX. Nr. 1. 1982, Február 4.; Helen Fein, Dr. Albert B. Belton és William McCagg Jr. hozzászólását és Deák István viszontválaszát lásd: *Genocide in Hungary: An Exchange. The New York Review of Books*, vol. XXIX. Nr. 9. 1982, May 27. (magyarul ld. Valóság, 1982/4 126–128. old.; 1982/8 125–128. old.)

értenek egyet, hogy mi volt végül is a német megszállás valódi oka. Ha Hitler háborújának egyik legfőbb motívuma a „faji ellenség” kiirtása volt, ha ez a háború – mint a Braham könyvéről folytatott vitában sokszor idézett Lucy Dawidowicz már könyvének címével állítja³ – valójában a zsidók ellen folytatott háború volt, akkor nem volt sok esély a német megszállás elkerülésére, hiszen a megszállás előtt a magyar hatóságok vonakodtak végrehajtani a magyar zsidók deportálását. A vita során William McCagg Jr. hajlik leginkább erre az álláspontra: úgy véli, hogy olyan országok esetén, amelyekben a zsidó lakosság száma elenyésző volt, lehet azt mérlegelni, hogy adott körülmények között Hitler esetleg racionális stratégiai vagy politikai szempontoknak rendeli alá elsődleges célját, a „faji ellenség” kiirtását. Magyarországon azonban, ahol még 1944 márciusában is közel 900 000 zsidó élt, mindenképpen a végleges megoldás” keresztülvitele a megszállás legfontosabb motívuma, amely tehát nem volt elkerülhető.

Másként látja ezt azonban Braham és a vita résztvevői közül Helen Fein meg Deák István. Braham tézise szerint az ország „...megszállására vonatkozó német döntés egy sor összetett politikai-katonai tényező eredője; ezek közül a ‚megoldatlan’ zsidó probléma, noha fontos volt, mégsem játszott döntő szerepet” (I. köt. 295. old.). Szerinte a németek elsősorban stratégiai célokat követtek: a romló katonai helyzetben biztosítani akarták szövetségeseik feltétlen hűségét és engedelmségét. Rendkívül aggasztották őket a magyarországi politikai események, elsősorban a Kállay-kormány kísérletei a háborús erőfeszítések csökkentésére és a Szövetségekkel való kapcsolat felvételére. Braham úgy látja: Kállay, aki mind a német, mind a szovjet megszállást szerette volna elkerülni, dilettáns módon politizált. Alaptalan illúziókat táplált a nyugati szövetségekkel való különféle lehetőségeit illetően, elmulasztotta megtenni a szükséges katonai óvintézkedéseket, nem tisztította meg a politikai és katonai vezetést a nácibarát személyektől, és „titkos” nyugati kapcsolatairól a német hír-

szerzés mindent tudott. Braham végkövetkeztetése: „Mindez végeredményben oda vezetett, hogy előbb a németek szállták meg az országot, majd a szovjetek. Nagyon valószínű, hogy ha Kállay nem követ el ennyi hibát, az ország szovjet megszállása akkor is bekövetkezik... A legjobb esetben is csupán annyit érhetett volna el, hogy a németeket le tudja beszélni egy lojális ország megszállásáról, és arról, hogy erre a célra vegyék igénybe fegyveres erejük egy részét, amire másutt is oly égető szükség lenne. Ha legalább ennyit elér, a magyarországi zsidóság sorsa is egészen másként alakul” (I. köt. 207. old.). Máshol egész nyíltan kimondja: „Bármennyire különös is, de a mából visszatekintve mégis úgy tűnik, hogy ha Magyarország nem próbálkozott volna a kiugrással, ha megmarad katonailag tessék-lássék, de politikailag gyanúm felüli szövetségesnek... akkor könnyen lehetséges, hogy a magyar zsidóság viszonylag sértetlenül élte volna túl ezeket a rettenetes időket” (I. köt. 188–189. old.).

Úgy látszik, Braham véleményét osztja a jeles New York-i történész. Deák István is, aki a *Politics of Genocide*-ről írott esszérecenziójában provokatív élességgel foglalja össze Braham következtetésének tanulságát: „Az az ijesztő végkövetkeztetést kell levonnunk – írja –, hogy az adott országnak lojálisnak kellett lennie a németekhez ahhoz, hogy a zsidóknak lehetőségük nyíljon a túlélésre.”⁴ Tehát Deák is úgy véli, hogy a magyar kormány okosabb politikával – meggyőzőbb kollaborációval – elkerülhette volna az ország megszállását, és ezzel a zsidók deportálását. (Ez némiképp ellentmond a vitában⁵ megfogalmazott – és egyébként plauzibilis – véleményének, miszerint a német megszállás egyik legfőbb motívuma valóban a „végleges megoldás” megvalósítása volt, amit a náci vezetők nem tisztán „elvi”, hanem

³ Lucy S. Dawidowicz: *The War Against the Jews, 1933–1945*. Bantam Books, 1976.

⁴ Deák István: id. mű. *The New York Review of Books*, vol. XXIX. Nr. 1. 1982, Február 4.

⁵ *Genocide in Hungary: An Exchange. The New York Review of Books*, vol. XXIX. Nr. 9. 1982. May 27.

nagyon is stratégiai kérdésnek tekintettek: meggyőződésük szerint Magyarország azért volt megbizhatatlan szövetséges, mert nagy volt az országban a zsidók – Veessenmayer 1943-as jelentése szerint: az 1,1 millió zsidó kém és szabotőr-szerepe és befolyása.) Deák idézi Lucjan Dobroszycki téziséit, amely szerint a zsidók sorsa a különféle európai országokban nagymértékben attól függött, hogy az illető országnak milyen volt a státusa a német megszállás vagy befolyás alatt lévő Európában. Dobroszycki szerint a német befolyás alá került országokban három formában zajlott le a „zsidótlantás”: egyes körzetekben – elsősorban Lengyelországban és a Szovjetunióban – közvetlenül az SS különleges alakulatai hajtották végre a tömeggyilkosságokat, máshol a megszállók az általuk felállított zsidótanácsok közvetítésével szervezték meg a diszkriminatív intézkedések bevezetését és a deportálást, míg voltak olyan régiók, ahol a nemzeti kormányokat igyekeztek felhasználni erre. Egyedül ebben a harmadik esetben nyílt lehetőségek a fejlemények befolyásolására, azaz a szervezett és totális deportálás elkerülésére. Deák véleménye szerint Magyarországon 1944 áprilisáig ez volt a helyzet; 1944 áprilisától júliusáig azonban már a zsidók számára végzetes második szituáció állt fenn. A deportálások 1944 júliusi leállítását követően ismét a nemzeti kormány vált az események egyik meghatározó tényezőjévé, majd október 15-e után újra a „zsidótlantás” végrehajtásának második változatát alkalmazták. Mindebből Deák azt a következtetést vonja le, hogy közvetlen összefüggés van a kiugrási kísérletek és a zsidók túlélési lehetőségeinek csökkentése között.

Deák végkövetkeztetése voltaképpen azért ijesztő – mutat rá a vitában McCagg –, mert kihívást jelent a történetírás egy régi antifasiszta tradíciójával szemben. Azt sugallja, hogy nem lehet valamennyi kollaboráns rezsimet egyformán felelősnek tekinteni és elítélni a németekkel való együttműködésért, hanem szükség van valamiféle mérce kidolgozására a kollaboráció különféle formáinak és következményeinek erkölcsi megítéléséhez. McCagg alapján egyetért ezzel a követelménnyel, de úgy ítéli meg, hogy Deáknak

a magyar példa esetében ez nem sikerült, mert nem vett figyelembe fontos történelmi körülményeket, és túlságosan általános ítéletet mond ki a kollaboráció és a zsidók sorsa közötti összefüggésről. McCagg szerint a deportálásokra nem Horthy ellenállása miatt nem került sor már korábban, hanem egyszerűen azért, mert Hitler még nem látta alkalmasnak a helyzetet hatékony lebonyolításukra. Úgy látja, hogy 1944. június 6-ig, a Szövetségesek normandiai partraszállásáig, valóban jobbák voltak a túlélés esélyei, ha az adott ország kormánya valamilyen formában kollaborált – de azokban az országokban, amelyekben nagy volt a zsidó lakosság lélekszáma, ez legfeljebb csak elődázhatta a német akciót. A partraszállás után azonban lehetővé vált a zsidók megmentése. Ekkor Hitlernek már nem volt módja csapatokat bevetni a deportálásokat megtagadó kormányokkal szemben. Amikor Horthy 1944. július 7-én leállította a zsidók deportálását, a németek semmit sem tehettek. Ez egyébként a magyar politikai vezetés felelősége szempontjából sem közömbös tény: egy hónapon keresztül tétlenül szemlélte az újabb és újabb transzportok elindulását, még azután is, hogy a stratégiai helyzet megváltozott. Pedig – mint Braham is bizonyítja – Horthy júniustól tisztában volt azzal, mi zajlik Auschwitzban.

Braham, Deák és McCagg tehát alapján egyetért abban, hogy a németekkel való kollaborálás – legalábbis bizonyos körülmények között – kedvező lehetett az üldözött zsidók számára, és ezért a történészek szembe kell nézni azzal a kényelmetlen következtetéssel, amit Deák mond ki: nem mindig estek egybe az antifasiszta hatalmaknak a háború mielőbbi megnyerésére irányuló érdekei a zsidóknak a túléléshez fűződő elemi érdekeivel.

Ez elfogadhatatlan álláspont a korszak elismert hazai történésze, Ránki György számára. Véleménye olyannyira más, hogy a Braham könyvről írott 1982-es ismertetésében – ez a jelen kiadás előszava – egyenesen azt állítja: csak felszínes összefüggések alapján lehet olyasmit állítani, hogy a kiugrási kísérlet sodorta a zsidóságot a halálos katasztrófába. „Ha a magyar kormány

1942–43-ban meg tudta védeni a zsidókat a németektől – írja –, ezt elsősorban azért, mert *nem volt teljesen lojális*” (Előszó, I. köt. 14. old.) A katasztrófa forrása szerint éppen az volt, hogy a Kállay-kormány nem ment eléggé messze, nem kerestett politikája számára új legitimitást. Magyarán: elvi egyetértéséről biztosította a németeket a zsidókérdésben és a háború kérdésében, és gyakorlati nehézségekre hivatkozva akarta elhárítani a német követeléseket, ahelyett, hogy az elvekben is szembefordult volna a korábbi politikával.

Ránki a probléma valószínűleg komolyan foglalkoztatta, hiszen több írásában is visszatért rá⁶. Egy 1984 tavaszán Amerikában tartott, később angolul és magyarul is publikált előadásában⁷ bővebben is kifejti álláspontját. Úgy látja, hogy a magyar zsidóság zöme semmiképpen sem élhette volna túl a háborút, mert a németek a katonai helyzet alakulása következtében előbb-utóbb mindenképpen megszállták volna az országot. Magyarország stratégiai helyzete miatt ez a megszállás szükségszerűen hosszabb ideig tartott volna, mint Románia vagy Bulgária megszállása – jutott volna tehát idő a „végleges megoldás” kivitelezésére. A másik ellenérve már közvetlenebb. Ránki szerint a Kállay-kormány már a háború utáni helyzettel kalkulált. A zsidók védelmezésével tulajdonképpen a szövetségesek iránti lojalitását akarta megmutatni, és alibit kívánt szerezni a háborús magyar politika számára. De nem ítélték el minden további nélkül a kiugrási tapogatózások sem, amelyek Braham álláspontja szerint végzetesek voltak a zsidók számára. A nemzet jövője szempontjából ugyanis nem volt mindegy – írja Ránki –, hogy a háború vége melyik oldalon talaja az országot. Ez a két erv Ránki tanulmányának mind angol, mind magyar változatában megtalálható. De a magyar változat már nem tartalmazza azt a gondolatmenetet, amelyet a szerző az amerikai közönségnek még szükségesnek tartott elmondani: ha a zsidók a magyar nemzet részét, a nemzet egyik speciális érdekcsoportját alkották, akkor számukra sem lehetett közömbös a nemzet jövője, és ezért érdekeik nem állít-

hatók szembe a nemzet egyetemes érdekeivel⁸.

Ránki logikai konstrukciónak, azaz történelmietlennek tartja Braham téziséét. Nos, egy történeti hiptézis, egy, a történelemben végül is megvalósulatlan alternatíva tárgyalása tényleg könnyen lehet történelmietlen. A közhiedelemmel ellentétben azonban a történettudományban természetesen fel lehet tenni a „mi történt volna” kérdését. A történészek mást sem csinálnak, hiszen amikor bizonyos okokhoz bizonyos okokat rendelnek, valójában azt állítják, hogy a vizsgált okozatok nem jöttek *volna* létre az őket magyarázó okok nélkül, azaz más okok fennállása más okozatokhoz vezetett *volna*. Nem jogosulatlan tehát azt vizsgálni, hogy milyenekhez. Valami ilyen feladatot szánt Max Weber a történelmi ideáltípusoknak. Tudományos használatóságuk kritériumának azt tartotta, hogy a történész által konstruált megvalósulatlan alternatíva ne legyen eleve valószínűtlenebb, mint a történelem tényleges lefolyása, ne legyen eleve összeegyeztethetetlen az objektív feltételekkel és a történelmi cselekvők gondolkodásával. Arról, hogy hogyan lett volna elkerülhető a zsidók megsemmisítése az egyes országokban, azért olyan nehéz nem történelmietlennek tetsző hipotéziseket felállítani, hiszen a Holocaust egyszerűen kívül esett a történelmi szereplők által elgondolhatókon. Braham nem esik bele a történelmietlen spekuláció csábitásának csapdájába. Nem azt a

⁶ Lásd Ránki György: *A magyar Holocaust. Élet és Irodalom*, 1982. 25. sz.; *A németek szerepe a magyar zsidók elpusztításában. História*, 1984. 4. sz.; *A német megszálláshoz vezető út. Kortárs*, 1984. 11. sz.; *The Germans and the Destruction of Hungarian Jewry*. in: *The Holocaust in Hungary. Forty years Later*. Ed. R. L. Braham and B. Vago. Columbia Univ. Press, New York, 1985. A magyar nyelvű tanulmányokra a következő kötet alapján hivatkozom: Ránki György: *A Harmadik Birodalom árnyékában*. (Gyorsuló idő) Magvető Kiadó, Budapest 1988.

⁷ Ránki, *A németek ld. mű*; *The Germans ld. mű*;

⁸ Ránki, *The Germans ld. mű*. 89. old.

kérdést teszi fel ugyanis, hogy a Kállay-kormány mindent megtett-e a zsidók kiirtásának megelőzésére, hanem azt, hogy megfelelő eszközöket választott-e *saját céljának* elérésére, azaz a német megszállás elkerülésére, amelynek a magyar Holocaust egyetlen következménye volt. A történelmi szituációin belül maradvá legfeljebb azzal lehetne érvelni, hogy az adott helyzetben Kállay, Bethlen és köre a németek zsidókra vonatkozó követeléseinek visszautasítását és a kiugrási tárgyalásokat nyilvánvalóan ugyanazon politika két fázisának tekintette, és amennyire ez rekonstruálható, a zsidók is úgy látták, hogy az utóbbiak inkább javítják, mintsem rontják helyzetüket. Ennyiben talán tényleg „történelmietlen” szembeállítani a Kállay-kormány politikájának ezt a két oldalát. De Ránki nem ezt kifogásolja, hanem meglehetősen ellentmondásos álláspontot fejt ki. Egyrészt azt állítja, hogy a zsidókat 1942 és 1944 között nem a kollaborálás mentette meg, hanem az, hogy a kormányzat ellenállt a német kívánásoknak. Azt sugallja, hogy következetesebb ellenállás esetén talán később is jobb esélyük lett volna a túlélésre, mert a Sztójay-kormány nem tudta volna olyan egyszerűen átvenni a hatalmat, és esetleg nem kerülhetett volna sor a szisztematikus deportálásra. Másrészt viszont azt mondja, hogy a zsidók semmiképpen sem menekülhettek volna meg, és ezért – szem előtt tartva a nemzeti érdekeket – még ennyire sem volt érdemes kollaborálni. Azzal viszont egyáltalán nem vet számot, hogy a németekkel való következetesebb szembefordulás csak siettetett volna a német megszállást, következőképpen tovább rontotta volna a zsidók túlélési esélyeit, hiszen nem létezett jól szervezett magyar ellenállás, és az országban virulens volt az antiszemitizmus. Ebből a perspektívából nézve aztán végképp érthetetlen, amit a nemzeti és a csoportérdek összehangolásáról mond.

Ránki persze sokkal jobb történész volt annál, hogy különösebb ok nélkül ilyen ellentmondásokba keveredjen. Sem ez nem lehet véletlen, sem pedig az az érezhető szenvedély, amellyel Ránki Braham (és

Deák) álláspontját vitatja. A magyarázatot abban kell keresnünk, hogy Brahammal való vitája csak látszólag történelmi. Itt valójában két kihívóan eltérő szemlélet csap össze. Braham szerint a magyar zsidóság 1944-es katasztrófája részben annak a folyamatnak a következménye, amelyet eredményes asszimilációként szoktak leírni. Úgy látja, hogy a magyar zsidó történelemnek ez a „különlegessége” végzetes tévedésnek bizonyult, amelyet a tragikus végkifejlet, a Holocaust korrigált, és újra egyesítette a zsidóságot – Jacob Katzot idézve – „egy olyan nép sorsában, amely szenvedéseit és fennmaradásának titkait tekintve egyedülálló”⁹. Ránki viszont azt sugallja, hogy a történelemben valószínűleg nem állt fenn az asszimiláció dilemmája, és Braham álláspontja „utólagos előrelátás” csupán.¹⁰ Braham a magyar történelemben ideig-óráig belegubancolódott zsidó történelem, Ránki teljes egészében a magyar történelem részének tartja azt, ami 1944-ben Magyarországon történt. Ezért látja úgy, hogy csakis a magyar zsidók tragédiájának „különleges” voltából kiindulva lehet választ adni a „miért történt” kérdésre, míg Braham ezt a 44-es trauma után az asszimiláltság illúziójából kikökönt zsidóság szemszögéből teszi fel ezt a kérdést. Végeredményben ez a kettejük közötti vita forrása. Lehet vitatkozni azon – mint Ránki teszi –, hogy Braham álláspontja az asszimiláció történetéről utólagos bölcsesség-e csupán. Mindenesetre, ha kiindulópontját elfogadjuk, Braham érvelése következetes. Az Auschwitz felé tartó vonatok utasainak szempontjából mindegy volt, hogy a Kállay-kormány a háború utáni helyzetre tekintve alakította-e politikáját, és ebből a perspektívából nincs sok értelme a nemzeti és a csoportérdek összeegyeztetésének szükségességéről beszélni. Ránki érvelése viszont azért olyan vívódó és sokszor ellentmondásos a kollaboráció és az ellenállás al-

⁹ R. L. Braham: *The Uniqueness of the Holocaust in Hungary*. In: *The Holocaust in Hungary*. *Id. mű* 178. 190. old.

¹⁰ Ránki, a Németek *Id. mű* 229. old.

ternatívájának, vagy a felelősség kérdésének tárgyalásakor, mert tisztázatlan az a szemszög, amelyből a történetíró az eseményeket szemléli. Talán sehol máshol nem érhető annyira tetten, mint ebben a kérdésben, hogy Ránki a történész hivatását küldetésnek is tekintette, azaz – különösen a közgondolkodásban eleven, az azt megosztó témák tárgyalásakor – nem hagyta figyelmen kívül, hogy milyen közönséghez beszél. Nem volt azonban opportunist. „A deportálást különleges tragédiává (...) nem annyira a kegyetlenség tette – írja 1984-ben a *Kortárs* magyar közönsége számára –, hanem az a tény, hogy magyar tisztviselők dolgozták ki a tervet....”¹¹ Ugyanez év tavaszán, New York-i előadásában a főleg amerikai (magyar) zsidó hallgatóság előtt mást mond: „... még a budapesti zsidók deportálásának tervét is a németek dolgozták ki”¹². Ránki – mint sok mindenki más – nyilvánvalóan meg volt győződve arról, hogy ma Magyarországon nem zsidók és zsidók viszonyát súlyosan megterheli a Holocausttért való felelősség kérdésének tisztázatlansága: minden felelősségvállalás elhárítása az egyik oldalon, és a magyar politikai vezetés, illetve a magyar társadalom egyedüli fele-

lőssé tétele a másikon. Ez ellen akart tenni valamit, a történetíró eszközeivel. Ezért hangsúlyozta a magyar közönség számára – Braham tézisével vitatkozva – a kollaboráns kormány felelősségét a kiugrási kísérletek határozatlansága miatt és a deportálásokról. Ezért próbálta amerikai közönségét meggyőzni arról, hogy a magyar zsidók pusztulásáért mindenekelőtt a németek felelősek, és a kiugrási tervek mögötti nemzeti szempontoknak a zsidók számára is mérvadóknak kellett lenniük. A megbékéltetés szándéka sodorta kívül a történetírás normáin – gyakori jelenség ez olyan országokban, amelyekben a történésznek valamilyen másokra tartozó feladatokat is vállalnia kell – sokszor saját történelmi teljesítményének rovására. Még sok, határozott történelmi szemléletet vállaló és a legkisebb tényhez is ragaszkodó könyvnek kell megíródnia és megjelennie ahhoz, hogy a történészek megszabadulhassanak ettől a teherrel. *A magyar Holocaust* is ilyen könyv.

Kovács András

¹¹ Ránki, A német megszálláshoz *ld. mű* 176. old.

¹² Ránki, A németek *ld. mű* 222. old.

E SZÁMUNK SZERZŐI

Dr. Csalay András az Országos Kriminológiai és Kriminlisztikai Intézet tudományos munkatársa; **Hévényi Attila** bv. őrnagy, a Rendőrtisztai Főiskola bv. tanszékének munkatársa; **dr. Kabódi Csaba** egyetemi adjunktus, ELTE Állam- és Jogtudományi Kar büntető-eljárásjogi tanszék; **Sz. Kiss Csaba** bv. százados, az Országos Parancsnokság nevelési osztályának főelőadója; **Kovács András** filozófus, ELTE BTK Szociológiai Intézet; **dr. Mezey Barna** egyetemi adjunktus, ELTE Állam- és Jogtudományi Kar, magyar állam- és jogtörténeti tanszék; **Szalma Eszter** bv. százados, az Országos Parancsnokság titkárságának alosztályvezetője; **dr. Tóth Erika** a Fővárosi Bíróság hivatásos pártfogója; **dr. Tóth Péter** nyugalmazott főügyészségi tanácsos, Szeged; **Végh József** bv. százados, az Országos Parancsnokság nevelési osztályának főelőadója; **Válinth Lajos** bv. százados, az Országos Parancsnokság biztonsági osztályának főelőadója.

A fegyveres erők napján kitüntetett, illetve előléptetett néhány dolgozó

Ara: 10 FT